

Передплатний індекс
60134

ПРОБЛЕМИ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

№ 2 (26), 2024

ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ»

ПРОБЛЕМИ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

№ 2 (26), 2024

**ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ»**

ПРОБЛЕМИ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 2(26)

Київ 2024

**THE STATE INSTITUTION
“INSTITUTE OF WORLD HISTORY
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE”**

PROBLEMS OF WORLD HISTORY

SCIENTIFIC JOURNAL

№ 2(26)

KYIV 2024

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21441-11241Р від 04.08.2015 р.

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з історичних наук (спеціальність 032. Історія та археологія) відповідно до Наказу МОН України від 09.02.2021, № 157 (додаток 4)

*Рекомендовано до друку Вченою радою Державної установи
«Інститут всесвітньої історії НАН України» (протокол № 4 від 30 травня 2024 р.)*

Науковий журнал покликаний ознайомлювати широке коло читачів, а саме науковців, педагогів, студентів, громадсько-політичних діячів та усіх, хто цікавиться всесвітньою історією і новітніми науковими дослідженнями у цій галузі.

Редакційна колегія

Кудряченко А.І., д-р іст. наук, проф., член-кор. НАН України (ДУ «ІВІ НАН України») (головний редактор)
Ткаченко В.М., д-р іст. наук, проф., член-кор. НАН України (ДУ «ІВІ НАН України») (заступник головного редактора)
Лакішик Д.М., канд. іст. наук, с.н.с. (ДУ «ІВІ НАН України») (відповідальний секретар)
Віднянський С.В., д-р іст. наук, проф., член-кор. НАН України (Інститут історії України НАН України)
Городня Н.Д., д-р іст. наук, доц. (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)
Зернецька О.В., д-р політ. наук, проф. (ДУ «ІВІ НАН України»)
Казакевич Г.М., д-р іст. наук, доц. (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)
Каколевські І., д-р іст. наук, проф. (Центр історичних досліджень Польської академії наук у Берліні, ФРН)
Карнер Ш., д-р іст. наук, проф. (Інститут досліджень наслідків війни, м. Грац, Австрія)
Мартинюк А.Ю., д-р іст. наук, проф. (Інститут історії України НАН України)
Потехін О.В., д-р іст. наук (Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка)
Руссев Н.Д., д-р іст. наук, проф. (Тараклійський державний університет імені Григорія Цамблака, Молдова)
Солошенко В.В., канд. іст. наук, доц. (ДУ «ІВІ НАН України»)
Срібняк І.В., д-р іст. наук, проф. (Київський столичний університет імені Бориса Грінченка)
Толстов С.В., канд. іст. наук, доц. (ДУ «ІВІ НАН України»)

Рецензенти:

Машевський О.П. д-р іст. наук, проф. (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)
Яблонський В.М., д-р іст. наук, доц. (Київський столичний університет імені Бориса Грінченка)

Автори статей несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, власних імен, географічних назв та інших відомостей.

Тексти подаються в авторській редакції.

Передрук можливий у разі посилання на автора і видання.

Адреса редакційної колегії:

01054, Київ, вул. Леонтовича, 5, Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України»
Тел.: (044) 235-44-99, e-mail: pwh_journal@ukr.net
Засновник та видавець: Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України»
Заснований 2015 р. Періодичність наукового видання до 4 разів на рік

Certificate of state registration KB № 21441-11241P of 04.08.2015

The journal is included in the List of scientific professional publications of Ukraine (category “B”) in historical sciences (specialty 032. History and archeology) in accordance with the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine from 09.02.2021, № 157 (Appendix 4)

*Recommended by Academic Council of the State Institution
“Institute of World History of the NAS of Ukraine” (Protocol № 4 of May 30, 2024)*

Scientific journal aims to introduce the latest research in the field of history to a wide range of readers, such as teachers, students, researchers, civic and political leaders and all those interested in the history.

Editorial board

Kudryachenko A., Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine (The State Institution “Institute of World History of the NAS of Ukraine”) (Editor in Chief)
Tkachenko V., Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (The State Institution “Institute of World History of the NAS of Ukraine”) (Deputy Editor in Chief)
Lakishyk D., Ph.D. in History, Senior Research Fellow (The State Institution “Institute of World History of the NAS of Ukraine”) (Executive secretary)
Vidnyanskyy S., Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine (Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine)
Gorodnia N., Doctor of Historical Sciences, Associate Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv)
Zernetska O., Doctor of Political Sciences, Professor (The State Institution “Institute of World History of the NAS of Ukraine”)
Kazakevych G., Doctor of Historical Sciences, Associate Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv)
Kąkolewski L., Doctor of Historical Sciences, Professor (The Centre for Historical Studies in Berlin of the Polish Academy of Sciences in Berlin, Germany)
Karner S., Doctor of Historical Sciences, Professor (Ludwig Boltzmann Institute for the Research of Consequences of War, Graz, Austria)
Martynov A., Doctor of Historical Sciences, Professor (Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine)
Potekhin O., Doctor of Historical Sciences (Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko)
Russev N., (Grigoriy Tsamblak Taraclia State University, Moldova)
Soloshenko V., Ph.D. in History, Associate Professor (The State Institution “Institute of World History of the NAS of Ukraine”)
Sribnyak I., Doctor of Historical Sciences, Professor (Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University)
Tolstov S., Ph.D. in History, Associate Professor (The State Institution “Institute of World History of the NAS of Ukraine”)

Reviewers:

Mashevskyy O., Doctor of Historical Sciences, Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv)
Yablonskiy V., Doctor of Historical Sciences, Associate Professor (Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University)

Authors are responsible for the selection, accuracy of facts, quotations, proper names, place names and other information. The texts are submitted in author’s edition. Reprint is possible with reference to the author and publication.

Editorial address:

01054, Kyiv, 5, Leontovycha str., The State Institution “Institute of World History of the NAS of Ukraine”
Phone: (044) 235-44-99, e-mail: pwh_journal@ukr.net
Founder and Publisher: The State Institution “Institute of World History of the NAS of Ukraine”
Founded in 2015. Frequency publication 4 times a year.

ЗМІСТ

НОВІТНЯ ІСТОРІЯ

<i>Ходун Е.О.</i> Проблема відсутності релігійної свободи в СРСР у відносинах Вашингтона з Москвою на початковому етапі німецько-радянської війни (червень-грудень 1941 р.)	7
<i>Стельмах С.П.</i> «Ми не можемо довіряти росіянам». «Нота Сталіна 1952 року» про нейтралітет і об'єднання Німеччини	21
<i>Алмашій В.В.</i> Особливості трансформацій інституцій державної влади Словацької Республіки у сфері регулювання міжетнічних взаємин (1989–1995 рр.)	43
<i>Зернецька О.В.</i> Підводні телекомунікаційні кабелі в контексті безпеки Європейського Союзу	64
<i>Отрош М.І.</i> Історія виникнення і сучасний стан грузино-південноосетинського конфлікту	77
<i>Держалюк М.С.</i> Президентські вибори в РФ 2024 р.: результати прогнозовані, а наслідки – злочинні (Частина 1)	95
<i>Шергін С.О.</i> Східноазійська інтеграція та регіональна безпека	123
<i>Фесенко М.В.</i> Роль ініціативи «Один пояс, один шлях» у трансформації міжнародного порядку	137
<i>Пошедін О.І.</i> Політика Австралії у сфері оборони (2020-2024 рр.)	155

УКРАЇНА У СВІТІ

<i>Потульницький Г.В.</i> Україна у наративах німецької інтелектуальної історії з кінця XVIII до середини XIX ст.: порівняльний аналіз поглядів двох генерацій	168

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	183

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЖУРНАЛІ	185

CONTENTS

CONTEMPORARY HISTORY

<i>Khodun E.</i> The Question of no Freedom of Religion in the USSR in Relationships between Washington and Moscow at the Initial Stage of the German-Soviet War (June-December 1941)	7
<i>Stelmakh S.</i> “We can’t Trust the Russians”. “The Stalin Note of 1952” on Neutrality and the Unification of Germany	21
<i>Almashiy V.</i> Features of the Transformations of State Power Institutions of the Slovak Republic in the Regulation of Interethnic Relations (1989-1995)	43
<i>Zernetska O.</i> Underwater Telecommunications Cables in the Context of the Security of the European Union	64
<i>Otrosh M.</i> The History of the Emergence and Current State of the Georgian-South Ossetian Conflict	77
<i>Derzhaliuk M.</i> Presidential Elections in the Russian Federation 2024: the Results are Predictable, the Consequences are Criminal (Part 1)	95
<i>Sherhin S.</i> East Asia Integration and Regional Security	123
<i>Fesenko M.</i> The Role of the “One Belt, One Road” Initiative in the Transformation of the World Order	137
<i>Poshedin O.</i> Australia’s Defense Policy (2020-2024)	155

UKRAINE IN THE WORLD

<i>Potulnytskyi H.</i> Ukraine in the Narratives of German Intellectual History from the End of the XVIIIth to the Middle of the XIXth Century: a Comparative Analysis of the Views of Two Generations	168

CONTRIBUTORS	183

REQUIREMENTS FOR REGISTRATION OF ARTICLES TO PUBLISH IN THE JOURNAL	185

НОВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 2-423.4:327(73+(47+57))“1941”

<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2024-26-1>

Ходун Е.О.

<https://orcid.org/0000-0002-2184-3571>

ПРОБЛЕМА ВІДСУТНОСТІ РЕЛІГІЙНОЇ СВОБОДИ В СРСР У ВІДНОСИНАХ ВАШИНГТОНА З МОСКВОЮ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ НІМЕЦЬКО-РАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ (ЧЕРВЕНЬ-ГРУДЕНЬ 1941 Р.)

У статті досліджуються окремих сегмент офіційних американсько-радянських відносин на початку німецько-радянської війни, який стосувався питання відсутності релігійної свободи в СРСР та впливу адміністрації президента Рузвельта на її забезпечення. Хронологічні межі дослідження – період від нападу Німеччини на СРСР 22 червня 1941 року до грудня 1941 року, коли відбулася низка важливих подій: розпочався радянський контрнаступ під Москвою (5 грудня 1941 р.), Японія атакувала базу Тихоокеанського флоту США у Перл-Гарбор (7 грудня 1941 р.), Німеччина та Італія оголосили війну США (11 грудня 1941 р.). У статті робиться спроба простежити факти, що стосуються офіційних відносин між Сполученими Штатами Америки та Радянським Союзом щодо релігійної свободи в часи найбільш критичного періоду німецько-радянської війни. Автор аналізує офіційні заяви та документи, листування дипломатичних представників, а також спогади представників вищого державного керівництва, які були безпосередніми учасниками досліджуваних подій, щоб висвітлити стан взаємодії щодо питань релігійної свободи. У статті з'ясується, як питання релігійної свободи впливало на формування союзу між двома державами, враховуючи історичний контекст обмежень на релігійну практику в СРСР та активну підтримку права на релігійну свободу як частину американської зовнішньої політики. Дослідження вказує на те, що питання релігійної свободи стосувалося не лише морального виміру відносин між двома державами, але й було інструментом дипломатичного впливу, який залежав від громадської думки США. Стаття покликана показати складну природу американсько-радянських відносин у другій половині 1941 року, підкреслюючи роль ідеологічних компромісів у міжнародній політиці та важливість проблеми релігійної свободи як елемента дипломатичних взаємин між США та СРСР. Результати дослідження показують, що релігійні питання могли формувати міжнародні відносини під час глобальних конфліктів, впливати на політичні рішення на найвищому рівні. Автор стверджує, що врахування релігійного аспекту в міждержавних відносинах може відкрити нові можливості для дипломатії та сприяти кращому взаєморозумінню між країнами.

Ключові слова: США, Рузвельт, релігійна свобода, СРСР, Сталін, німецько-радянська війна.

Постановка проблеми. 3 11 березня 1941 р., коли Конгрес прийняв «Закон про забезпечення захисту Сполучених Штатів», США зобов'язалися надавати військово-економічну допомогу європейським країнам, які боролися проти нацизму. Це був внесок у загальну справу перемоги країни, яка на той час ще не

брала безпосередньої участі у бойових діях Другої світової війни, хоча в американському суспільстві широко обговорювалися плани президента Ф. Рузвельта оголосити війну Німеччині. З початком нападу донедавна союзної Німеччини СРСР опинився серед країн, які вели боротьбу проти нацизму. Військово-економічні потужності Сполучених Штатів могли стати суттєвою допомогою обороноздатності Радянського Союзу, як це сталося у випадку із країнами Британської імперії, Китаєм тощо. Бажаючи заручитися цією підтримкою, Кремль зіткнувся із труднощами, які корінилися у негативній репутації СРСР в американському суспільстві. На думку значної кількості американських громадян перешкодою для надання допомоги СРСР була його тоталітарна політика, особливо у питанні релігійної свободи. Для громадян США не було таємницею, що релігія в СРСР поза законом. Тому у другій половині 1941 р. адміністрація президента Рузвельта прагнула активно впливати на сталінську диктатуру, домагаючись від неї лібералізації внутрішньої релігійної політики.

У науковій літературі питанню релігійної свободи у американсько-радянських відносинах приділяли деяку увагу дослідники широкого кола загальних проблем Другої світової війни. У працях, присвячених політичній, дипломатичній та навіть військовій історії взаємин між США та СРСР у часи війни, відзначаються труднощі у взаєминах між двома країнами, що виникали через відторгнення західним суспільством антирелігійної політики радянського керівництва. Свобода віросповідання як окремих напрямків американсько-радянських відносин є предметом зацікавленості значно меншої кількості дослідників. Зазвичай, ця тема висвітлюється або фрагментарно, або окремі її аспекти подаються як складова частина інших більш глобальних процесів. Так Д. Кірбі [1] визначає, що відсутність релігійної свободи в СРСР формувало у західному світі негативний образ радянського режиму, а позитивна зміна конфесійної політики використовувалась Кремлем як інструмент міжнародних відносин. Б. Філіппов [2] присвятив своє дослідження вивченню думки католицької спільноти США щодо допомоги СРСР після червня 1941 р. та способам, які президент Рузвельт застосовував, аби пом'якшити негативне ставлення американських католиків до Радянського Союзу, сформоване відсутністю свободи совісті на його теренах. Вплив Ф. Рузвельта на лібералізацію релігійної радянської політики досліджує Р. Даллек, висвітлюючи його як органічну частину зовнішньої політики президента США [3]. Фундаментальна праця С. Майнера [4], яка цілком присвячена релігійному фактору у взаємовідносинах країн-союзників, також недостатньо розкриває взаємодію Вашингтону та Москви 1941 року у питанні релігійної свободи.

Постановка завдання. Метою статті є систематичне висвітлення хронології офіційних відносин між США та СРСР у питанні релігійної свободи на початковому етапі німецько-радянської війни з опорою на заяви та документи

найвищого державного рівня, дипломатичну кореспонденцію, мемуари високопосадовців – безпосередніх учасників досліджуваних подій.

Виклад основного матеріалу. Щойно інформація про напад Німеччини на СРСР досягла Сполучених Штатів, радянський посол у Вашингтоні Костянтин Уманський направив до Народного комісаріату закордонних справ телеграму, в якій описував настрої американського суспільства. У ній чітко виділено три основні течії (прихильники СРСР, ізоляціоністи та ті, хто зайняв вичікувальну позицію), втім зміст телеграми вражає своєю нелогічністю. Так, наприклад, «трудящі та дрібнобуржуазна публіка», на думку дипломата, неодмінно підтримуватимуть Радянський Союз, а дехто з американських громадян навіть вже звернувся до посольства, аби вступити добровольцями до Червоної армії. Разом із тим саме цих людей Уманський вважає налаштованими «переважно ізоляціоністськи» [5, арк. 196]. Хоча водночас, за його градацією, справжні ізоляціоністи – це «група республіканців та окремих демократів... плюс католицька ієрархія». Останні, за зауваженням посла, викликають у Рузвельта страх та тиснуть на нього з метою заблокувати американську допомогу, адже їх позиція: «радянсько-німецькій війні потрібно радіти, а комунізму не допомагати» [5, арк. 194-195].

Коментуючи дану телеграму, С. Майнер зазначає: «Уманський розумів, що у підтримці СРСР американці розділилися, але у оцінці поділу громадської думки часто помилявся. До того ж, його твердження, що американський робітничий клас непохитно підтримує боротьбу Радянського Союзу, було типовим ленінським пропагандистським стереотипом» [4, р. 217].

На другий день після німецького нападу на СРСР, 23 червня 1941 р., заступник держсекретаря Самнер Веллес на прес-конференції заявив: «Великим та фундаментальним правом кожного народу є свобода поклоніння Богу у такий спосіб, як того потребує совість... У цьому праві людям відмовили як радянський, так і нацистський уряди» [6, р. 1]. Співставлення двох диктатур у аспекті релігійної дискримінації було не лише констатацією фактів, а й відображало ставлення основної частини американського суспільства до нацизму та комунізму як до рівнозначних у своїй антигуманній сутності способів тиранії. «Для народу Сполучених Штатів [цей та інші] принципи і доктрини комуністичної диктатури так само нестерпні і так само чужі їхнім власним переконанням, як і принципи і доктрини нацистської диктатури. Жодний з видів нав'язаного панування не може мати і не матиме жодної підтримки [чи впливу на спосіб життя чи систему управління] американського народу» [6, р. 1] – висновок урядовця у тій же заяві звучить як умова для потенційних союзників: тільки той, хто гарантує та забезпечує права і свободи громадян, може розраховувати на підтримку США. Слова заступника держсекретаря адресувалися саме керівництву СРСР, а головною небезпекою для Америки С. Веллес безумовно вважав гітлерівські збройні сили.

Президент Ф. Рузвельт мав схожі погляди: негативно ставлячись до утисків свободи совісті комуністичною та нацистською диктатурами, він все ж більш обнадійливо оцінював в цьому аспекті керівництво СРСР – свого нового союзника. Дещо пізніше у листі до папи Пія XII він писав: «Я вірю, що виживання Росії є менш небезпечним для релігії, для церкви як такої та людства загалом, аніж виживання німецької диктатури» [7, р. 61-62]. 24 червня 1941 р. у радянській пресі з'явилась публікація надісланої до Москви радіограми Ф.Д. Рузвельта, у якій президент США «оголосив про надання Радянській Росії усієї можливої допомоги» [8, с. 6]. До початку практичного виконання цього зобов'язання пройде певний час, але загальна стратегія США у питанні військово-економічної допомоги СРСР була сформована Рузвельтом негайно після нападу Німеччини.

24 липня 1941 р. Вільям Філліпс, посол США в Італії, надіслав телеграму Державному секретарю, в якій від імені Гарольда Гілгарда Тітманна молодшого, помічника Майрона Чарлза Тейлора, особистого представника президента Рузвельта при папі Пію XII, цікавився про «докази підвищення релігійної толерантності в Росії» [9, р. 998]. Г. Тітманн пропонував: «Чи не могли б ми зробити заяву в тому сенсі, що, надаючи нашу підтримку Росії і готуючись до миру, ми сподіваємося, що радянський уряд відмовиться від своєї релігійної та політичної нетерпимості і прийме натомість більш гуманну та ліберальну політику?» [9, р. 998]. Помічник М. Тейлора вважав, що подібні заяви «мали б заспокійливий ефект для Святого Престолу та католицьких країн, і, як мені здається, також для всіх порядних людей» [9, р. 998].

Через тиждень, 31 липня 1941 р. була отримана відповідь від С. Веллеса, в якій коротко, але однозначно було зазначено, що Державний департамент США не отримав «жодних ознак покращення віротерпимості в Радянському Союзі» [10, р. 998]. Бажання отримати докази, які б свідчили про лібералізацію релігійної політики в СРСР були оцінені схвально, але разом із тим зазначалось, що «тиск на радянський уряд з метою змінити певні положення внутрішньої політики» наразі не є доцільними та не послужить «бодай якийсь конструктивній меті» [10, р. 998].

27 липня 1941 р. для зустрічі із Сталіним з Англії вилетів представник президента США Гаррі Ллойд Гопкінз. 30 та 31 липня відбулись дві зустрічі у Москві, основною темою яких було питання надання допомоги СРСР відповідно до «Закону щодо забезпечення захисту Сполучених Штатів» від 11 березня 1941 р. В процесі узгодження деталей поставок серед інших було порушене питання свободи совісті у Радянському Союзі. Г. Гопкінз описував ситуацію наступним чином: «Ми відчуваємо деякі ускладнення у зв'язку зі ставленням нашої громадської думки щодо Росії. Американський народ не надто легко примиряється з допомогою, що ми надаємо Росії. Все католицьке населення проти неї...» [11, р. 372].

Вимоги лібералізації релігійної політики висувалися радянській стороні не для створення штучних перепон у процесі отримання міжнародної допомоги від США, а були спробою виправдати американську допомогу комуністам в очах тих громадян, серед яких панувало не надто дружнє ставлення до потенційних союзників: «Допомагати Росії – кидати виклик моралі» [11, р. 345].

11 вересня 1941 р. президент Рузвельт запросив на зустріч радянського посла К. Уманського. Представник СРСР в першу чергу висловив зацікавленість в отриманні воєнно-економічної допомоги за програмою ленд-лізу. У відповідь «президент досить детально пояснив послу надзвичайну складність отримання необхідних повноважень від конгресу через упереджене або вороже ставлення до Росії та непопулярність Росії серед великих груп населення цієї країни, які мають значний політичний вплив у конгресі» [12, р. 832]. Першими кроками для пом'якшення ситуації президент США запропонував радянській стороні якнайшвидше припинити утиски віруючих задля задоволення власних інтересів: «Якщо в найближчі кілька днів, не чекаючи прибуття Гаррімана в Москву, радянське керівництво санкціонує висвітлення в засобах масової інформації питань, що стосуються свободи релігії в країні, це могло б мати вельми позитивний просвітницький ефект до надходження на розгляд конгресу законопроекту про ленд-ліз» [12, р. 832]. У свою чергу президент США запевнив, що він робить все можливе аби протидіяти антирадянським тенденціям серед релігійних спільнот країни. Пробудження симпатій до СРСР серед віруючих американців дозволило б йому скоріше організувати допомогу [4, р. 223].

Держсекретар Корделл Галл – учасник цієї зустрічі – згадував, що «президент відверто пояснив Уманському [посол СРСР в США до листопада 1941 року] значні труднощі отримання від конгресу необхідних ленд-лізівських асигнувань через недоброзичливе ставлення до Росії з боку деяких спільнот США, що користуються значним політичним впливом ... президент сказав, що якби Москва організувала інформаційну кампанію в США про свободу релігії в СРСР, це могло б мати успішний просвітницький ефект. Далі він запропонував, щоб така кампанія почалася до обговорення законопроекту з ленд-лізу в конгресі і до прибуття американської місії на чолі з А. Гарріманом в Москву для обговорення радянських військових потреб. Уманський обіцяв зайнятися цим питанням» [13, р. 976-977].

У телеграмі до Москви радянський посол дещо по-іншому розставив акценти. Для Кремля Уманський намагався зобразити Рузвельта щирим прибічником СРСР, якому особисто начебто байдужі релігійні гоніння, а переймається він цим питанням виключно через тиск купки релігійних фундаменталістів-ізоляціоністів: «...Рузвельт нарікав на антирадянські інтриги церкви, особливо католиків та їхніх людей у конгресі, просив в інформації з СРСР підкреслювати патріотичну позицію церкви» [14, с. 108]. Тож основною метою президента Рузвельта, на думку К. Уманського, було «нейтралізувати

«фактично профашистський» вплив католиків у США та уламати папу з питань СРСР» [14, с. 108].

Відправляючи Вільяма Аверелла Гаррімана до Москви, президент Рузвельт доручив йому порушити питання про свободу віросповідання в СРСР під час особистого спілкування зі Сталіним. Як згадував голова американської делегації, «президент хотів, щоб я переконав Сталіна в тому, наскільки важливо послабити обмеження щодо релігії. Рузвельт виявляв стурбованість у зв'язку з можливим протидією з боку різних релігійних груп ... Крім того, він щиро хотів використовувати наше співробітництво під час війни, щоб вплинути на вороже ставлення радянського режиму до релігії» [15, р. 16].

Восени 1941 р., коли німецькі війська стояли під Москвою, Аверелл Гарріман разом із Вільямом Максвеллом Ейткенем, бароном Бівербруком, міністром постачання Великої Британії прилетіли до Москви, щоб узгодити програму можливих американо-англійських військових та інших поставок, яких вкрай потребував Радянський Союз. Перша Московська конференція – саме з такою назвою до історії увійшла ця зустріч – проходила з 30 вересня до 1 жовтня 1941 р. і президент Рузвельт скористався цією нагодою, аби знову виступити на захист свободи сповідання в Радянському Союзі. Сталін знаходився в досить скрутній, якщо не безвихідній ситуації, тому Рузвельт використав цю можливість, бо більш сприятливого моменту могло вже не бути.

А. Гарріман доносив думки президента Рузвельта до Сталіна таким чином, щоб тому стало зрозуміло: політична ситуація зміниться на краще, рівень протидії допомозі у США знизиться, якщо «Ради проявлять готовність забезпечити свободу віросповідання не тільки на словах, а й на ділі. Всі [Сталін, Молотов та інші] кивнули головою у знак згоди» [11, р. 391]. Також важливою умовою А. Гарріман вважав широкий розголос в американському суспільстві тих кроків у напрямку лібералізації релігійного життя, на яких наполягала делегація США: «Я сказав Сталіну про важливість питання релігії в Сполучених Штатах і про необхідність публічного роз'яснення радянським урядом своєї позиції з цього приводу із подальшим широким розголосом, а також послабленням обмежень, прикладом чого є звільнення двох польських римо-католицьких священників з ув'язнення та дозволу відправляти богослужіння» [16, р. 1001]. Не дивлячись на обіцянку Сталіна звернути увагу на зазначені питання, у емісара американського президента в Москві «склалося враження, що радянський уряд на словах і на ділі зробить кілька жестів назустріч побажанням президента, але поки що не готовий надати свободу віросповідання в тому сенсі, в якому ми її розуміємо» [16, р. 1001-1002].

Залишивши Москву, А. Гарріман розумів, що наразі очікувати більшого від радянської влади неможливо. У спогадах він напише про свої висновки після відвідин Радянського Союзу: «Свобода віросповідання може бути допущена лише під пильнуванням ГПУ та за збереження ретельного контролю» [17, р. 103]. Повернувшись до Сполучених Штатів, голова американської

делегатії на Московській конференції склав звіт президенту Рузвельту про перебіг перемовин, де, серед іншого, зазначав: «Протягом тижня, який я провів у Росії, я використовував будь-яку можливість (а я розмовляв із більшістю членів радянської делегації, включно з, звісно, Сталіним і Молотовим), щоб викласти політичну ситуацію у США щодо ставлення нашої громадськості до Росії, особливо в релігійному питанні. Я наполягав на необхідності зробити заяви і вжити заходів, щоб довести Америці готовність Рад дозволити свободу віросповідання не тільки в принципі, а й на ділі. Усі, принаймні, кивали мені головою на знак схвалення. Коли я пояснив обставини Сталіну, він теж кивнув головою і, наскільки я зрозумів, погодився на вжиття деяких заходів. <...>. Незважаючи на всі коментарі і всі вимоги, я їду з таким враженням, що все, що мають намір зробити Ради, – це відбутися словами, лише створити деякими заходами враження розрядки, а ніяких справжніх змін у свою практику не внести. 1 жовтня на обіді в Кремлі на честь делегацій Молотов з великою щирістю сказав мені, що він і його колеги високо цінують президента як за мотиви, якими він керується у своїй діяльності, так і за глибоку мудрість його ідей. Під час цієї розмови він запитав мене, чи справді такий розумний діяч як президент є настільки побожним, як він хоче здаватися, чи його побожність переслідує політичні цілі. У їхніх очах людина, яка сповідує якусь віру або релігійну доктрину, є настільки ж незвичайною, як для нас «фундаменталіст» <...> В очах комуністів релігія – це забобон, який суперечить марксистській філософії; вона небезпечна в організованій формі, оскільки сприяє створенню антикомуністичних політичних груп...» [18, с. 89-91].

Рузвельт залишився невдоволеним результатом перемовин у аспекті свободи віросповідання, бо очікував на більшій зсуви у цьому напрямку. Така реакція очільника Білого дома цілком природна, адже «релігійне питання...розглядалось [Рузвельтом] як питання найвишого внутрішнього пріоритету» [17, р. 103].

Радянським послам у країнах антигітлерівської коаліції, що формувалась, із Кремля надійшли розпорядження негайно донести до громадської думки цих країн, що в СРСР релігійні свободи будуть значною мірою відновлені [19, с. 325]. Як зазначає Б. Філіппов, «протягом усього періоду співробітництва між СРСР, США та Великою Британією американські державні діячі та дипломати знов і знов нагадували своїм радянським співрозмовникам у Москві, Лондоні та Вашингтоні про громадську думку своїх країн, що потребувала позитивної інформації не тільки з радянсько-німецького фронту, а й з радянського тилу. Західних співрозмовників цікавили принципові зміни в антирелігійній політиці радянського уряду. Хоча необхідно сказати, ілюзій щодо цього в них не було» [2, с. 92].

Водночас, коли в Москві відбувалась конференція союзників, 30 вересня 1941 р. Ф. Рузвельт провів прес-конференцію, в якій, серед іншого, було підняте питання релігійної свободи в СРСР. Президент Рузвельт, спираючись

на 124 статтю радянської Конституції, в якій говорилося про гарантії свободи совісті та антирелігійної пропаганди, намагався довести факт свободи віросповідання в СРСР. Не маючи аргументів, президент декларував, що «Росія дійсно має церкви та дозволяє звершення богослужінь згідно Конституції 1936 року» [4, .223]. Ризикнувши сказати про бущімто реальну наявність свободи совісті як про те заявлялось у радянській Конституції заради покращення репутації СРСР серед американських громадян, Ф. Рузвельт отримав протилежний результат. Ця коротка фраза – про начебто дійсну свободу для віруючих в СРСР – викликала значний резонанс в американському суспільстві та сколихнула релігійну його частину. Слова президента, які суперечили загальновідомим фактам, були розцінені поміркованими громадянами як намагання у не зовсім чесний спосіб обґрунтувати доцільність прийняття непопулярних політичних рішень, більш радикальні опоненти Рузвельта сприйняли їх як свідому брехню або навіть як таємну симпатію комунізму. За свою необачну чи, можливо, оманливу фразу очільник Білого дому отримав шквал критики від урядовців, конгресменів, лідерів чисельних конфесій, редакцій провідних видань, релігійних та громадських організацій, яка не вщухала, допоки СРСР не був законодавчо внесений до списку країн-отримувачів допомоги за програмою ленд-ліз.

На думку Р. Даллека, дослідника біографії 32-го президента США, «Рузвельт добре знав, що в Радянському Союзі немає свободи віросповідання. Але він також не затуляв очі на те, що міг надати допомогу Росії за ленд-лізом, не демонструючи її відданості релігійній свободі... Будучи переконаним, що лише різкий контраст між свободою та тоталітаризмом забезпечить американцям емоційні ресурси для боротьби, Рузвельт хотів якомога повніше ототожнювати росіян, незважаючи на радянські реалії, з англо-американськими ідеалами. Намагання зобразити Радянський Союз реформованим, або таким, що реформується у питанні релігійної свободи, було головним вираженням цього прагнення» [3, р. 298].

Через декілька днів після скандальної заяви Ф. Рузвельт був вимушений звернутися із додатковим роз'ясненням для преси «через різноманітні та суперечливі «інтерпретації» зауважень, зроблених президентом у відповідь на запитання журналіста під час прес-конференції минулого вівторка» [20, р. 1000]. Не маючи, як і раніше, фактів покращення стану релігійних спільнот в СРСР, Рузвельту залишалося лише одне: отримати бодай якісь свідчення про лібералізацію релігійної політики Кремля. Для цього Державний департамент доручив А. Гарріману, який ще перебував у Москві та послу Л. Штейнгардту наступне: «Зважаючи на виняткову важливість цього питання з точки зору громадської думки в Сполучених Штатах, президент широко сподівається, що Ви зможете домогтися від вищого керівництва радянського уряду якоїсь заяви, яку можна було б надіслати для преси в цій країні, що

підтверджувала б заяву, яка міститься в третьому абзаці процитованого вище тексту [про релігійну свободу в СРСР]] [20, з. 1000-1001].

4 жовтня 1941 р., коли делегація союзників залишила Москву, радянський уряд провів прес-конференцію для представників іноземної преси, присвячену питанню релігійної свободи в СРСР. Проведення такого заходу стало виконанням обіцянки, отримання якої від К. Уманського ініціював А. Гарріман під час свого візиту [21, р. 1002]. Із заявою про стан релігійної свободи в СРСР виступив заступник наркома закордонних справ С. Лозовський. В першу чергу у заяві було надано схвальну оцінку виступу президента Рузвельта від 30 вересня 1941 р., яка стосувалась питання свободи віросповідання в СРСР та була вкрай неоднозначно сприйнята американським суспільством. С. Лозовський зазначив, що «громадська думка Радянського Союзу з великим інтересом сприйняла заяву президента Рузвельта на прес-конференції щодо свободи віросповідання в СРСР. Президент правильно посилався на основні принципи Конституції СРСР щодо свободи віросповідання радянських громадян» [22, р. 1002]. Подібна оцінка була очікуваною, адже зміст слів Ф. Рузвельта сприймався як ствердження факту релігійної свободи в СРСР, що було вигідно радянцям та сприяв розповсюдженню подібної думки в американському суспільстві. З тієї ж причини на повноті релігійної свободи у радянських громадян наполягав і Лозовський: «В СРСР існує свобода віросповідання. Це означає, що кожен радянський громадянин може сповідувати будь-яку релігію. У Радянському Союзі існують стара православна церква, нова православна церква, старообрядницька церква, вірмено-грузинська церква, молокани, духоборці, магометани (шіїти і суніти), євангелісти, баптисти, буддисти тощо. Релігія є приватною справою радянського громадянина, в яку держава не втручається і не вважає таке втручання потрібним» [22, р. 1002-1003]. Окремо він заявив, що «радянська влада не веде боротьби з релігією». «Це особиста справа» – запевнив дипломат і нагадав: згідно з конституцією «свобода віросповідання передбачає, що будь-яка релігія, церква або спільнота не буде використовуватись для повалення існуючої влади» [17, р. 103]. Таке уточнення, ймовірно, було використано, аби пом'якшити у закордонних журналістів сприйняття репресій 1920-30-х рр., представивши, що, принаймні, частина тогочасних кримінальних справ проти духовенства та віруючих була пов'язана із їх антирадянською діяльністю, а не намаганням влади знищити релігію як явище в СРСР. На завершення прес-конференції Лозовський розповів західним журналістам навіть про «підтримку релігійних інституцій у Радянському Союзі» та окремо відмітив, що «всі конфесії в Радянському Союзі «говорять рішуче проти нацистського бандитизму та варварства»» [22, р. 1003].

Зусилля, яких докладала американська сторона, не були марними. Попри те, що Сталін радикально не змінив антирелігійну політику, вони були змушені дослуховуватися до думки союзників, від допомоги яких залежали, та дещо

коригувати обмеження релігійної свободи в СРСР. Необхідність трансформацій диктувалася корисливою зацікавленістю Москви, а їх реалізація мала позитивно вплинути на громадську думку США. Перед режимом стояла задача, вирішувати яку він не бажав, скоріш, був примушений імітувати зміни під тиском обставин та «м'якої сили» американської дипломатії. Суттєвих змін у відносинах між владою та релігійними організаціями всередині країни, достатніх, аби забезпечити мінімальний рівень свободи совісті, а також нормалізацію відносин із Ватиканом, вплив якого на західний світ традиційно значний, не відбулося.

Відмовляючись реально покращувати стан релігійної свободи, Москва обрала шлях імітації: бажане для США видавалось як радянська дійсність, а мізерні зсувки у напрямку лібералізації конфесійної політики видавались за значні досягнення та активно демонструвались західному світу. Всупереч зусиллям Білого дома, «кремлівські керівники виявились більшими політичними реалістами, ніж їх західні партнери. Радянці відмовлялися йти на компроміси навіть тоді, коли на них обрушилася війна і вони опинилися на краю прірви» [23, с. 286].

У Москві добре пам'ятали рекомендацію Вашингтону розпочати «інформаційну кампанію в США про свободу релігії в СРСР» [13, р. 976] і нарешті у 1942 р. більшовики виявились до цього готовими.

Висновки. Початок німецько-радянської війни поставив перед США питання союзних відносин з СРСР, адже, попри ідеологічні розбіжності, вони були змушені об'єднати зусилля проти спільного ворога – нацистської Німеччини. Суттєвою перепоною для налагодження співпраці стала відсутність у Радянському Союзі релігійної свободи, яку американці вважали невід'ємним правом кожної людини, а забезпечення цього права, виходячи з логіки «Чотирьох свобод» Рузвельта, складало для них чи не одну із цілей війни.

Початковий період німецько-радянської війни був ознаменований зусиллями адміністрації президента Рузвельта, який необхідність лібералізації радянської релігійної політики пов'язував із планами включення СРСР до отримувачів військово-економічної допомоги за ленд-лізом. Результати дослідження підтверджують, що відсутність релігійної свободи в СРСР значно впливала на формування взаємин із США та прийняття окремих політичних рішень на найвищому рівні.

На основі використаних джерел встановлено, що у другій половині 1941 р. сторони визнали необхідність пошуку ідеологічних компромісів та зважились на певні кроки або їх імітацію у цьому напрямку. Для США зусилля, направлені на відновлення в СРСР релігійної свободи були одночасно і справою боротьби за демократичні цінності, і інструментом дипломатичного впливу.

Починаючи з 1942 р. офіційний Вашингтон став більш стриманим у вимогах до Радянського Союзу стосовно релігійної свободи. Радянці у свою чергу організували низку окремих малозначущих заходів у релігійній царині, які

завдяки широкій інформаційній кампанії представлялись американському суспільству як істотні зрушення конфесійної політики. Вивчення цих трансформацій передбачено автором у подальшому.

Список використаних джерел та літератури

1. Kirby D. From Bridge to Divide: East–West Relations and Christianity during the Second World War and Early Cold War. *The International History Review*. 2014. Vol. 36, № 4. P. 721–744. URL: <https://doi.org/10.1080/07075332.2013.852122>
2. Филиппов Б.А. Ф. Рузвельт, Пий XII, И. Сталин и проблема репутации СССР в годы Второй мировой войны. *Вестник ПСТГУ. Серия II: История*. 2016. Выпуск 4 (71). С. 84-102.
3. Dallek R. Franklin D. Roosevelt and American Foreign Policy, 1932-1945. New York, Oxford: Oxford University Press, 1995. 684 p.
4. Miner S.M. Stalin's Holy War: Religion, Nationalism, and Alliance Politics, 1941-1945. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 2003. 448 p.
5. Телеграмма посла СССР в США К.А. Уманского в НКВД СССР о реакции американской общественности и правительства США на нападение Германии на СССР. 22 июня 1941 г. *Архив внешней политики Российской Федерации*. Ф. 059. Оп. 1. П. 345. Спр. 2363. URL: <https://www.prilib.ru/item/1455958>
6. Our Policy Stated; Welles Says Defeat Of Hitler Conquest Plans Is Greatest Task. *The New York Times*. 1941. 24 June. URL: <http://surl.li/qqakf>
7. Taylor M.C. Wartime correspondence between president Roosevelt and pope Pius XII. New York: The Macmillan Company, 1947. 127 p.
8. Заявление Рузвельта о помощи Советскому Союзу. *Правда*. 1941. 25 июня. URL: <http://mpgu.su/wp-content/uploads/2020/05/Правда-№-174-от-25.06.1941.pdf>
9. The Ambassador in Italy to the Secretary of State. Rome, July 24, 1941. *Foreign Relations of the United States Diplomatic Papers, 1941. Vol. 1. General, The Soviet Union*. Washington: United States Government Printing Office, 1959. 1024 p. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1941v01/d954>
10. The Acting Secretary of State to the Ambassador in Italy. Washington, July 31, 1941. *Foreign Relations of the United States Diplomatic Papers, 1941. Vol. 1. General, The Soviet Union*. Washington: United States Government Printing Office, 1959. 1024 p. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1941v01/d955>
11. Sherwood R. Roosevelt and Hopkins: an intimate history. New York: Harper & Brother, 1948. 1004 p.
12. Memorandum of Conversation, by the Secretary of State. Washington, September 11, 1941. *Foreign Relations of the United States Diplomatic Papers, 1941. Vol. 1. General, The Soviet Union*. Washington: United States Government Printing Office, 1959. 1024 p. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1941v01/d778>
13. The Memoirs Of Cordell Hull. London: Hodder & Stoughton, 1948. Vol. 2. 1804 p.
14. Советско-американские отношения во время Великой Отечественной войны, 1941-1945: Документы и материалы в 2 т. / уклад. Министерство иностранных дел СССР. Москва: Политиздат, 1984. Т. 1: 1941-1943. 510 с.
15. Harriman A. America and Russia in a changing world: A half century of personal observation. Garden City: Allen & Unwin, 1971. 218 p.
16. The Ambassador of the Soviet Union to the Secretary of State. Moscow, October 4, 1941. *Foreign Relations of the United States Diplomatic Papers, 1941. Vol. 1. General, The Soviet Union*. Washington: United States Government Printing Office, 1959. 1024 p. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1941v01/d957>

17. Harriman A., Abel E. Special envoy to Churchill and Stalin 1941-1946. New York: Random House Inc, 1975. 595 p.
18. Мурен М. Ватикан и СССР: пер. с фр. / Москва: Прогресс, 1966. 249 с.
19. Одинцов М. Патриарх Сергий. Москва: Молодая гвардия, 2013. 396 с.
20. The Secretary of State to the Ambassador in the Soviet Union. Washington, October 2, 1941. *Foreign Relations of the United States Diplomatic Papers, 1941. Vol. 1. General, The Soviet Union*. Washington: United States Government Printing Office, 1959. 1024 p. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1941v01/d956>
21. The Ambassador in the Soviet Union to the Secretary of State. Moscow, October 4, 1941. *Foreign Relations of the United States Diplomatic Papers, 1941. Vol. 1. General, The Soviet Union*. Washington: United States Government Printing Office, 1959. 1024 p. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1941v01/d958>
22. The Ambassador in the Soviet Union to the Secretary of State. Moscow, October 6, 1941. *Foreign Relations of the United States Diplomatic Papers, 1941. Vol. 1. General, The Soviet Union*. Washington: United States Government Printing Office, 1959. 1024 p. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1941v01/d959>
23. Потехін О., Клименко Ю. Геополітика проти безпеки: союзницьке стримування агресії в Європі XX – початку XXI ст. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2023. 552 с.

References

1. Kirby, D. (2014). From Bridge to Divide: East–West Relations and Christianity during the Second World War and Early Cold War. *The International History Review*, 36(4), pp. 721–744. [Online]. Available from: <https://doi.org/10.1080/07075332.2013.852122> [In English].
2. Filippov, B.A. (2016). Ruzvelt, Pii XII, I. Stalin i problema reputatsii SSSR v godi Vtoroi mirovoi voini. *Vestnik PSTGU. Seriya II: Istoriya*, 4(71), pp. 84–102. [In Russian].
3. Dallek, R. (1995). *Franklin D. Roosevelt and American Foreign Policy, 1932-1945*. New York: Oxford University Press. [In English].
4. Miner, S. (2003). *Stalin's Holy War: Religion, Nationalism, and Alliance Politics, 1941-1945*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press. [In English].
5. *Telegramma posla SSSR v SShA K.A. Umanskogo v NKID SSSR o reaktsii amerikanskoj obshchestvennosti i pravitelstva SShA na napadenie Germanii na SSSR*. [Online], (1941). F. 059, Op. 1, P. 345, D. 2363. Arkhiv vneshnei politiki Rossiiskoi Federatsii. Available from: <https://www.prilib.ru/item/1455958> [In Russian].
6. Our Policy Stated; Welles Says Defeat Of Hitler Conquest Plans Is Greatest Task, (1941). *The New York Times* [Online]. 24 June. p. 1. Available from: <http://surl.li/qqkaf> [In English].
7. Taylor, M. (1947). *Wartime correspondence between president Roosevelt and pope Pius XII*. New York: The Macmillan Company. [In English].
8. Zayavlenie Ruzvelta o pomoshchi Sovetskomu Soyuzu, (1941). *Pravda* [Online]. 25 June. p. 6. Available from: <http://mpgu.su/wp-content/uploads/2020/05/Правда-№-174-от-25.06.1941.pdf> [In Russian].
9. The Ambassador in Italy to the Secretary of State. Rome, July 24, 1941, (1959). *Foreign Relations of the United States Diplomatic Papers, 1941. Vol. 1. General, The Soviet Union* [Online]. Washington: United States Government Printing Office. Available from: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1941v01/d954> [In English].
10. The Acting Secretary of State to the Ambassador in Italy. Washington, July 31, 1941, (1959). *Foreign Relations of the United States Diplomatic Papers, 1941. Vol. 1. General, The Soviet Union* [Online]. Washington: United States Government Printing Office. Available from: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1941v01/d955> [In English].
11. Sherwood, R. (1948). *Roosevelt and Hopkins: an intimate history*. New York: Harper & Brother. [In English].

12. Memorandum of Conversation, by the Secretary of State. Washington, September 11, 1941, (1959). *Foreign Relations of the United States Diplomatic Papers, 1941. Vol. 1. General, The Soviet Union* [Online]. Washington: United States Government Printing Office. Available from: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1941v01/d778> [In English].
13. *The Memoirs Of Cordell Hull*, (1948). London: Hodder & Stoughton, 1948. Vol. 2. [In English].
14. Ministerstvo inostrannikh del SSSR, sost., (1984). *Sovetsko-amerikanskie otnosheniya vo vremya Velikoi Otechestvennoi voini, 1941-1945: Dokumenty i materialy v 2 t.* Moskva: Politizdat. T. 1: 1941-1943. [In Russian].
15. Harriman, A. (1971). *America and Russia in a changing world: A half century of personal observation*. Garden City: Allen & Unwin. [In English].
16. The Ambassador of the Soviet Union to the Secretary of State. Moscow, October 4, 1941, (1959). *Foreign Relations of the United States Diplomatic Papers, 1941. Vol. 1. General, The Soviet Union* [Online]. Washington: United States Government Printing Office. Available from: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1941v01/d957> [In English].
17. Harriman, A., Abel, E. (1975). *Special envoy to Churchill and Stalin 1941-1946*. New York: Random House Inc. [In English].
18. Muren, M. (1966). *Vatikan i SSSR*. Moskva: Progress. [In Russian].
19. Odintsov, M. (2013). *Patriarkh Sergii*. Moskva: Molodaya gvardiya. [In Russian].
20. The Secretary of State to the Ambassador in the Soviet Union. Washington, October 2, 1941, (1959). *Foreign Relations of the United States Diplomatic Papers, 1941. Vol. 1. General, The Soviet Union* [Online]. Washington: United States Government Printing Office. Available from: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1941v01/d956> [In English].
21. The Ambassador in the Soviet Union to the Secretary of State. Moscow, October 4, 1941, (1959). *Foreign Relations of the United States Diplomatic Papers, 1941. Vol. 1. General, The Soviet Union* [Online]. Washington: United States Government Printing Office. Available from: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1941v01/d958> [In English].
22. The Ambassador in the Soviet Union to the Secretary of State. Moscow, October 6, 1941, (1959). *Foreign Relations of the United States Diplomatic Papers, 1941. Vol. 1. General, The Soviet Union* [Online]. Washington: United States Government Printing Office. Available from: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1941v01/d959> [In English].
23. Potiekhin, O., Klymenko, Yu. (2023). *Geopolityka proty bezpeky: soiuzytske stryuvannia ahresii v Yevropi XX - pochatku XXI st.* Kyiv: DUKH I LITERA. [In Ukrainian].

Khodun E. *The Question of no Freedom of Religion in the USSR in Relationships between Washington and Moscow at the Initial Stage of the German-Soviet War (June-December 1941).*

The article explores the particular segment of official American-Soviet relations at the beginning of the German-Soviet war, which concerned the issue of no religious freedom in the USSR and the influence of President Roosevelt's administration on its impact. The chronological boundaries of the study are the period from the German attack on the USSR on June 22, 1941 to December 1941, when a number of important events took place: the Soviet counteroffensive began near Moscow (December 5, 1941), Japan attacked the base of the US Pacific Fleet in Pearl Harbor (December 7, 1941), Germany and Italy declared war on the USA (December 11, 1941).

The article attempts to trace the facts concerning the official relations between the United States of America and the Soviet Union regarding religious freedom during the most critical period of the German-Soviet war. The author analyzes official statements and documents, correspondence of diplomatic representatives, as well as memories of representatives of the highest state leadership, who were direct participants in the studied events, in order to highlight the state of interaction regarding issues of religious freedom. The article clarifies how the issue of religious freedom influenced the formation of the alliance between the two states, taking into account the historical context of restrictions on religious practice in the USSR and the active support of the right to religious freedom

as part of American foreign policy. The study indicates that the issue of religious freedom concerned not only the moral dimension of relations between the two states, but was also a tool of diplomatic influence that depended on the US public opinion. The article is designed to show the complex nature of American-Soviet relations in the second half of 1941, emphasizing the role of ideological compromises in international politics and the importance of the issue of religious freedom as an element of diplomatic relations between the USA and the USSR. The results of the study show that religious issues could shape international relations during global conflicts and influence political decisions at the highest level. The author claims that taking into account the religious aspect in interstate relations can open up new opportunities for diplomacy and promote better mutual understanding between countries.

Keywords: *USA, FDR, religious freedom, USSR, Stalin, German-Soviet war.*

УДК 94(327.8:430)«1952»

<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2024-26-2>

Стельмах С.П.

<https://orcid.org/0000-0002-0795-8356>

«МИ НЕ МОЖЕМО ДОВІРЯТИ РОСІЯНАМ». «НОТА СТАЛІНА 1952 РОКУ» ПРО НЕЙТРАЛІТЕТ І ОБ'ЄДНАННЯ НІМЕЧЧИНИ

Стаття присвячена дипломатичним нотам СРСР від 1952 р., направленим урядам США, Великої Британії і Франції з пропозиціями вирішити т. зв. «німецьке питання» після Другої світової війни (1939-1945 рр.). У перші повоєнні роки проблема розділеної Німеччини перетворилась у загальноєвропейську, але й визначала міжнародні відносини в комплексі «Захід-Схід». Запропоноване СРСР об'єднання країни з нейтральним статусом викликало публічні дебати навіть попри те, що вирішення цього питання залишалася в руках західних союзників. Публічні обговорення радянських пропозицій сформували міф про «втрачені можливості», який став німецьким історіографічним феноменом. Міф про «втрачені можливості» був породженням з одного боку авторитарним стилем управління канцлера, а з іншого – внутрішнім протистоянням з політичними опонентами – соціал-демократами – і численними громадськими націоналістичними групами.

У статті здійснена спроба розкрити загальний контекст міжнародних ініціатив з вирішення німецького питання; стратегічне бачення держав-союзників у питанні об'єднаної Німеччини; проаналізувати радянські пропозиції і відповіді західних країн-союзників; окреслити реакцію німецького політикуму, який сприяв зародженню міфу про «втрачену можливість» для об'єднання країни. Зроблено висновок про те, що обговорення радянських пропозицій у ФРН вплинуло на вироблення стратегії «нової східної політики» кінця 1960-х – початку 1970-х рр., коли правлячі соціал-демократи на чолі з В. Брандтом дійшли висновку, що цей процес міг бути успішним лише спільно з СРСР. Безальтернативність економічної і військової західної інтеграції ФРН підтверджена часом, а міф про «втрачені можливості» нині залишається лише засобом теоретичних вправ.

Ключові слова: Німеччина, СРСР, Велика Британія, США, Франція, нейтралітет, «холодна війна», «нота Сталіна».

Вступ. «Нота Сталіна 1952 року» є узагальнюючою назвою чотирьох дипломатичних нот СРСР, направлених урядам США, Великої Британії і Франції з пропозиціями вирішити т. зв. «німецьке питання» після Другої світової війни (1939-1945 рр.). Цей термін набув політичного, публічного та історіографічного вжитку в західних дискурсах, але не використовувався в радянському, сучасному російському і українському політичному та науковому лексиконі. Перша причина лежить на поверхні й пов'язана з процесами «десталінізації» після 1953 р., а друга – відображає усталену наукову традицію внутрішньої самоцензури і певного консерватизму мислення. З іншого боку, для тогочасного радянського політикуму «битва нот» не мала такого суспільного резонансу і не викликала потужних наукових рефлексій як це відбулося в Західній Європі. У перші повоєнні роки проблема розділеної

Німеччини стала не лише її внутрішнім болем, впливала на франко-німецькі взаємини і перетворилась у загальноєвропейську, але й визначала міжнародні відносини в комплексі «Захід-Схід». Видима поліфонія в таборі західних союзників поєднувалася із «психозом 1950 року» (Ж. Монне) після Берлінської кризи 1948-49 рр. і успішним випробуванням ядерної бомби СРСР, коли в європейському суспільстві нагніталися страхи перед новою європейською війною, а інтелектуальні дебати про нейтралітет мали всі шанси перейти в практичну площину.

Саме тому в позбавленій політичної і міжнародної суб'єктності розділених Німеччині запропоноване СРСР об'єднання країни з нейтральним статусом викликало публічні дебати навіть попри те, що вирішення цього питання залишалася в руках західних союзників. Доля 17 млн. співвітчизників, які опинилися в Радянській зоні окупації (РЗО), а згодом в НДР, та майбутнє об'єднання, було ключовою проблемою в політичних виступах канцлера К. Аденауера, союзної «ХДС/ХСС», Вільних лібералів (ВДП), опозиційних соціал-демократів (СДПН) і комуністів (КПН). Додамо сюди впливові голоси католицької і протестантської церков, численних громадських об'єднань вигнанців із східних німецьких земель (*Landsmannschaften*), і ми отримуємо потужний громадський фронт, в якому знаходились прихильники радянської ініціативи. Не випадково це вилилось в «нічні дебати» в Бундестазі в січні 1958 р. з критикою зовнішньої політики К. Аденауера, а подальші публічні обговорення сформувавши міф про «втрачені можливості», який вже давно став німецьким історіографічним феноменом [1; 2; 3].

Інтелектуальні ігри з метою знайти правильну відповідь у питанні – «чи були реальними пропозиції Й. Сталіна і радянського керівництва поступитися своїм сателітом НДР заради нейтрального статусу Німеччини?» – продовжуються і донині. В умовах сучасної російсько-української війни періодично виникають і питання про нейтральний статус України, який активно педалює нинішнє російське керівництво, що, на думку окремих зарубіжних і вітчизняних політиків, могло б задовольнити «гарантії безпеки» для Російської Федерації. Оскільки сучасна Росія заявила про себе як спадкоємниця СРСР і все більше перетворюється на його сталінську копію, то суто історичне питання набуває сучасного забарвлення.

Історіографія. Проаналізувати наявну історіографію в межах однієї статті практично неможливо, оскільки тисячі наукових досліджень з історії міжнародної політики загалом, зовнішньої політики США, Великої Британії, Франції, СРСР і Німеччини 1950-х рр. висвітлювали «ноту Сталіна 1952 року» в окремих сюжетах. Тому спочатку зазначимо деякі фундаментальні праці, які формують загальний контекст міжнародної політики і історії Німеччини, зокрема, праці Х. Адома, Г. Бухайма, Г.А. Вінклера, У. Герберта, В. Зубок, Х. Петцша та ін. [4, р. 110-116; 5; 6; 7; 8; 9; 10]. До цього ж типу наукової літератури можна віднести і праці про двосторонні взаємини (американо-

німецькі, франко-німецькі, англо-німецькі), в яких представлено широкий спектр «німецької проблеми»: дослідження М. Кресвелла, К. Айзенберг, Й. Кіпп, У. Лаппенкюпера, В. Лота, Н. Маєра-Ландрута тощо [11; 12; 13; 14; 15; 16]. Зрештою, в німецько- і англomовній історіографії маємо дослідження, які безпосередньо присвячені «ноті Сталіна 1952 року», до яких віднесемо праці Ю. Зарускі, П. Руггенталера, Р. Штайнігера та ін.[17; 18; 19; 20]. До наукових статей, які висвітлюють окремі аспекти проблеми, я буду звертатися під час викладу матеріалу.

Джерела. Тексти нот радянського керівництва і відповідей союзників були опубліковані для широкої громадськості, але таємні документи зовнішньополітичних відомств, в яких відображені реакція вищих посадовців і процеси узгодження союзниками відповідей, побачили світ лише наприкінці 1980-х – на початку 2000-х рр. Насамперед, це документи із архіву зовнішньої політики США, і зовнішньополітичного відомства ФРН [21; 22]. З відкриттям на початку 1990-х рр. архівів колишнього СРСР німецькі дослідники опублікували значну частину документів з архіву радянського МЗС [23; 24; 25], хоча більшість архівів в сучасній Російській Федерації залишаються закритими і недоступні для дослідників. Зрозуміло, що важливими джерелами є спогади політичних діячів і я звернувся до спогадів К. Аденауєра, В. Брандта, Ф. Й. Штрауса і Ж. Монне [26; 27; 28; 29]. У статті також використано матеріали тогочасних німецьких періодичних видань – тижневиків «*Die Zeit*» і «*Der Spiegel*».

Завдання статті: а) розкрити загальний контекст міжнародних ініціатив з вирішення німецького питання; б) стратегічне бачення держав-союзників у питання об'єднаної Німеччини; в) проаналізувати радянські пропозиції і відповіді західних країн-союзників; г) окреслити реакцію німецького політикуму, який сприяв зародженню міфу про «втрачену можливість» для об'єднання країни.

Виклад основного матеріалу. В окупованій Німеччині союзники прагнули вирішити своє головне завдання – недопустити відродження мілітаризму і створити ситуацію, за якою вона не могла б становити загрозу безпеці Європи і світу. Формування цивільних німецьких органів, що передбачалося Потсдамськими угодами 1945 р., провалилося через негативну позицію Франції, а єдина репараційна політика – через обструкцію СРСР. Вже з 1947 р. західні союзники зрозуміли, що співпраця з СРСР у Німеччині має більше недоліків, ніж переваг, а збереження поділу на західну та східну частини є кращим варіантом, ніж відновлення єдиної Німеччини. Так, провідні американські зовнішньополітичні експерти припустили, що попри привабливість ідеї об'єднаної Німеччини, їхньою головною метою має бути використання її економічного і військового потенціалу для атлантичної спільноти. Об'єднана ж Німеччина становитиме потрібну загрозу: може вступити в союз із СРСР, маневрувати між двома наддержавами, відновити власну незалежну силу.

«Вони дійшли висновку, що хоча не можуть відкрито виступати проти об'єднання, щоб не допустити величезної пропагандистської перемоги Радянського Союзу в Німеччині, США погодяться на об'єднання лише на умовах, які будуть сумісні з їхніми давно визначеними інтересами безпеки» [10, р. 67]. Очевидно, що це було ясно донесено до лідерів провідних німецьких політиків, оскільки К. Аденауер у своїх спогадах чітко визначив ці дві альтернативи – або ж об'єднання із Заходом, або з СРСР, а все, що було між ними «залишило б нас безсилими та самотніми і зробило б нас іграшкою конфліктуючих сил» [30, с. 539].

Виглядає достатньо переконливою думка про те, що СРСР і його сталінське керівництво не збиралось виводити війська з РОЗ, що розглядалося як прихована загроза для Західної Європи [8, р. 71]. Особливе занепокоєння це викликало у Франції, яка до 1947 р. наполягала на розділенні колишнього «Рейху», і, не знайшовши підтримки у союзників, «скерувала свої зусилля на регіон Саар» [29, с. 301]. Лейбористський британський уряд зайняв відверто ізоляціоністську позицію, а його зовнішньополітичне відомство не розглядало Німеччину як «зону легітимної радянської безпеки» на зразок країн Балтії, Східної Європи, Фінляндії, Туреччини і Південного Кавказу [13, с. 94]. Це ускладнювало політику США щодо Німеччини, оскільки, з одного боку, необхідно було сприяти її швидкій інтеграції в західний блок, а з іншого – потребою враховувати антинімецькі настрої західних європейців і створювати запобіжники проти німецького рецидиву націоналізму. У грудні 1947 р. завершилась провалом Лондонська конференція міністрів закордонних справ з німецького питання, а після оголошення у березні того ж року в Штутгарті американським держсекретарем Д. Бірнсом «доктрини Трумена», комуністичного перевороту у Чехословаччині у лютому 1948 р. та Берлінської кризи 1948-1949 рр., створення двох держав на території Німеччини стало неминучим. Контроль чотирьох держав над Німеччиною припинився після утворення Великою Британією, Францією, Нідерландами, Бельгією та Люксембургом у березні 1948 р. «Західного союзу» і виходу із складу Контрольної ради союзників радянського представника маршала В. Соколовського [6, с. 139; 31, с. 31-32].

Виходячи з цього контексту виглядає цілком вірогідним припущення про те, що після того, як країни-переможці взяли на себе верховну владу в окупованих ними частинах Німеччини, старе питання про те, як розділити Німеччину, трансформувалося в нове – чи можна і за яких умов відновити німецьку єдність. Досягти цього можливо було лише двома шляхами: або укладення мирного договору між усіма чотирма державами; або шляхом витіснення з Німеччини держави чи групи держав, які виступали проти такої угоди. Поки всі держави-переможниці не змогли домовитися про мирний договір, політичне збереження позицій у Німеччині, досягнутих військовим шляхом, стало зовнішньополітичною метою кожної з цих держав. На противагу цьому,

можливий мирний договір залишався засобом для відстоювання своїх інтересів у Німеччині [25, s. 106-107].

«Нульова година» для німців в західних окупаційних зонах завершилась після того як Парламентська рада 23 травня 1949 р. прийняла Основний закон – тимчасову конституцію ФРН, – і канцлером був обраний К. Аденауер. В результаті формування федерального уряду 21 вересня набув чинності Окупаційний статут, який замінив раніше юридично необмежену військову окупаційну владу цивільним Верховним комісаріатом союзників. Згідно з його положеннями федеральний уряд і уряди земель мали всю повноту законодавчої, виконавчої та судової влади, за винятком тих прав, які союзники-переможці залишили за собою для виконання своїх окупаційних цілей. Зокрема: роздержавлення німецької економіки, демілітаризації, всієї зовнішньої політики, контроль над Рурською областю і зовнішньою торгівлею, права вето на конституційні поправки, а також безпеки і репутації союзницьких військ. Отже, всі питання зовнішньополітичної діяльності новоствореної держави мали попередньо узгоджуватися між канцлером і Верховними комісарами Великої Британії, США і Франції. Як писав К. Аденауер в урядовій декларації від 20 вересня 1949 р.: «Серед федеральних міністерств немає міністерства закордонних справ... це не означає, що ми відмовляємося від будь-якої діяльності в цій сфері. Парадокс нашої ситуації полягає в тому, що, хоча зовнішніми справами Німеччини займається Вища союзна комісія, кожна діяльність федерального уряду або федерального парламенту у внутрішніх справах Німеччини так чи інакше пов'язана із зовнішніми відносинами» [5, s. 10-11].

Лише у березні 1951 р. ФРН отримала право створити Міністерство закордонних справ, що стало наслідком фактичного прийняття республіки до низки міжнародних установ, встановлення торгівельних контактів із зарубіжними країнами і переглядом деяких положень Окупаційного статуту. Міністром став сам канцлер К. Аденауер, а кадри міністерства формувалися на основі Управління закордонних справ його канцелярії, основу яких склали співробітники колишнього відомства Й. Ріббентропа, що завжди викликало критику з боку внутрішньої опозиції – соціал-демократів на чолі з К. Шумахером та Е. Олленгауером. Це стало ще одним свідченням т.зв. «канцлерівської демократії» як маркера новоствореної «Боннської республіки». Ця фаза історії зовнішньої політики, яка тривала до 1955 р., характеризувалася тим, що не ФРН, а Верховна комісія союзників мала повноваження щодо німецької зовнішньої політики. Для К. Аденауера необхідно було розв'язати два найскладніших завдання – або ж продовжити політику «денацифікації», або ж інтегрувати ФРН до західноєвропейських політичних, економічних і оборонних структур. І якщо перше питання частково було поставлено «на паузу» шляхом залучення колишніх урядовців «третього Рейху» до адміністративних установ новоствореної республіки, то у зовнішніх питаннях

необхідно було досягати балансу інтересів союзників і відновлення довіри. «Ми, німці, з одного боку, і союзники з іншого, природно, дивилися на одні й ті ж факти з двох різних точок зору. Ми, німці, не могли забути того, що сталося з нами в період з 1933 по 1945 роки, не могли забути нещастя, яке спіткало весь світ в результаті націонал-соціалістичного режиму. Ми не повинні забувати, що навіть через роки після закінчення війни майже всі народи світу, особливо країни Європи, сильно постраждали від наслідків цієї війни... Ми повинні були намагатися досягти прогресу повільно, крок за кроком, і ніколи не втрачати терпіння – одного з найсильніших чинників у політиці», – писав К. Аденауер у своїх спогадах [16, s. 15; 30, s. 246-247; 32, s. 14].

Питання розділеної Німеччини об'єднало внутрішні і зовнішньополітичні аспекти життя молодого республіки. Але, на відміну від Веймарської республіки, «у Боннській республіці помірковані правоцентристські сили, представлені буржуазною коаліцією на чолі з Конрадом Аденауером, проводили політику наднаціональної інтеграції, тоді як помірковані ліві в особі соціал-демократів на чолі з Куртом Шумахером та Еріхом Олленгауером взяли на себе національну роль і намагалися зарекомендувати себе як партія німецької єдності» [6, s. 142]. Для федерального канцлера пріоритетним завданням була західна інтеграція ФРН, на чому наполягали перш за все США. Швидке об'єднання і нейтралітет Німеччини загрожували б відродженню в ній націоналізму, про що свідчив, наприклад, рух за об'єднання північно- і східнонімецьких протестантських кіл. Добре відома фраза К. Аденауера від березня 1946 р. – «Азія стоїть на Ельбі», – визначала не лише особисте неприязливе ставлення до протестантської Пруссії, але і його політичні орієнтири. По-перше, необхідно було запобігти подальшому просуванню експансіоністсько-тоталітарного СРСР шляхом об'єднання Західної Європи. По-друге, він хотів, щоб західні німці орієнтуватися на нові наднаціональні цілі. Це була політична, культурна та економічна інтеграція з демократіями Заходу. Лінію канцлера і ХДС/ХСС підтримували також союзники по коаліції ліберали – Вільна демократична партія (ВДП). І хоча вони обстоювали ідею об'єднаної Німеччини, але масові політичні репресії, які зазнала їхня партія в РОЗ, а також враховуючи багатьох східних німців в її керівних органах, схияло їх на антирадянські та антикомуністичні позиції і вони поділяли концепцію К. Аденауера про «політику західної сили», за якою лише міцно інтегрована в західне співтовариство Німеччина може стати запорукою миру в Європі [33, s. 2-3; 34, s. 201-202].

Попри те, що СДПН лише менше ніж на 2% поступилась ХДС/ХСС на федеральних виборах 1949 р. (29,2% і 31%), вона вважала себе «моральною силою» і після утворення урядової коаліції перейшла в т.зв. «конструктивну опозицію». На практиці це означало абсолютне неприйняття прозахідного курсу канцлера, обстоювання ідеї швидкого німецького об'єднання, критика участі ФРН у європейських наднаціональних структурах і відродження

німецьких збройних сил. Заяви К. Шумахера про те, що соціал-демократична Німеччина не повинна нести тягар відповідальності за злочини націонал-соціалізму не зустрічали підтримки західних країн. Лідера соціал-демократів не лякала і перспектива нейтральної Німеччини, а отже питання возз'єднання виходило на перший план політичної програми. З історичної перспективи така позиція була опортуністичною, «оскільки вона значною мірою ігнорувала глобальне співвідношення сил і перебільшувала простір для маневру, яким насправді володіли західні німці» [7, р. 511; 35, s. 72-76]. Е. Бар, майбутній архітектор «нової східної політики», писав: «Протягом усього цього періоду СДПН відстоювала позицію возз'єднання як першочергового завдання німецької політики... Вона пристрасно боролася проти формування двох німецьких армій, що перетворило б обидві частини Німеччини на сателітів, а в разі повної інтеграції – на непередбачуваний час відкинуло б шанс на єдність. Патріоти... були одноставні, коли йшлося про вступ до НАТО, який СДПН відкидала як такий, що шкодить об'єднанню» [36, s. 15].

Всупереч соціал-демократам К. Аденауер 18 квітня 1951 р. підписав у Парижі Договір про Європейське об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС), що започаткувало утворення Європейського Союзу. США висунули вимогу участі німецьких збройних сил в захисті Західної Європи від можливої радянської загрози, як умову їхньої подальшої присутності в Європі. Найбільше суперечок навколо цього відбувалося у Франції, де традиційно гостро відчували загрозу з німецького боку і намагалися протидіяти відродженню «Рейху». Як писав Ж. Монне: «Небезпекою для Франції залишалась Німеччина та її непевне майбутнє». Французький міністр закордонних справ Р. Шуман наполягав на політиці контролю над Німеччиною і тільки таку позицію підтримував поляризований французький парламент. З іншого боку, з початком війни у Кореї 25 червня 1950 р., радянська загроза для Європи сприймалася дуже реалістично і за можливого виведення американських військ лише єдина європейська армія могла чинити опір. Р. Шуман ще у 1950 р. у Нью-Йорку заявив своїм американським і британським колегам: «Що стосується участі Німеччини в оборонних зусиллях, то нам здавалося б нелогічним захищати Західну Європу, включно з Німеччиною, без внесків з боку Німеччини». Але при цьому він відкинув і американський план, який передбачав інтеграцію німецької армії в Північноатлантичний союз. Багато в чому це обумовлювалося реалізацією планів ЄОВС, де зміцнення позицій ФРН було не в інтересах Франції, а також побоюванням реакції на це СРСР. «Набережна Москви», як іронічно називали Набережну д'Орсе, де знаходилось французьке МЗС, намагалося максимально «подбати про те, щоб не провокувати Росію». Але вже наступного року французи запропонували план створення Європейської оборонної співдружності (ЄОО), відомий, як «План Плевена». Він передбачав формування дванадцяти дивізій Бундесверу, підпорядкованих спільному європейському командуванню [11, р. 18, 21; 16, s. 23-35; 29, с. 304-305; 37, 38].

Відсутність до цього часу опублікованих документів і доступу до радянських партійних архівів породжують численні інтерпретації сталінської політики щодо повоєнної Німеччини, більшість яких базується на аналізі зовнішньополітичного контексту і виявлення «намірів» акторів на основі подієвого ряду. Такий підхід пропонує наступну картину. Й. Сталін і радянське керівництво загалом розглядало об'єднану і нейтральну Німеччину як важливий елемент створення «санітарного кордону» в Центральній і Східній Європі, сподіваючись на можливу політику ізоляціонізму США з перспективою виведення американських військ з Європи. При цьому радянські війська залишалися б у Східній Німеччині і країнах-сателітах, створюючи перевагу в конвенціональних озброєннях не маючи паритету із США в ядерній зброї. Для просування цієї політики Кремль намагався перекласти відповідальність за відсутність політичного рішення про об'єднання Німеччини на західних союзників, а з метою тиску на них і уряд К. Аденауера намагався впливати на націоналістичні сили у ФРН з використанням східнонімецьких комуністів. Корейська війна породила у Й. Сталіна надії на те, що США, Велика Британія і Франція спрямують свій інтерес на Далекий Схід, чому мали б сприяти радянська таємна підтримка Північної Кореї і пряме заохочення Китаю до відкритого втручання у війну з американцями. Плани США і західних союзників щодо створення збройних формувань ФРН і переоцінка впливу німецьких націоналістів змусили Кремль вдатися до дипломатичного наступу, підкріпленого створенням збройних сил східноєвропейських країн-сателітів.

У листопаді 1950 р. почалася акція під гаслом «Німці за одним столом», ініціатором якої виступив прем'єр-міністр НДР О. Гротеволь, який надіслав К. Аденауеру листа із пропозицією створити загальнонімецьку раду з рівним представництвом для підготовки вільних загальнонімецьких виборів. На початку 1951 р. федеральний канцлер підтримав цю ідею, як і Бундестаг, який у вересні цього ж року ухвалив виборчі правила для проведення вільних загальнонімецьких виборів з умовою нагляду з боку спеціально створеної Комісії ООН. Останнє явно виходило за межі попередніх східнонімецьких пропозицій. Одночасно 9-12 січня 1951 р. СРСР вирішив посилити військову складову наступу і зібрав у Москві нараду з партійними лідерами і міністрами оборони країн т.зв. «народної демократії». Документи цієї наради наразі недоступні і історики користуються записами міністра оборони Румунії, створеними ним 15 січня для ексклюзивного використання лідером румунської компартії Г. Георгіу-Дежем. На нараді обговорювалися конкретні заходи із збільшення чисельності збройних сил на випадок військового конфлікту, але без НДР, що підтверджує думку про те, що Й. Сталін розраховував на дипломатичне вирішення питання німецького об'єднання. Як свідчать опубліковані документи радянського МЗС восени 1951 – на початку 1952 р. були розроблені конкретні пропозиції для ЦК ВКП (б) для розробки мирного договору з Німеччиною у випадку відхилення «боннським урядом» пропозицій

Народної палати НДР із скликання загальнонімецької конференції [6, s. 147; 7, p. 514-515; 8, p. 81; 23; 39, s. 310-311; 40, s. 563-564].

10 березня 1952 р. радянський уряд надіслав дипломатичну ноту урядам Франції, Великої Британії та США, в якій запропонував розробити проект мирного договору за безпосередньої участі Німеччини. Чотири держави повинні були розглянути умови, «які б сприяли якнайшвидшому формуванню загальнонімецького уряду, що виражав би волю німецького народу». Наступного дня радянський проект був опублікований в газеті «Известия». У «Політичних положеннях» пропонувалося: 1) відновлення Німеччини, як «незалежної, демократичної, миролюбної держави»; 2) виведення протягом року після укладення договору всіх збройних сил іноземних держав і ліквідації військових баз; 3) гарантування «демократичних прав народу Німеччини»; 4) гарантування діяльності демократичних партій і основних прав та свобод; 5) заборона на території об'єднаної Німеччини «існування організацій, ворожих демократії та підтриманню миру»; 6) надання громадянських та політичних прав «всім колишнім членам німецької армії, включаючи офіцерів і генералів, усім колишнім нацистам, за винятком тих, хто відбуває покарання за скоєння злочинів»; 7) зобов'язання Німеччини «не вступати в будь-яку коаліцію або військовий союз, спрямований проти будь-якої держави, яка брала участь з її збройними силами у війні проти Німеччини». Кордони об'єднаної держави визначались на основі Потсдамських положень по лінії Одер-Нейсе; пропонувалося відновлення національних збройних сил, необхідних для оборони країни; підтримка країн-підписантів заявки Німеччини вступу в ООН [21, p. 169-172].

Попри те, що радянські пропозиції були адресовані колишнім союзникам у Другій світовій війні, її справжнім адресатом була Німеччина. Вже 11 березня співробітники МЗС ФРН направили канцлеру К. Аденауеру записку з аналізом радянських пропозицій, де визначили положення, які не можуть бути прийнятними для боннського уряду: 1) непрояснені принципи, на яких має бути створений загальнонімецький уряд; 2) чи будуть виведені радянські окупаційні війська також з Польщі і Чехословаччини?; 3) «чи означає... що Німеччина повинна відмовитися від співпраці у побудові вільної європейської федерації?»; 4) кордони по лінії Одер-Нейсе не були остаточно визначені рішеннями Потсдамської конференції [22, s. 216-217]. Наступного дня федеральний канцлер отримав телеграму від державного секретаря німецького МЗС В. Галльштайна з Вашингтону, де той повідомляв про свою зустріч із американським держсекретарем Д. Ачесоном і його реакцію на радянські пропозиції: «Нота не привносить нічого нового, окрім того, що Радянський Союз неодноразово заявляв з 1945 року. Не було зроблено жодної конструктивної пропозиції, в той час як західні держави показали практичний спосіб вирішення питання возз'єднання і мирного врегулювання шляхом залучення Комісії ООН. Він поцікавився реакцією Німеччини на радянський

крок. Я відповів, що німецький уряд, безумовно, погодиться з американським урядом у своїй оцінці ноти. Це не змінить позицію німецького уряду жодним суттєвим чином. Однак, з точки зору німецької громадської думки, було важливо, щоб відмова від російського кроку була подана в позитивному світлі, з посиланням на поточну роботу Комісії ООН». Це вплинуло на остаточну позицію К. Аденауера, котрий пізніше написав: «Радянська нота містила лише видимі поступки. Вони мали на меті ввести в оману німецький народ щодо небезпек, на які ми наражалися б в ізоляції. Мета радянського уряду була безпомилковою. Вони хотіли розпочати тривалі переговори, щоб за цей час дискусії про Європейське оборонне співтовариство, які і так були важкими, зайшли в глухий кут. Тому я дуже вітав той факт, що одразу після того, як стало відомо про російську ноту, три західні держави заявили мені через своїх верховних комісарів 11 березня 1952 року: “Ми продовжимо наші переговори щодо Європейської оборонної спільноти і Договору про Німеччину так, ніби цієї ноти не існувало!”»[22, s. 218; 26, s. 70].

Як і необхідно було очікувати, найбільше занепокоєння і дипломатичну активність радянська нота викликала у Франції. Це було пов'язано з тим, що французький уряд з кінця 1950 р. передбачав можливість скликання конференції чотирьох держав і підписання мирного договору з Німеччиною на умовах проведення прямих і вільних виборів під контролем ООН, повної демілітаризації та військового нейтралітету всієї Німеччини. Нейтралістські тенденції підтримувала громадська думка у Франції і обстоювала впливова газета «*Le Monde*». А оскільки ідея конференції і демілітаризація ФРН була відкинута США, то зовнішня політика Франції щодо Німеччини на початку 1952 р. втратила ініціативу і мала дуже мало простору для маневру. Значною мірою це було пов'язано із боротьбою прозахідних сил на чолі із Р. Шуманом і прихильників зміцнення зв'язків із СРСР, лідером яких був президент В. Оріюль, який постійно наголошував на необхідності «нейтралітету» для об'єднаної Німеччини. Зрештою, союзники вважали Францію «найслабшою ланкою в ланцюгу трьох західних держав і невпевненим кантоністом щодо німецького переозброєння». Перші оцінки від дипломатичних представництв республіки в цілому сходились в думці, що ноту необхідно розглядати як важливий крок у радянській зовнішній політиці, хоча її розуміли більше як підричний маневр, спрямований на запобігання західній інтеграції ФРН і менше як вираження справді нової радянської політики щодо Німеччини. Виключенням була телеграма політичного представника в Берліні Ж. де Нобле, який вважав, що радянська пропозиція має «позитивний характер». Однак останнього підозрювали у шпигунстві на користь СРСР. Дебати про відповідь на радянську ноту досягли свого апогею 14 березня, коли при обговоренні у Відділі Східної Європи МЗС дійшли висновку, що крім безперечного пропагандистського ефекту, метою російської політики могло бути досягнення статусу для Німеччини, який відповідав би становищу Австрії. Це означало

створення перехідної держави на непередбачуваний період, протягом якого інтеграція із Заходом більше не могла б продовжуватися, а Німеччина в цілому знову опинилася б під контролем чотирьох держав. При цьому успішне укладення мирного договору жодним чином не гарантувалося. А отже і наміри французького уряду полягали в тому, щоб забезпечити створення передумов, які були б неприйнятними для радянського уряду [14, s. 160; 16, s. 38-43].

Саме таку позицію французькі дипломати представили в Робочій групі (Редакційний комітет), яка була створена на пропозицію британців 12 березня 1952 р. Британський міністр закордонних справ Е. Іден доволі скептично ставився до вимоги проведення вільних виборів в Німеччині під егідою ООН, побоюючись, що комісія може переоцінити демократичність німців, але усвідомлював необхідність підтримувати ідею проведення загальнонімецьких виборів, щоб не допустити посилення націоналістичних сил в Німеччині. Після аналізу східнонімецьких пропозицій восени 1951 р. німецький відділ британського МЗС дійшов висновку, що СРСР проводить подвійну стратегію щодо Німеччини: з одного боку він залишав відкритою можливість інтеграції НДР до Східного блоку, а з іншого – намагався досягти радянської всієї Німеччини шляхом її об'єднання. Щоб зірвати західну інтеграцію та ремілітаризацію ФРН СРСР міг розіграти карту «нейтралізації» об'єднаної Німеччини. Ці тактичні попередні рішення у питанні дипломатичних кроків Москви були прийняті ще до 10 березня 1952 р., які практично не змінилися під час обговорення в робочій групі до ноти-відповіді союзників 25 березня. На відміну від інших союзників і К. Аденауера, Е. Іден бачив в радянській ноті не лише пропагандистський і підривний маневр, але й прагнення СРСР до компромісу, що могло призвести до перемоги на виборах в Німеччині соціал-демократів на чолі з К. Шумахером, враховуючи, що ХДС/ХСС у НДР практично не мало впливу. Виведення військ з Німеччини могло загрожувати інтересам безпеки Великої Британії. Тому Е. Іден намагався побудувати обмін нотами таким чином, щоб не поставити під загрозу західну інтеграцію Німеччини і створення нейтральної Німеччини, яка була б непринятною для Великої Британії, і водночас спокусити радянське керівництво зробити далекосяжні пропозиції. Якщо це не вдасться, то всю відповідальність за продовження розколу Німеччини потрібно було покласти на Москву, щоб принаймні убезпечити зв'язки ФРН із Заходом [13, s. 95-101].

Американська позиція щодо ноти-відповіді була викладена в телеграмі Д. Ачесона Р. Шуману напередодні зустрічі міністрів закордонних справ союзників 19-20 березня 1952 р. в Парижі, де американців представляв посол США у Франції Дж. Данн: «Я твердо переконаний, що нашою головною метою має бути просування вперед з підписанням і ратифікацією ЄОС та договірних відносин з Німеччиною, і що ми не повинні дозволити росіянам досягти їхньої очевидної мети – зірвати і те, й інше шляхом затримки. Мені здається, що з цією метою ми повинні зробити відповідь якомога простішою і, зокрема, я

вважаю, що ми не повинні заглиблюватися в питання про статус об'єднаного уряду Німеччини, якщо такий буде створений, або в суперечки про суть російської пропозиції щодо договору з Німеччиною». Таким чином, нота-відповідь союзників 23 березня в цілому не відкидала пропозицію СРСР щодо «укладення справедливого і тривалого мирного договору», який би поклав край поділу Німеччині, але підкреслила три пункти, які не могли бути прийнятими радянським керівництвом: а) формування загальнонімецького уряду під контролем спеціальної комісії ООН, допущеної зокрема і на територію НДР; б) вимога вільного вибору загальнонімецького уряду щодо вступу в союзи, сумісні з принципами і цілями ООН; в) наголос на тому, що кордони по лінії Одер-Нейсе не були остаточно встановлені рішеннями Потсдамської конференції [21, pp. 185, 188-189].

Нота уряду СРСР від 9 квітня 1952 р. свідчила про певне роздратування радянського керівництва і в безкомпромісному тоні визначила наступні позиції, які, на його думку, не підлягали подальшій дискусії: а) неприйняття контролю над виборами Комісії ООН, яка має бути замінена комісією держав-переможниць; б) неможливість включення майбутніх німецьких збройних сил до союзів, спрямованих проти «будь-якої миролюбної держави» (читай – проти СРСР); в) кордони Німеччині по лінії Одер-Нейсе остаточно визначені рішеннями Потсдамської конференції. Те, що Й. Сталін і радянське керівництво розраховувало на більшу увагу до своїх пропозицій від 10 березня, а відповідь західних держав-союзників викликала їхній гнів, опосередковано свідчить «Політичний звіт посольства СРСР в США за I квартал 1952 р.» Оцінюючи зовнішню політику США радянські дипломати були впевнені у тому, що лише за допомогою «політичних погроз, економічного тиску і шантажу» американцям вдалося добитися рішення про посилення гонки озброєнь і створення т. зв. «європейської армії» із включенням до неї відродженої «німецько-фашистської армії». «Реакція уряду США на ноту радянського уряду від 10 березня і на проект Основ мирного договору з Німеччиною також свідчить про наміри Сполучених Штатів уникнути навіть обговорення цього питання з Радянським Союзом». Наводячи численні цитати з американської преси, автори «Звіту» впевнені, що радянські пропозиції мають масову підтримку в США і Західній Європі, що свідчить про повний успіх СРСР, а нота-відповідь західних держав – про спробу перекласти відповідальність за розкол Німеччини на СРСР. «План дій Сполучених Штатів полягає в тому, щоб затягнути дипломатичне листування з німецького питання, а тим часом форсувати підписання “основного договору” і “угоди про європейську армію”, намагаючись, таким чином, виставити Радянський Союз, перед здійсненим фактом» [21, p. 199-201; 22, s. 306-307, 41].

Оцінюючи нову радянську ноту держави-союзники дійшли висновку, що вона не містила жодних конкретних пропозицій для ведення переговорів, а носила виключно пропагандистський характер, розрахований на західну

громадськість. Державний секретар Д. Ачесон в телеграмі Верховному комісару США в Німеччині Дж. Макклою від 12 квітня писав: «...нинішні “пропозиції” і маневри Рад призначені виключно для того, щоб перешкоджати будівництву нової Європи і в жодному разі не мають на меті серйозно сприяти об’єднанню Німеччини на основі свободи». Радянські пропозиції про створення «демократичної» Німеччини передбачають «демократію» східнонімецького зразка. Незалежна «нейтральна» Німеччина в радянській версії означатиме або ж збереження окупації Східної Німеччини, або ж виведення окупаційних військ, при наявності потужного радянського військового контингенту по лінії Одер-Нейсе. Радянський Союз вважає контроль над Німеччиною ключовим у боротьбі між войовничим Заходом і миролюбним Сходом і поки такий підхід до міжнародної ситуації зберігається «нейтралітет» Німеччини є ілюзією. Навіть Е. Іден, котрий сподівався на поступки СРСР щодо Комісії ООН, бажаючи тримати «двері відкритими» для переговорів із Й. Сталіним, змушений був визнати, що останній намагається «затуманити питання» в нескінченному дипломатичному листуванні. Французьке МЗС намагалося виробити власну позицію на радянську ноту, але також відкинуло тлумачення СРСР щодо Комісії ООН, вимогу остаточного закріплення кордонів по лінії Одер-Нейсе і нечітку позицію щодо формування загальнонімецького уряду [13, s. 108-109; 16, s. 48-49; 21, p. 203-204; 39, s. 330-331].

Обмін нотами («битва нот») тривав до вересня 1952 р., але жодних суттєвих нових точок зору не з’явилось. Чотиристороння конференція з питань проведення вільних виборів в Німеччині так і не відбулася. Західні держави і ФРН вважали, що така конференція в цей час призупинила б проведення ЄОС, поставивши під загрозу її створення, але не могла б сприяти вирішенню німецького питання, оскільки позиції обох сторін були непримиренними. Жодна із західних держав не могла бажати об’єднання Німеччини під егідою нейтралітету – рішення, яке загрожувало допомогти СРСР досягти гегемонії над Європою в довгостроковій перспективі. Й. Сталін вважав зневажливою відповідь союзників від 25 березня і ще до другої радянської ноти взяв курс на остаточну інтеграцію НДР до радянського блоку, заявивши 7 квітня лідерам СЄПН, що вони мають організувати свою власну державу, де «лінія розмежування між Західною і Східною Німеччиною повинна розглядатися як кордон – і не просто як звичайний кордон, а як дуже небезпечний кордон. Захист цього кордону має бути посилений». Як влучно відмітив 23 квітня 1952 р. *Der Spiegel*: «Весь театр російських мирних нот слугував єдиній меті – забезпечити моральне виправдання остаточної радянської східної зони Німеччини». Підписання 27 квітня 1952 р. договору про заснування ЄОС для радянського керівництва означало початок інтеграції ФРН у західні військові союзи. Навіть після того, як у своїй відповіді 13 травня західні союзники відмовились від Комісії ООН і запропонували призначити комісію із представників чотирьох держав, або ж нейтральних спостерігачів, третя нота

СРСР 24 травня взагалі проігнорувала цю пропозицію. Четверта нота СРСР 23 серпня мала пропагандистський характер, розрахований на західну громадськість, і відкидала ідею будь-якої нейтральної комісії з нагляду за виборами: «...пропозицію створити міжнародну комісію з інспекції Німеччини і таким чином перетворити Німеччину на об'єкт розслідування не можна розглядати інакше, як образу німецької нації. Таку пропозицію можуть висувати лише ті, хто забуває, що Німеччина понад 100 років жила в умовах парламентського режиму з загальними виборами і організованими політичними партіями, а тому не можна ставити перед нею такі вимоги, які зазвичай ставляться перед відсталими країнами» [6, s. 149; 15; 21, p. 296; 42, s. 130-131; 43].

Попри те, що ФРН залишалася об'єктом міжнародної політики і всі її зовнішньополітичні кроки мали узгоджуватися із союзними Верховними комісарами, Й. Сталін і радянське керівництво розраховувало на те, що їхні пропозиції можуть дестабілізувати західнонімецький уряд і похитнути позиції К. Аденауера в його прагненнях до західної інтеграції. Але вони не врахували авторитарні тенденції «канцлерівської демократії», оскільки К. Аденауер зробив максимум можливого, щоб нейтралізувати будь-яку спробу обговорення радянських пропозицій в політичному просторі, зосередивши в своїх руках всі переговори із союзниками. Як згадував Ф. Й. Штраус: «Що стосується оцінки ноти Сталіна від березня 1952 року в колі довірених осіб з коаліційних політиків, які збиралися зазвичай в Шаумбурзькому палаці, то тут не було жодних суперечок. Демарш Москви свідомо сприймався як підривний маневр, який не можна сприймати серйозно і який переслідував мету зірвати в останній момент підписання Загального договору». Головними противниками канцлера, які вимагали всебічного обговорення пропозицій СРСР, були колишній його однопартієць Г. Гайнеманн, котрий у 1950 р. пішов у відставку з посади міністра внутрішніх справ на знак протесту у питанні створення німецької армії; федеральний міністр у справах Німеччині Я. Кайзер; соціал-демократи на чолі з К. Шумахером. «Проти радянських нот, отриманих весною 1952 року, він (К. Аденауер) розгорнув настільки жорстоку полеміку не тому, що дуже сумнівався в їхній серйозності, а тому, що не вірив в прагнення німців до блокової незалежності і за жодних обставин не бажав прокладати до неї шлях», доволі точно оцінював позицію канцлера пізніше В. Брандт [6, s. 149; 27, с. 49; 28, с. 193; 44].

Авторитаризм «старого з Рейну» (як називав К. Аденауера В. Брандт) у відстоюванні власної позиції мимоволі став основою для зародження міфу про «втрачені можливості» для об'єднання Німеччини. Критик політики канцлера співзасновник тижневика *Der Spiegel* впливовий публіцист Р. Аугштайн у 1963 р. після відставки К. Аденауера писав, що німці мало знали про ці події, «але в канцеляріях і на шпальтах провідних газет Заходу ця дилема розглядалася з безпрецедентною ясністю... німцю було б краще читати "Нью-

Йорк Таймс», ніж німецьку щоденну газету». Хоча останнє викликає великі сумніви, оскільки той же *Der Spiegel* протягом 1952 р. регулярно публікував численні дописи про радянські пропозиції і реакцію союзників та німецького уряду. З критикою федерального канцлера виступав і співредактор *Frankfurter Allgemeine Zeitung* П. Зете, котрий наполягав на тому, що об'єднання на основі радянських пропозицій було б можливим, якби федеральний уряд поставив би це своїм головним завданням. Цю ідею він обстоював і у книжці 1956 р. «Між Бонном і Москвою». До критиків уряду долучився і тижневик *Die Zeit*, поставивши незручні запитання: «Чи справді канцлер вірить, що зможе домогтися ратифікації оборонної інтеграції в Бундестазі, якщо сьогодні панує враження, що зроблено все, щоб нав'язати Радянському Союзу неприйнятні умови, але нічого не зроблено для того, щоб серйозно розглянути можливість возз'єднання Німеччини, тобто щирість пропозиції Москви?» Водночас, згідно з дослідженням німецького історика Г. Грамля, котрий проаналізував численну тогочасну провінційну пресу ФРН, переважна більшість підтримувала позицію К. Аденауера. «Отже, домінуючими рисами реакції були непереборна недовіра до будь-яких радянських дій, небажання бути зведеними з безпечного шляху до ЄОС та економічної інтеграції із Заходом простим обманним маневром, рішучість утримувати західну орієнтацію з усіма її наслідками та відмова від нейтралізації Німеччини – з національною армією чи без неї, – яка чітко ґрунтувалася на конституційній та соціально-політичній потребі в безпеці» [45, s. 79; 43; 46; 47; 48; 49; 50, s. 850-851].

Категоричне неприйняття К. Аденауером будь-яких радянських пропозицій («Ми не могли довіряти росіянам!»), його жорстока і непоступлива позиція щодо своїх опонентів, тиск на союзників по коаліції і одноосібні контакти з лідерами західних країн, зрештою вилились у критику його зовнішньої політики на знаменитих «нічних дебатах» в Бундестазі 23 січня 1958 р. Як іронічно написав оглядач *Die Zeit* депутати, замість обговорення тонких проблем міжнародної політики розрядки і внеску в неї ФРН, «занурюються в архіви»: «Битви, які рухали німецьким народом шість чи три роки тому, знову ведуться за допомогою запилених документів. Вони сперечаються про “зобов'язуюче положення” давно вицвілого Договору ЄОС і з філологічною та історичною скрупульозністю зосереджуються на інтерпретації ноти Сталіна від березня 1952 року, а не на нинішньому дипломатичному наступі Радянського Союзу». Репліка колишнього міністра юстиції і лідера ВДП Т. Делера – «Ми маємо згадати про те, що втратили у 1952 році», – спричинила дискусію про авторитарні методи правління К. Аденауера і відмову від об'єднання Німеччини на основі радянських пропозицій. В інтерпретації Т. Делера і Г. Гайнеманна, який приєднався до дискусії, «нота Й. Сталіна» пропонувала не нейтралітет Німеччини, а лише умову її неприєднання до військових союзів, спрямованих проти СРСР. Критики переконували в тому, що канцлер прийняв грубу інтерпретацію радянських пропозицій і вводив в оману уряд заявивши, що

СРСР відкинув загалом питання про вільні вибори, і намагався лише здійснити «більшовизацію Німеччини». К. Аденауера звинуватили в тому, що він не дослухався до пропозицій, наприклад, протестантської опозиції, Синод якої очолював на той час Г. Гайнеманн. І хоча ці дебати відбувалися в умовах іншої міжнародної ситуації, але вони значно послабили позиції канцлера, залишивши гіркий присмак недовіри у його прихильників і надали нових аргументів його противникам. Жорсткий критик політики канцлера Р. Аугштайн до кінця його правління був переконаний у тому, що нечисленні політичні аутсайтери були праві в його критиці, а «можлива спроба зберегти єдність народу і держави та витіснити комуністичних сателітів зі Східної Німеччини не була здійснена тому, що провідний німецький державний діяч цього не захотів». Все ж, історична оцінка дій канцлера є більш оптимістичною, тому що, як твердить сучасний німецький історик Г. А. Вінклер «відмова Аденауера від радянських нот 1952 року не була позбавлена внутрішньої небезпеки, але коли всі фактори були зважені, це була політика, яка не мала реальної альтернативи» [6, s. 151; 45, s. 81; 51, 52].

Висновки. «Нота Сталіна 1952 року» є одним із важливих епізодів дипломатичного протистояння часів «холодної війни», в якій питання розділеної Німеччини часто відіграло ключову роль. Водночас у ФРН політичні дебати щодо самої можливості об'єднання із Східною Німеччиною, породило не тільки міф «про втрачені можливості», але й вплинули на вироблення стратегії «нової східної політики» кінця 1960-х – початку 1970-х рр., коли правлячі соціал-демократи на чолі з В. Брандтом дійшли висновку, що цей процес міг бути успішним лише спільно з СРСР. І це ґрунтувалося не лише на непоступливій позиції СРСР, але й політиці західних союзників.

США, Велика Британія і Франція з різних причин, але практично одноставно, не були зацікавлені на початку 1950-х рр. в об'єднанні Німеччини. Для них найважливішим було максимально інтегрувати ФРН в економічні і військові структури Заходу, зберігши політичний і військовий контроль над своїм новим союзником. Перші кроки демократизації Західної Німеччини не були для них достатньо переконливими у неможливості відродження німецького націоналізму, якому ідея національного об'єднання могла надати значного поштовху. Разом з тим, прискорені темпи «радянзації» НДР викликали побоювання в тому, що західнонімецькі соціал-демократи спільно із східнонімецькими комуністами відновлять новий «дух Рапалло». Для США і Великої Британії об'єднана і нейтральна Німеччина розглядалася як об'єкт радянської зовнішньої політики та її агресивної риторики, підкріпленої перевагами СРСР у конвенціональному озброєнні. Тому і ноти-відповіді союзників відкидали будь-які пропозиції Кремля, підкреслюючи їхню виключно пропагандистську спрямованість.

СРСР давав привід для такого тлумачення своїх пропозицій. Навіть якщо нота 10 березня містила окремі цілком придатні для обговорення союзників пункти, то беззастережне наполягання радянського керівництва на встановленні східних кордонів Німеччини по лінії Одер-Нейсе, не закріплені в рішеннях Потсдамської конференції, відмова від Комісії ООН для спостереження за вільними виборами і не допуск її членів на територію НДР, розглядалися як політичний маневр для досягнення свої цілей. Залишаючи осторонь інтерпретацію справжніх намірів Й. Сталіна, можна впевнено говорити, що об'єднана і нейтральна Німеччина була бажаною метою німецької політики СРСР, оскільки це розв'язувало руки радянському керівництву всередині цієї країни, посилюючи свій вплив через німецьких комуністів і націоналістів. До того ж, підписання мирного договору, як показує досвід Австрії, можна було затягнути на декілька років, домагаючись збільшення репарацій і зберігаючи при цьому потужний військовий блок із країн-сателітів на західних кордонах.

Опубліковані таємні документи зовнішньополітичних відомств США, ФРН, аналіз позицій Великої Британії і Франції свідчать про те, що прозахідний курс федерального канцлера К.Аденауера загалом співпадав з думкою союзників і визначив його негативне ставлення до радянських пропозицій об'єднання Німеччини в обмін на її військовий нейтралітет. Міф про «втрачені можливості» був породженням з одного боку авторитарним стилем управління канцлера, а з іншого – внутрішнім протистоянням з політичними опонентами – соціал-демократами – і численними громадськими націоналістичними групами. Безальтернативність економічної і військової західної інтеграції ФРН підтверджена часом, а міф про «втрачені можливості» сьогодні залишається лише засобом теоретичних вправ.

Список використаних джерел та літератури

1. Ruud Van D. The 1952 Stalin Note Debate: Myth or Missed Opportunity for German Unification? *Woodrow Wilson International Center for Scholars. Working Paper. No. 14.* Washington DC, 1996. 38 p.
2. Bonwetsch, B. Die Stalin-Note 1952 – kein Ende der Debatte. *Jahrbuch für Historische Kommunismusforschung.* 2008. S. 106-113.
3. Kittel M. Genesis einer Legende. Die Diskussion um die Stalin-Noten in der Bundesrepublik. 1952-1958. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte.* Jahrgang 41 (1993). Heft 3. S. 355-390.
4. Adomeit H. Imperial Overstretch: Germany in Soviet Policy from Stalin to Gorbachev. An Analysis Based on New Archival Evidence, Memoirs, and Interviews. 2. Ed. Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, Germany 2016. 756 p.
5. Buchheim H. Deutschlandpolitik 1949-1972. Der politisch-diplomatische Prozeß. Stuttgart, 1984. 179 s.
6. Winkler H. A. Der lange Weg nach Westen. Deutsche Geschichte II: Vom “Dritten Reich” bis zur Wiedervereinigung. Demokratie und Diktatur 1945–1961. München, 2014. 742 s.
7. Herbert U. A History Twentieth-Century Germany. Oxford University Press, 2019. 1242 p.
8. Zubok V. M. A failed empire: the Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev. The University of North Carolina Press, 2007. 468 p.

9. Pöttsch H., Halder W. Deutsche Geschichte von 1945 bis zur Gegenwart. Die Entwicklung der beiden deutschen Staaten und das vereinte Deutschland. 4. Auflage. München, 2015. 448 s.
10. Leffler M. P. The struggle for Germany and the origins of the Cold War. German Historical Institute, Washington, 1996. 85 p.
11. Creswell M. Trachtenberg Marc. France and the German Question, 1945–1955. *Journal of Cold War Studies*. Vol. 5. No. 3. 2003. P. 5-28.
12. Eisenberg C. Drawing the Line: The American Decision to Divide Germany, 1944-1949. New York, 1996. 522 p.
13. Kipp Y. Eden, Adenauer und die deutsche Frage Britische Deutschlandpolitik im internationalen Spannungsfeld 1951-1957. München, 2002. 441 s.
14. Lappenküper U. Die deutsch-französischen Beziehungen 1949-1963. Von der "Erbfeindschaft" zur "Entente élémentaire". I: 1949-1958. München, 2001. 1991 s.
15. Loth W. Die USA und die Stalin-Note vom 10. März 1952. Reinhard Neebe, Wahlen als Test: Eine gescheiterte Initiative des Politischen Planungsstabs im State Department zur Stalin-Note vom 10. März 1952. *Militärgeschichtliche Zeitschrift*. 76 (2017). S.126-132.
16. Meyer-Landrut N. Frankreich und die deutsche Einheit: Die Haltung der französischen Regierung und Öffentlichkeit zu den Stalin-Noten 1952. München, 1988. 162 s.
17. Zarusky J. (Hrsg.). Die Stalin-Note vom 10. März 1952: neue Quellen und Analysen. München, 2002. 212 s.
18. Loth W. Die Sowjetunion und die deutsche Frage. Studien zur sowjetischen Deutschlandpolitik von Stalin bis Chruschtschow. Göttingen, 2007. 318 s.
19. Ruggenthaler P. (Hrsg.). Stalins großer Bluff. Die Geschichte der Stalin-Note in Dokumenten der sowjetischen Führung. München, 2007. 256 s.
20. Steininger R. The German Question: The Stalin Note of 1952 and the Problem of Reunification. New York, Oxford, 1990. 186 p.
21. Foreign Relations of the United States. 1952-1954. Volume VII. Germany and Austria. Part I. Washington, 1986. 1233 p.
22. Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland / hrsg. im Auftr. des Auswärtigen Amts vom Institut für Zeitgeschichte. 1. Januar bis 31. Dezember 1952. München, 2000. 842 s.
23. Wettig G. Stalins Aufrüstungsbeschluß. Die Moskauer Beratungen mit den Parteichefs und Verteidigungsministern der "Volksdemokratien" vom 9. bis 12. Januar 1951. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*. (VfZ). Jahrgang 53 (2005). Heft 4. S. 635-650.
24. Wengst U. (Hrsg.). Sowjetische Interessenpolitik in Deutschland. 1944–1954. Dokumente. München, 2012. 629 s.
25. Laufer J. Der Friedensvertrag mit Deutschland als Problem der sowjetischen Außenpolitik. Die Stalin-Note vom 10. März 1952 im Lichte neuer Quellen. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*. (VfZ). Jahrgang 52 (2004). Heft 1. S. 99-120.
26. Adenauer K. Erinnerungen. 1953-1955. 3. Auflage. Stuttgart, 1980. 556 s.
27. Брандт В. Воспоминания. Москва, 1991. 528 с.
28. Штраус Ф. Й. Воспоминания. Москва, 1991. 560 с.
29. Монне Ж. Спогади. Харків, 2017. 567 с.
30. Adenauer K. Erinnerungen. 1945-1953. 4. Auflage. Stuttgart, 1980. 591 s.
31. Foschepoth J. Westintegration statt Wiedervereinigung: Adenauers Deutschlandpolitik 1949-1955. *Foschepoth Josef (Hrsg.). Adenauer und die Deutsche Frage*. Göttingen, 1988. S. 29-60.
32. Dittrich D. Die FDP und die deutsche Außenpolitik. Eine Analyse liberaler Außenpolitik seit der deutschen Wiedervereinigung. Potsdam, 2009. 115 s.
33. Morsey R. Die Deutschlandpolitik Konrad Adenauers. *Historisch Politische Mitteilungen*. 1/1994. S. 1-14.

34. Geiger T. Frieden, Sicherheit und Einheitsstreben im Kalten Krieg. Zur Außen- und Deutschlandpolitik der FDP in den 1950/60er Jahren. *Jahrbuch zur Liberalismus-Forschung*. 31 (2019). S. 199-226.
35. Faulenbach B. Geschichte der SPD. Von den Anfängen zur Gegenwart. München, 2012. 144 s.
36. Bahr E. Die Deutschlandpolitik der SPD nach dem Kriege. Dowe Diter (Hrsg.). *Die Ost- und Deutschlandpolitik der SPD in der Opposition. 1982-1989*. Bonn, 1993. S. 11-40.
37. Wurm C. A. Der Schumann-Plan, Frankreich und Europa. Hohls, Rüdiger; Schröder, Iris; Siegrist, Hannes (Hg.). *Europa und die Europäer. Quellen und Essays zur modernen europäischen Geschichte*. Stuttgart, 2005. S. 448-453.
38. Die Luft entweicht. *Der Spiegel*. Mittwoch, 19. März 1952. S. 14-16.
39. Graml H. Die Legende von der verpaßten Gelegenheit. Zur sowjetischen Notenkampagne des Jahres 1952. *Vierteljahrshäfte für Zeitgeschichte*. Jahrgang 29 (1981). Heft 3. S. 307-341.
40. Foitzik J. (Hrsg.). Sowjetische Interessenpolitik in Deutschland 1944-1954. Dokumente. München, 2012. 629 s.
41. Из политического отчета посольства СССР в США за I квартал 1952 г. URL: <https://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/72191>
42. Loth W. Die USA und die Stalin-Note vom 10. März 1952. *Militärgeschichtliche Zeitschrift (MGZ)*. Bd. 76. 2017. S. 126-132.
43. Gutgelaunter Stalin. *Der Spiegel*, Mittwoch, 23. April 1952. S. 14-15.
44. Zitelmann R. Adenauers Gegner. Streit für die Einheit. Erlangen-Bonn-Wien, 1991. 229 s.
45. Augstein R. Konrad Adenauer und seine Epoche. *Der Spiegel*. 41/1963. S. 75-110.
46. Die Luft entweicht. *Der Spiegel*. Mittwoch, 19. März 1952. S. 14-16.
47. Für Königsberg sterben. *Der Spiegel*. Mittwoch, 26 März 1952. S. 15-16.
48. Präzise Fragen. *Der Spiegel*, 18. Juni 1952. S. 15-16.
49. Bourdin P. Die Ostpolitik des Kanzlers. *Die Zeit*. 14/1952. 3. April. URL: <https://www.zeit.de/1952/14/die-ostpolitik-des-kanzlers/komplettansicht>;
50. Graml H. Nationalstaat oder westdeutscher Teilstaat. Die sowjetischen Noten vom Jahre 1952 und die öffentliche Meinung in der Bundesrepublik Deutschland. *Vierteljahrshäfte für Zeitgeschichte*. Jahrgang 25 (1977). Heft 4. S. 821-864.
51. Allemann F. R. Realität von 1958. *Die Zeit*. 05/1958. 30. Januar. URL: <https://www.zeit.de/1958/05/realitaet-von-1958/komplettansicht>
52. Reden in der Nacht. *Der Spiegel*. Mittwoch, 5. Februar 1958. S. 13-20.

References

1. Ruud, Van D. (1996). The 1952 Stalin Note Debate: Myth or Missed Opportunity for German Unification? *Woodrow Wilson International Center for Scholars. Working Paper. No 14*. Washington DC. [In English].
2. Bonwetsch, B. (2008). Die Stalin-Note 1952 – kein Ende der Debatte. *Jahrbuch für Historische Kommunismusforschung*. S. 106-113. [In German].
3. Kittel, M. (1993) Genesis einer Legende. Die Diskussion um die Stalin-Noten in der Bundesrepublik. 1952-1958. *Vierteljahrshäfte für Zeitgeschichte*. Jahrgang 41. Heft 3. S. 355-390. [In German].
4. Adomeit, H. (2016). *Imperial Overstretch: Germany in Soviet Policy from Stalin to Gorbachev. An Analysis Based on New Archival Evidence, Memoirs, and Interviews*. 2. Ed. Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, Germany. [In English].
5. Buchheim, H. (1984). *Deutschlandpolitik 1949-1972. Der politisch-diplomatische Prozeß*. Stuttgart. [In German].
6. Winkler, H. A. (2014). *Der lange Weg nach Westen. Deutsche Geschichte II: Vom "Dritten Reich" bis zur Wiedervereinigung. Demokratie und Diktatur 1945-1961*. München. [In German].
7. Herbert, U. (2019). *A History Twentieth-Century Germany*. Oxford University Press. [In English].

8. Zubok, V. M. (2007). *A failed empire: the Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev*. The University of North Carolina Press. [In English].
9. Pötzsch, H., Halder, W. (2015). *Deutsche Geschichte von 1945 bis zur Gegenwart. Die Entwicklung der beiden deutschen Staaten und das vereinte Deutschland*. 4. Auflage. München. [In German].
10. Leffler M. P. (1996). *The struggle for Germany and the origins of the Cold War*. German Historical Institute, Washington. [In English].
11. Creswell, M., Trachtenberg, M. (2003). France and the German Question, 1945–1955. *Journal of Cold War Studies*. Vol. 5. No. 3. P. 5-28. [In English].
12. Eisenberg, C. (1996). *Drawing the Line: The American Decision to Divide Germany, 1944-1949*. New York. [In English].
13. Kipp, Y. (2002). *Eden, Adenauer und die deutsche Frage Britische Deutschlandpolitik im internationalen Spannungsfeld 1951-1957*. München. [In German].
14. Lappenküper, U. (2001). *Die deutsch-französischen Beziehungen 1949-1963. Von der "Erbfeindschaft" zur "Entente élémentaire". I: 1949-1958*. München. [In German].
15. Loth, W. (2017). Die USA und die Stalin-Note vom 10. März 1952. Reinhard Neebe, Wahlen als Test: Eine gescheiterte Initiative des Politischen Planungsstabs im State Department zur Stalin-Note vom 10. März 1952. *Militär-geschichtliche Zeitschrift*. 76. S.126-132. [In German].
16. Meyer-Landrut, N. (1988). *Frankreich und die deutsche Einheit: Die Haltung der französischen Regierung und Öffentlichkeit zu den Stalin-Noten 1952*. München. [In German].
17. Zarusky, J. (Hrsg.). (2002). *Die Stalin-Note vom 10. März 1952: neue Quellen und Analysen*. München. [In German].
18. Loth, W. (2007). *Die Sowjetunion und die deutsche Frage. Studien zur sowjetischen Deutschlandpolitik von Stalin bis Chruschtschow*. Göttingen. [In German].
19. Ruggenthaler, P. (Hrsg.). (2007). *Stalins großer Bluff. Die Geschichte der Stalin-Note in Dokumenten der sowjetischen Führung*. München. [In German].
20. Steininger, R. (1990). *The German Question: The Stalin Note of 1952 and the Problem of Reunification*. New York. [In English].
21. *Foreign Relations of the United States*. (1986). 1952-1954. Volume VII. Germany and Austria. Part I. Washington. 1233 p. [In English].
22. *Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland*. (2000). Hrsg. im Auftr. des Auswärtigen Amts vom Institut für Zeitgeschichte. 1. Januar bis 31. Dezember 1952. München. [In German].
23. Wettig, G. (2005). Stalins Aufrüstungsbeschluß. Die Moskauer Beratungen mit den Parteichefs und Verteidigungsministern der "Volksdemokratien" vom 9. bis 12. Januar 1951. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*. (VfZ). Jahrgang 53. Heft 4. S. 635-650. [In German].
24. Wengst, U. (Hrsg.). (2012). *Sowjetische Interessenpolitik in Deutschland. 1944–1954. Dokumente*. München. [In German].
25. Laufer, J. (2004). Der Friedensvertrag mit Deutschland als Problem der sowjetischen Außenpolitik. Die Stalin-Note vom 10. März 1952 im Lichte neuer Quellen. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*. (VfZ). Jahrgang 52. Heft 1. S. 99-120. [In German].
26. Adenauer, K. (1980). *Erinnerungen. 1953-1955*. 3. Auflage. Stuttgart. [In German].
27. Brandt, V. (1991). *Vospomynaniya*. Moskva. [In Russian].
28. Shtraus, F. Y. (1991). *Vospomynaniya*. Moskva. [In Russian].
29. Monne Zh. *Spohady*. Kharkiv. [In Ukrainian].
30. Adenauer, K. (1980). *Erinnerungen. 1945-1953*. 4. Auflage. Stuttgart. [In German].
31. Foschepoth, J. (1988). Westintegration statt Wiedervereinigung: Adenauers Deutschlandpolitik 1949-1955. *Foschepoth Josef (Hrsg.). Adenauer und die Deutsche Frage*. Göttingen. S. 29-60. [In German].
32. Dittrich, D. (2009). *Die FDP und die deutsche Außenpolitik. Eine Analyse liberaler Außenpolitik seit der deutschen Wiedervereinigung*. Potsdam. [In German].

33. Morsey, R. (1994). Die Deutschlandpolitik Konrad Adenauers. *Historisch Politische Mitteilungen*. 1. S. 1-14. [In German].
34. Geiger, T. (2019). Frieden, Sicherheit und Einheitsstreben im Kalten Krieg. Zur Außen- und Deutschlandpolitik der FDP in den 1950/60er Jahren. *Jahrbuch zur Liberalismus-Forschung*. 31. S. 199-226. [In German].
35. Faulenbach, B. (2012). *Geschichte der SPD. Von den Anfängen zur Gegenwart*. München. [In German].
36. Bahr, E.(1993). Die Deutschlandpolitik der SPD nach dem Kriege. *Dowe Diter (Hrsg.). Die Ost- und Deutschlandpolitik der SPD in der Opposition. 1982-1989*. Bonn. S. 11-40. [In German].
37. Wurm, C. A. (2005). Der Schumann-Plan, Frankreich und Europa. *Hohls, Rüdiger; Schröder, Iris; Siegrist, Hannes (Hg.). Europa und die Europäer. Quellen und Essays zur modernen europäischen Geschichte*. Stuttgart, S. 448-453. [In German].
38. Die Luft entweicht. (1952). *Der Spiegel*. Mittwoch, 19. März. S. 14-16. [In German].
39. Graml, H. (1981). Die Legende von der verpaßten Gelegenheit. Zur sowjetischen Notenkampagne des Jahres 1952. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*. Jahrgang 29. Heft 3. S. 307-341. [In German].
40. Foitzik, J. (Hrsg.). (2012). *Sowjetische Interessenpolitik in Deutschland 1944-1954. Dokumente*. München. [In German].
41. Iz polytycheskoho otcheta posolstva SSSR v SShA za I kvartal 1952 h. [Online]. Available from: <https://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/72191> [In Russian].
42. Loth, W. (2017). Die USA und die Stalin-Note vom 10. März 1952. *Militär-geschichtliche Zeitschrift (MGZ)*. Bd. 76. S. 126-132. [In German].
43. Gutgelaunter Stalin. (1952). *Der Spiegel*, Mittwoch, 23. April. S. 14-15. [In German].
44. Zitelmann, R. (1991). *Adenauers Gegner. Streit für die Einheit*. Erlangen-Bonn-Wien. [In German].
45. Augstein, R. (1963). Konrad Adenauer und seine Epoche. *Der Spiegel*. 41. S. 75-110. [In German].
46. Die Luft entweicht. (1952). *Der Spiegel*. Mittwoch, 19. März. S. 14-16. [In German].
47. Für Königsberg sterben. (1952). *Der Spiegel*. Mittwoch, 26 März. S. 15-16. [In German].
48. Präzise Fragen. (1952). *Der Spiegel*, 18. Juni 1952. S. 15-16. [In German].
49. Bourdin, P. (1952). Die Ostpolitik des Kanzlers. *Die Zeit*. 14. 3. April. [Online]. Available from: <https://www.zeit.de/1952/14/die-ostpolitik-des-kanzlers/komplettansicht> [In German].
50. Graml, H. (1977). Nationalstaat oder westdeutscher Teilstaat. Die sowjetischen Noten vom Jahre 1952 und die öffentliche Meinung in der Bundesrepublik Deutschland. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*. Jahrgang 25. Heft 4. S. 821-864. [In German].
51. Allemann, F.R. (1958). Realität von 1958. *Die Zeit*. 05. 30. Januar. [Online]. Available from: <https://www.zeit.de/1958/05/realitaet-von-1958/komplettansicht> [In German].
52. Reden in der Nacht. (1958). *Der Spiegel*. Mittwoch, 5. Februar. S. 13-20. [In German].

Stelmakh S. “We can’t Trust the Russians”. “The Stalin Note of 1952” on Neutrality and the Unification of Germany.

The article is devoted to the USSR’s diplomatic notes of 1952 sent to the governments of the United States, Great Britain and France with proposals to resolve the so-called “German question” after the World War II (1939-1945). The problem of a divided Germany turned into a pan-European issue in the first post-war years, but it also determined international relations in “the West-East” complex. The USSR’s proposal to unite the country with a neutral status sparked public debate, even though the solution to this issue remained in the hands of the Western allies. Public discussions of the Soviet proposals formed the myth of “lost opportunities”, which has become a German historiographical phenomenon. The myth of “lost opportunities” was a product of the chancellor’s authoritarian

management style on the one hand, and internal confrontation with political opponents – social democrats – and numerous public nationalist groups on the other.

The article attempts to reveal the general context of international initiatives to resolve the German question; the strategic vision of the Allied powers on the issue of a united Germany; analyses Soviet proposals and responses of the Western Allies; and outline the reaction of German politicians, who contributed to the myth of a “lost opportunity” for the country’s unification. The author concludes that the discussion of Soviet proposals in Germany influenced the development of the strategy of the “new eastern policy” in the late 1960s and early 1970s, when the ruling Social Democrats led by W. Brandt concluded that this process could be successful only in cooperation with the USSR. Time has proven that there is no alternative to Germany’s economic and military Western integration, and the myth of “lost opportunities” today remains only a means of theoretical exercise.

Keywords: *Germany, the USSR, Great Britain, the USA, France, neutrality, Cold War, the Stalin note.*

УДК 94(437.6)"1989/1995":323.15:342.726-054.57

<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2024-26-3>

Алмашій В.В.

<https://orcid.org/0000-0001-9751-6115>

ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЙ ІНСТИТУЦІЙ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ СЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ У СФЕРІ РЕГУЛЮВАННЯ МІЖЕТНІЧНИХ ВЗАЄМИН (1989–1995 РР.)

У статті на основі архівних документів вперше в українській історіографії розглядається й аналізується робота Комітету Уряду Чехословацької Соціалістичної Республіки з питань національностей, який був створений рішенням Уряду від 8 лютого 1990 р. як свій координаційний, ініціативний і дорадчий орган з питань національностей. Комітет координував і слідкував за вирішенням усіх основних питань, що торкалися життя національностей і реалізації прав їхніх представників (національних меншин), пропонуючи владі рекомендації і пропозиції реалізації координованої політики держави щодо національностей; пропонуючи основні заходи для розвитку їх національних культур, традицій, їхніх прав на освіту, культуру, пресу, літературу й інформацію на їхній мові; розвитку діяльності національних культурницьких і громадських організацій, їхню організацію в політичному і суспільному житті. Комітет працював згідно з принципами федеративного устрою Чехословацької Соціалістичної Республіки. До його складу входили члени федерального та республіканських урядів, визначні представники суспільного, громадського, культурного життя чеського і словацького народів, представники угорської, німецької, польської, ромської, української національностей. Наголошується, що на федеральному рівні представники українців та русинів ототожнювалися як однієї національності.

Одночасно ґрунтовно здійснюється аналіз діяльності Ради Уряду Словацької Республіки з питань національностей, яка була дорадчим, ініціативним та координаційним органом Уряду Словацької Республіки. Своєю чергою вона була підзвітна вищевказаному комітету і федеральному уряду. До її засідань і на виконання її рішень, постанов готувалися матеріали, звіти про виконану роботу тощо. Відзначається, що, питання державного фінансування національних меншин Словацької Республіки, їхніх організацій, союзів, культури, освіти, преси, друкованих видань тощо були предметом обговорення, дискусій як Радою Уряду СР з питань національностей, відповідними міністерствами, так і в стінах Парламенту Словацької Республіки.

Ключові слова: *Комітет Уряду Чехословацької Соціалістичної Республіки з питань національностей, Рада Уряду Словацької Республіки з питань національностей, Статут, українці, русини, національні меншини.*

Наприкінці ХХ ст. у країнах Центрально-Східної Європи відбулися зміни, які започаткували процеси глибоких суспільно-політичних перетворень. Листопадові події 1989 р. започаткували демократичні перетворення у Чехословаччині, призвели до певної демократизації суспільно-політичного життя, вплинули на зростання національної свідомості громадян країни. Нова, національно налаштована, словацька політична еліта схилилася до ідеї проголошення незалежності Словаччини, становлення якої як демократичної поліетнічної держави вимагало розв'язання цілої низки питань. Постало завдання вироблення державної концепції етнонаціональної політики у

відповідності до міжнародних та європейських стандартів. Особливість ситуації у Словацькій Республіці полягала у необхідності одночасного пошуку оптимальних шляхів розвитку титульного словацького етносу, розбудови інститутів державності та забезпечення прав представників національних меншин. На шляху розбудови інститутів національної держави політичній еліті Словаччини довелося зіткнутися з необхідністю розв'язання низки принципових проблем внутрішньої та зовнішньої політики, досвід якої став важливою складовою посткомуністичних трансформацій у регіоні Центрально-Східної Європи.

У статті вперше комплексно аналізується формування і шляхи здійснення державної політики щодо національних меншин у Чехословаччині та Словаччині впродовж першої половини 1990-х рр.; здійснено аналіз реформування системи державного управління в етнополітичній сфері суспільного життя Словацької Республіки даного періоду, а також участь національних меншин у даному процесі, що є недостатньо вивченим в українській історіографії. Дається ґрунтовна джерельна база дослідження. Україна, яка нині вирішує складні й суперечливі проблеми етнополітичного та регіонального характеру, особливо потребує вивчення подібного досвіду, що посилює актуальність вказаного дослідження. Тема актуальна ще й тому що в сучасних умовах спостерігається зростання ролі етнічних меншин як важливого чинника політичних процесів.

Мета дослідження полягає у здійсненні комплексного історичного аналізу джерельної бази, правових засад та інституційних основ політики Словацької Республіки щодо національних меншин у період посткомуністичної трансформації та участі останніх у політичних процесах Словаччини, а також розкрити особливості створення на початку лютого 1990-го року та роботу Комітету Уряду Чехословацької Соціалістичної Республіки з питань національностей, а також Ради Уряду Словацької Республіки з питань національностей впродовж 1990-1995 рр. **Основним завданнями** є вивчити процес становлення та проаналізувати ефективність діяльності державних інституцій в етнополітичній сфері Чехословаччини і СР; розкрити особливості становлення державної політики щодо національних меншин у перші роки незалежності СР, зокрема Комітету Уряду Чехословацької Соціалістичної Республіки з питань національностей, а також Ради Уряду Словацької Республіки з питань національностей впродовж 1990-1995 рр. **Об'єктом дослідження** виступає розвиток етнополітичної системи Словаччини у першій половині 1990-х рр., зокрема Комітет Уряду ЧССР з питань національностей та Рада Уряду СР з питань національностей як державні органи в галузі етнополітичної політики в 1990-1995 рр. **Предметом дослідження** є політика Словацької Республіки щодо національних меншин, зокрема українців, та їх участь у політичному процесі країни першої половини 1990-х рр.

В українській історіографії немає окремих праць, присвячених роботі вищевказаних державних органів ЧССР і СР в галузі національної політики. Діяльність Комітету Уряду ЧССР з питань національностей як дорадчого органу з національних питань та Ради Уряду Словацької Республіки з питань національностей в першій половині 1990-х рр. досліджував у дисертаційній роботі В. Алмашій [1, с. 10]. В ній дається оцінка відповідних організаційних та змістовних змін у діяльності цих державних органів у контексті потреб національних меншин [2, с.73-80]. Детальніше про роботу Ради Уряду Словацької Соціалістичної Республіки (ССР) для національностей в 1989 – початку 1990-х рр. можна ознайомитися безпосередньо з документів засідань Ради, які знаходяться в поточному (внутрішньому) архіві Уряду СР, в поточному (внутрішньому) архіві Секції прав людини і меншин Уряду СР. Зокрема, матеріали Засідань Ради Уряду ССР для національностей: від 8 червня 1989 р. (розглядалися Рішення Уряду ССР про вирішення проблематики національностей, які проживали в Словацькій Соціалістичній Республіці, програма засідання [3], довідка [4]); від 25 травня 1990 р. [5] (зокрема, справа «Рішення Уряду Словацької Республіки від 18 квітня 1990 р. № 174 про новий склад Ради Уряду Словацької Республіки для національностей» [6] і «Статут Ради Уряду Словацької Республіки для національностей» (1990) [7], «Справа про виконання рішень Уряду СР, прийнятих з 1969 по 1989 рр. для вирішення національного питання в СР» (1990) [8], а також програма засідання [9], відомість розподілу [10]); 8 жовтня 1990 р. [11] (зокрема, програма засідання [12], відомість розподілу [13], список присутніх [14], довідка [15], комюніке [16], а також справи: «Рішення Уряду Словацької Республіки від 25 вересня 1990 р. № 433 до нового складу Ради Уряду Словацької Республіки для національностей і етнічних груп» [17], «Організаційні питання» [18]); 24 січня 1991 р. [19] (зокрема, програма засідання [20], відомість розподілу [21], довідка [22], список присутніх [23]); 12 червня 1991 р. [24] (наприклад, програма засідання [25], відомість розподілу [26], довідка [27], Статут Ради Уряду Словацької Республіки для національностей [28]); 8 жовтня 1991 р. [29] (наприклад Лист заяви для членів(а) Ради Уряду СР для національностей [30], Пропозиція на зміну Статуту і членство в Раді Уряду Словацької Республіки для національностей 1991 р. [31], Стара редакція пропозиції на зміну Статуту і членства в Раді Уряду Словацької Республіки для національностей (1990 р.) [32], Порядок засідань Ради Уряду СР для національностей [33], Статут Ради Уряду СР для національностей [34]); 24 жовтня 1991 року [35] (зокрема програма засідання [36], відомість розподілу [37], список присутніх [38], довідка [39], укази [40], листи подяки [41], Постанова Уряду Словацької Республіки від 8 жовтня 1991 р. № 554 на зміну Статуту і членства в Раді Уряду Словацької Республіки [42]); засідання 20 лютого 1992 р. [43] (програма засідання [44]), відомість розподілу [45], список присутніх [46], довідка [47], комюніке [48], Постанова Уряду Чеської і Словацької Федеративної Республіки від 6 лютого 1992 р. № 86 про Засади державної політики Чеської і Словацької Федеративної Республіки по відношенню до національних і етнічних меншин [49],

Пропозиція Статуту Ради Уряду Словацької Республіки з питань національностей [50]; засідання 27 травня 1992 р. [51]; засідання 5 листопада 1992 р. [52] (програма засідання [53], відомість розподілу [54], список присутніх [55], Статут Ради Уряду Словацької Республіки з питань національностей (1992 р.) [56], Порядок засідань Ради Уряду Словацької Республіки з питань національностей (1992 р.) [57]).

Відмітимо, що на федеральному рівні не було органу, який був би відповідальний за реалізацію національної політики в Чехословаччині. Діючі республіканські міністерства (в галузі культури, освіти, праці та соціальних справ, фінансів), органи влади Чеської і Словацької республік (Рада з питань національностей Уряду ЧР, Рада Уряду СР з питань національностей і етнічних груп (skupin)), комітети і комісії депутатів Чеської Національної Ради (далі НР) і Словацької НР й у Федеральному Парламенті вирішували відповідні питання у своїй компетенції. Про потребу створення відповідного федерального органу виконавчої влади, який би займався національною політикою, говорилося у виборчій програмі Громадянського Форуму (далі ГФ) [58, арк. 3–4].

Зазначимо, що уряд національного порозуміння у своєму програмовому виголошенні на 18 пленарному засіданні Федеральних Зборів (ФЗ) ЧСФР 19 листопада 1989 р. торкнувся і проблематики відносин між народами і національностями в ЧСФР. Було заявлено, що федеральна влада хоче приділяти даній проблематиці велику увагу і створити власний дорадчий орган [59, арк. 15]. Про це повідомлялося також в іншому факсимільному документі заступника голови Уряду ЧСФР Й. Міклошка, адресованому Першому заступнику голови Уряду СР Я. Чарногурському (який в документі від 8 лютого 1990 р. виступав першим заступником голови Уряду ЧССР) [60], зверху якого було від руки синьою ручкою написано «Založit' národnost'» – дослівно «закласти національність» [61, арк. 1].

Внаслідок національного піднесення, етнонаціонального порозуміння, Уряд 8 лютого 1990 р. своїм рішенням (№ 80) створив Комітет Уряду Чехословацької Соціалістичної Республіки з питань національностей (далі Комітет), як свій координаційний, ініціативний і дорадчий орган з питань національностей; був схвалений Статут Комітету. Його головою було призначено Першого заступника голови (Віце-прем'єра) Уряду ЧССР Я. Чарногурського [61, арк. 1]. Даний Комітет діяв згідно з конституційним положенням влади і її програмою [62, арк. 1].

Комітет координував і слідкував за вирішенням усіх основних питань, що торкалися життя національностей і реалізації прав їхніх представників (національних меншин), пропонуючи рекомендації і пропозиції реалізації координованої політики держави щодо національностей; пропонував основні заходи для розвитку їх національних культур, традицій, їхніх прав на освіту, культуру, пресу, літературу й інформацію на їхній мові; розвитку діяльності національних культурницьких і громадських організацій, їхню організацію в політичному і суспільному житті, яка повинна була бути єдиною в цілій ЧССР.

Також висловлював свою позицію щодо матеріалів, які подавали центральні органи виконавчої влади Уряду ЧССР в разі, якщо вони торкалися національних питань [62, арк. 1].

Комітет працював згідно з принципами федеративного устрою ЧССР. У своїй діяльності він також співпрацював з усіма центральними органами, яких торкалися всі заходи, що готувалися в національній сфері. Комітет складався з Голови, його заступника, членів і секретаря, яких призначав і відкликав Уряд ЧССР. До його складу також входили члени урядів ЧССР, ЧСР і ССР, визначні представники суспільного, громадського, культурного життя чеського і словацького народів, представники угорської, німецької, польської, української, русинської національностей, а також представники ромів (тут ми спостерігаємо, що на федеральному рівні представники українців та русинів ототожнювалися як однієї національності). Роботу Комітету забезпечував фаховий апарат Уряду ЧССР. Метод організації роботи Комітету, його порядок дій (ведення переговорів) встановлював та регулював Уряд [62, арк. 2]. Проте, тодішня влада СР виступила проти його діяльності і 12 листопада 1990 р. Комітет припинив свою роботу [59, арк. 15; 58, арк. 4]. В подальшому, влада ЧСФР не здійснила ніяких конкретних кроків, щоб створити інституцію, яка б відповідала за реалізацію національної політики федерації [58, арк. 4]. Лише в межах Федерального Парламенту в червні 1991р. була створена Комісія з прав людини і меншин, яка складалася з представників усіх парламентських комітетів [59, арк. 15].

Одночасно при Уряді СР за вказаний період працювала й Рада Уряду СР з питань національностей, яка була дорадчим, ініціативним та координаційним органом Уряду СР [63, арк. 1]. В свою чергу вона була підзвітна вищевказаному Комітету і федеральному уряду. До його засідань і на виконання його рішень, постанов готувалися матеріали (як самими меншинами, так і РУ СР з питань національностей), звіти про виконану роботу тощо. Зокрема, це спостерігається під час підготовки до засідання Уряду ЧСФР у серпні 1991 р., протягом якої на виконання рішення Уряду ЧССР від 8 лютого 1990 р., за № 80 на адресу секретаря Ради Уряду СР з питань національностей Г. Яцошової були надіслані матеріали від Союзу русинів-українців ЧСФР («Стан культури русинів-українців на території Словацької Республіки» від 15.04.1991 р.) [64; 65] і Демократичного союзу угорців у Чехословаччині (ЧЕМАДОК) («Інформаційна справа про культуру національностей, які проживають на території Словацької Республіки» від 30.05.1991 року, в якій згадується й про збільшення кількості ромів у Словаччині [66, арк. 1–2]) [67]. На основі вказаних матеріалів був підготовлений документ РУ СР з питань національностей й Урядом СР (схвалений М. Поруб'яком) і надісланий на засідання Уряду ЧСФР у серпні 1991 р., в якому подавалася інформація та йшлося про шляхи вирішення проблем національних та етнічних меншин в державі [68; 69]. В ньому, серед іншого, вказувалося й на потребу прийняти національний закон [68, арк. 5].

Таким чином, Відділ суспільно-політичних відносин і гуманітарних питань

Уряду ЧСФР на основі рішення Уряду ЧСФР від 6 червня 1991 р. підготував і подав низку документів на засідання Уряду ЧСФР, що торкалися його урядової політики стосовно національних і етнічних меншин. Зокрема, «Проект рішення» [70], «Засади політики Уряду ЧСФР щодо національних і етнічних меншин» [71], «Справа про стан вирішення проблематики національних і етнічних меншин» [59]. Всі ці матеріали були схвалені заступником голови Уряду ЧСФР Й. Міклошко [72].

Про дружні відносини між керівництвом федеральної і республіканської гілок влади, з якими вирішувалися національні питання й, зокрема, видатки, як заплановані [73], так і додаткові, на друк національної періодики мовами національних меншин, можемо спостерігати в листі [74] першого заступника Уряду СР Я. Чарногурського від 21 січня 1991 р., адресованого заступнику Уряду ЧСФР Й. Міклошко, у якому він звертався у приятельській формі з проханням виділення державної дотації [75] федеральної влади на часткове покриття дефіциту коштів на видавничу діяльність мовами національних меншин [74, арк. 1; 76, арк. 2–3]. Одночасно, Голова РУ СР з питань національностей звертався до голови (заступника голови) федерального уряду про фінансову допомогу для потреб республіканської Ради на (додаткове) покриття тих чи інших видатків в галузі етнонаціональної політики в межах СР (наприклад на видавничу сферу) [74].

Разом з тим, питання державного фінансування національних меншин СР, їхніх інституцій, культури, освіти, преси, друкованих видань, тощо були предметом обговорення, дискусій як Радою Уряду СР з питань національностей, відповідними міністерствами (наприклад, Міністерство Освіти (далі МО) СР, Міністерство Культури (далі МК) СР та ін.), так і в стінах Парламенту СР (Національної Ради СР – НР СР) в межах обговорень питань державних бюджетів з означених питань. Наприклад, на черговому засіданні НР СР 21 грудня 1993 р. в рамках дискусії до питань державного бюджету на 1994 рік виступив і депутат НР П. Богдан, який торкнувся питань фінансування діяльності національних союзів, підтримки національної преси й міроприємств у сфері національних культур [77, с. 1; 78, арк. 1, 2].

Зазначимо, що 13 січня 1994 р. відбулося чергове засідання РУ для національностей, на якому був обговорений звіт про надання та використання фінансів з державного бюджету за 1993 рік, призначених для розвитку культури національних меншин та етнічних груп. Зауваження окремих членів Ради до цього звіту було враховано при розподілі державних дотацій на 1994 рік [79, с. 1].

Була ухвалена постанова, на основі якої МО СР, посередництвом шкільних управлінь і дирекцій шкіл, повинно було створювати умови для організації класів з навчальною мовою даної національності або з вивченням мови цієї національності. З ініціативи членів РУ МО СР створило одне місце інспектора для українського національного шкільництва. Крім того, було створено фахову групу при РУ СР, яка повинна була здійснити аналіз тогочасного стану шкільництва у відношенні до української національної меншини і

розробити пропозиції на вирішення існуючих проблем. Було дано оцінку діяльності РУ СР для національних меншин [79, с. 1].

10 червня 1994 р. була скликана реконструйована РУ СР для національностей, головою якої став заступник голови Уряду СР Р. Ковач. На даному засіданні було представлено нових членів Ради, які в ній повинні були представляти окремі національні меншини та етнічні групи Словаччини. Представництво у Раді отримали також євреї, чехи, поляки та болгари. В ній працювали і представники МЗС СР, МК СР, Міністерства освіти та науки СР, Словацької Академії наук (далі САН) тощо. Була дана пропозиція розподілу фінансування з державного бюджету на розвиток культури національних меншин Словаччини у 1994 р., в якому для їхніх потреб держава виділила 140 млн. крон, а 10 мільйонів залишила в резервному фонді для забезпечення непередбачених культурних акцій [80, с. 1; 81, арк. 1]. Предметом обговорення членів ради були, крім іншого, фінансові дотації для українців, які вони отримували посередництвом СРУ СР і Русинської Оброди (далі РО). Була подана пропозиція виділяти кошти культурно-суспільним організаціям на основі конкретних проектів [80, с. 1], а не на основі кількості населення окремої національної меншини [81, арк. 2].

Зазначалося, що для покращення ситуації на ділянці культури та освіти національних меншин, згідно з Програмним проголошенням Уряду СР від 3 квітня 1994 р., у МК СР та МО СР розпочали роботу представники окремих меншин. Проте, ситуація в українському шкільництві ще більше ускладнилася у зв'язку з вимогами РО запровадити з 1 вересня 1994р. в 15 сільських школах навчання русинської культури та мови (після її кодифікації). У зв'язку з цим, РО збирала підписи родичів [80, с. 2]. З ініціативи РУ СР з питань національностей був організований «круглий стіл» для вирішення тогочасних проблем в українському національному середовищі [81, арк. 3].

Оновлена РУ СР з питань національностей розпочала роботу на основі рішення Уряду СР від 21 лютого 1995 р., про що ми дізнаємося із «Звіту про реєстрацію» (офіційного повідомлення), яка займалася інституційною проблематикою національних меншин (протягом першого і другого перебування при владі В. Мечіара). Протягом 1995 р. на засіданнях Ради Уряду СР з питань національностей вирішувалося наступне коло питань:

1. Рамкова угода про охорону національних меншин.
2. Угода про добросусідство і дружню співпрацю між Словацькою Республікою і Угорською Республікою.
3. Пропозиція на створення Уряду уповноваженого влади СР з ромської проблематики.
4. Пропозиція на розширення членства в Раді уряду СР з питань національностей – пропозиція на прийняття представника Культурної спілки єврейських громадян Словаччини до Ради Уряду СР з питань національностей.

5. Пропозиція програм засідань Ради і пропозиції на представлення робочих груп Ради.

6. Інформація про умови фінансування культур меншин в СР.

7. Аналіз і ставлення до прийнятих рішень засідання, скликаного Об'єднанням батьків шкіл з угорською мовою навчання, Загальнодержавним комітетом Союзу угорських учителів у Словаччині та Загальнодержавним комітетом Чемадоку в Комарні 22 квітня 1995 р.

8. Справа про вирішення Статуту співвітчизників за кордоном.

9. Пропозиція положень закону НР СР про державну мову СР.

10. Результати робочої зустрічі «Концептуальне вирішення ромської проблеми», яка відбулася 4 травня 1995 р.

11. Питання, пов'язані з кодифікацією русинської мови [82, арк. 3].

Невдовзі Урядом СР був схвалений Статут РУ СР з питань національностей і доручено Віце-прем'єру Уряду Й. Калману виконувати функцію Голови РУ СР з питань національностей. Однак, усупереч Статуту, серед членів Ради переважали державні службовці, представники титульного етносу. У 1995 р. було створено посаду Уповноваженого для групи осіб, що потребували особливої допомоги. До компетенції Уповноваженого входило і вирішення ромського питання. Зауважимо, що на даному етапі не було створено дієвого механізму забезпечення реалізації етнопонаціональної політики СР [83, арк. 2; 84, арк. 2].

РУ СР з питань національностей здійснювала свій аналіз до всіх матеріалів, що торкалися національної проблематики перед їхнім обговоренням в Уряді СР, а також висловлювала свою думку та заключення щодо наявних проблем національного життя та національної політики в СР. Під час засідань в Раді вдавалося вирішувати проблеми окремих національних меншин. В урядовому документі «Оцінка діяльності Ради Уряду з питань національностей від 1995 року по сучасність» зазначалося, що Рада протягом 1995 р. виконала завдання, які впливали зі Статуту [84, арк. 2; 83, арк. 2].

Статут РУ СР з питань національних меншин та етнічних груп визначав статус, завдання, права та обов'язки членів, організаційні засади, адміністративне забезпечення діяльності Ради та проведення її засідань. Передбачалося, що Рада є дорадчим, ініціативним та координаційним органом Уряду СР з питань державної політики у сфері національних меншин [85, арк. 1].

Рада координувала виконання завдань, які впливали з статей Конституції СР, де йшлося про забезпечення прав представників національних меншин та етнічних груп і міжнародних зобов'язань; вона співробітничала при їх реалізації з міністерствами, місцевими органами державного управління та органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями національних меншин та етнічних груп, науковцями і громадянами. Вона виконувала завдання згідно власного плану роботи, який узгоджувався з планом діяльності Уряду та планом роботи Уряду в законодавчій сфері [85, арк. 1]. За новим Статутом членами Ради від національних меншин та їх об'єднань, союзів,

спілок було уже 14 представників [85, арк. 2].

На засідання Ради запрошувався депутат парламенту, який сам був представником тієї чи іншої національної меншини й обирався парламентським комітетом з питань прав людини та національних меншин. Засідання Ради повинні були відбуватися, щонайменше, один раз на три місяці [85, арк. 3]. Реконструкція Ради спричинила значне покращення її діяльності. Представники національних меншин у Раді кількісно врівноважили представництво службовців державної адміністрації [86, с. 99].

Таким чином, протягом згаданого періоду засідання Ради відбулися з питань угорської, ромської, української, русинської національних меншин [87, арк. 4]. Опираючись на документи 1995 р., Рада багато уваги приділяла розгляду та вирішенню проблемних питань угорської національної меншини, русинської проблематики [87, арк. 5–6], проблематики українців [87, арк. 6], ромської проблематики [87, арк. 8–11], а також займалася питаннями національних театрів [87, арк. 11–12], дотаційною політикою [87, арк. 6–7], мовними правами [87, арк. 7–8] тощо [88, арк. 14]. Наприклад, у 1995 р. на своєму засіданні Рада Уряду СР з питань національностей вирішувала питання, пов'язані з кодифікацією русинської мови, умови фінансування культур меншин в СР тощо [84, арк. 3].

Зокрема, Рада більше разів займалася питаннями русинів. Обговорювалися матеріали, пов'язані з кодифікацією русинської мови, утворенням шкіл з вивченням русинської мови як додаткового предмету за вибором, про проблеми русинів у галузі освіти і поширенні інформації русинською мовою. На основі рекомендації Ради була створена можливість вивчення русинської мови в шести школах (для 46 учнів). Рада розглянула й проблематику радіоєфіру для потреб русинів, та питання підготовки учителів для вивчення русинської мови [87, арк. 5]. Разом з тим, матеріал, підготовлений і запропонований українською національною меншиною, стосувався зміни керівництва і назви Державного музею української культури у Свиднику у зв'язку з утворенням регіональних культурних центрів [87, арк. 6].

Висновки. Таким чином, впродовж 1990-х рр. у Словаччині були закладені основи системних змін у царині людських, громадянських і політичних прав. З'являються нові політичні партії і рухи, зокрема, й у середовищі національних меншин. На початку лютого 1990 р. був створений Комітет Уряду ЧССР з питань національностей, як дорадчий орган уряду ЧССР з національних питань. Комітет координував вирішення усіх основних питань, пов'язаних з життям національностей і реалізацією прав їхніх представників, пропонуючи уряду рекомендації і пропозиції реалізації координованої політики держави щодо національних меншин. Він працював згідно з принципами федеративного устрою ЧССР, співпрацюючи з усіма центральними органами, яких торкалися всі заходи, що готувалися у національній сфері. До його складу входили члени урядів ЧССР, ЧСР і ССР, визначні представники суспільного, громадського,

культурного життя чеського і словацького народів, представники угорської, ромської, німецької, польської, української національностей (на федеральному рівні представники українців та русинів ототожнювалися як однієї національності).

Протягом першої половини 1990-х рр. інституційною проблематикою національних меншин продовжувала займатися оновлена Рада Уряду СР з питань національностей (впродовж першого і другого перебування при владі В. Мечіара), яка мала дорадчий, консультативний статус. Одночасно вона була ініціативним та координаційним органом Уряду СР, до якого входили представники усіх національних меншин. Проте, усупереч Статуту, серед членів Ради переважали державні службовці, представники титульного етносу. У своїй роботі вона була підзвітна вищевказаному Комітету і федеральному уряду. Після реорганізації Ради відбулося значне покращення її діяльності, в її складі була паритетна кількість представників національних меншин і державних службовців. У 1995 р. було створено посаду Уповноваженого для групи осіб, що потребували особливої допомоги. До компетенції Уповноваженого входило і розв'язання ромського питання.

На законодавчому рівні керівництвом Чехословаччини і Словацької Республіки не були прийняті нормативно-правові акти, які б забезпечили повноцінну рівноправність національним меншинам країни. При цьому словацьке законодавство лише формально відповідало міжнародним і європейським нормам, які стосувалися захисту національних прав. Натомість відбувалося нехтування правами національних меншин, втілення дискримінаційної меншинової політики у період правлячої коаліції на чолі з В. Мечіаром, переважання радикально-націоналістичної риторики, посилення авторитарних тенденцій в державному управлінні. Політика словацької влади щодо української меншини перебувала під впливом і в прямій залежності від політики щодо угорської національної меншини, яка домагалася для себе колективних прав з перспективою подальшого створення угорської автономії у складі СР. Завершення ж інституційного оформлення етнонаціональної політики СР відбулося впродовж наступного, другого, етапу її становлення, з 1998 по 2004 рр., коли було остаточно сформовано розгалужену систему консультативних і координаційних державних органів у даній галузі.

Список використаних джерел та літератури

1. Алмашій В.В. Українці Словаччини: громадсько-культурне життя та процес національного самовизначення (1989-1995 рр.). Автореф. дис... канд. іст. наук за спеціальністю 07.00.02 – Всесвітня історія. Київ, Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2021. 24 с.
2. Алмашій В.В. Українці Словаччини: громадсько-культурне життя та процес національного самовизначення (1989-1995 рр.). Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Київ, 2021. 225 с.
3. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 8 júna 1989. Program / Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 4. Spis: Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 8 júna 1989. S. 1.
4. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 8 júna 1989. Záznam / Pribežny (vnutorny) archiv

- Úradu vlády SR. Škatuľa č. 4. Spis: Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 8 júna 1989. S. 1.
5. Spis: Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 25 mája 1990 / Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 4.
 6. Uznesenie vlády Slovenskej republiky z 18 apríla 1990 číslo 174 o novom zložení Rady vlády Slovenskej republiky pre národnosti / Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 4. Spis: Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti od 25 mája 1990. S. 1-2.
 7. Štatút Rady vlády Slovenskej republiky pre národnosti (1990) / Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 4. Spis: Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 25 mája 1990. S. 1-4.
 8. Správa o vyhodnotení stavurealizácieuznesení vlády SR, prijatýchvrokoch 1969 až 1989 nariadenie národnost nejotázkyv SR (1990) / Pribežny (vnutorny) archive Úradu vlády SR. Škatuľa č. 4. Spis: Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti od 25 mája 1990.
 9. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti (od) 25 mája 1990. Program / Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 4. Spis: Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 25 mája 1990. S. 1.
 10. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 25 mája 1990. Rozdeľovník / Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 4. Spis: Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 25 mája 1990. S. 1.
 11. Spis: 1. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 8 októbra 1990 / Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 4.
 12. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 8 októbra 1990. Program / Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 4. Spis: 1. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 8 októbra 1990. S. 1.
 13. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 8 októbra 1990. Rozdeľovník / Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 4. Spis: 1. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 8 októbra 1990. S. 1.
 14. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 8 októbra 1990. Prezenčná listina / Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 4. Spis: 1. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 8 októbra 1990. S. 1-2.
 15. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 8 októbra 1990. Záznam / Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 4. Spis: 1. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 8 októbra 1990. S. 1.
 16. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 8 októbra 1990. Komuniké / Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 4. Spis: 1. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 8 októbra 1990. S. 1.
 17. Uznesenie vlády Slovenskej republiky z 25 septembra 1990 číslo 433 knovémuzloženíú Rady vlády Slovenskej republiky pre národnosti aetnické skupiny / Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 4. Spis: 1. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 8 októbra 1990. S. 1.
 18. Organizačné otázky zasadnutia Rady vlády SSR pre národnosti 8 októbra 1990 / Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 4. Spis: 1. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 8 októbra 1990. S. 1.
 19. Spis: 2. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 24 januára 1991 / Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 4.
 20. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 24 januára 1991. Program / Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 4. Spis: 2. zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 24 januára 1991. S. 1.
 21. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 24 januára 1991. Rozdeľovník / Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 4. Spis: 2. zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 24 januára

1991. S. 1.
22. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 24 januára 1991. Záznam / Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 4. Spis: 2. zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 24 januára 1991. S. 1.
 23. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 24 januára 1991. Prezenčná listina / Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 4. Spis: 2. zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 24 januára 1991. S. 1–2.
 24. Spis: 3. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 12 júna 1991 / Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 4.
 25. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 12 júna 1991. Program / Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 4. Spis: 3. zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 12 júna 1991. S. 1.
 26. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 12 júna 1991. Rozdeľovník / Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 4. Spis: 3. zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 12 júna 1991. S. 1–2.
 27. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 12 júna 1991. Záznam / Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 4. Spis: 3. zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 12 júna 1991. S. 1.
 28. Štatút Rady vlády Slovenskej republiky pre národnosti (1991) / Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 4. Spis: 3. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 12 júna 1991. S. 1–4.
 29. Spis: Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 8 októbra 1991 / Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 5.
 30. List PPVLSR – žiadosť onávrhyza členov Rady vlády SR pre národnosti (1991) / Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 5. Spis: Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 8 októbra 1991. S. 1.
 31. Návrh na zmenu štatútu a členstvom Rade vlády Slovenskej republiky pre narodnosti (1991) / Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 5. Spis: Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 8 októbra 1991. S. 1–4.
 32. Staré znenie Návrhu na zmenu štatútu a členstvom Rade vlády Slovenskej republiky pre národnosti (1990) / Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 5. Spis: Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 8 októbra 1991. S. 1–5.
 33. Rokovací poriadok Rady vlády Slovenskej republiky pre národnosti (1991) / Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 5. Spis: Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 8 októbra 1991. S. 1–3.
 34. Štatút Rady vlády Slovenskej republiky pre národnosti (1991) / Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 5. Spis: Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 8 októbra 1991. S. 1–5.
 35. Spis: Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 24 októbra 1991 / Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 5.
 36. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 24 októbra 1991. Program / Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 5. Spis: Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 24 októbra 1991. S. 1.
 37. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 24 októbra 1991. Rozdeľovník / Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 5. Spis: Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 24 októbra 1991. S. 1.
 38. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 24 októbra 1991. Prezenčná listina / Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 5. Spis: Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 24 októbra 1991. S. 1–2.
 39. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 24 októbra 1991. Záznam / Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 5. Spis: Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 24 októbra 1991. S. 1.

40. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 24 októbra 1991. Dekréty / Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 5. Spis: Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 24 októbra 1991. S. 1.
41. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 24 októbra 1991. D'akovné listy / Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 5. Spis: Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 24 októbra 1991. S. 1–3.
42. Uznesenie vlády Slovenskej republiky z 8 októbra 1991 číslo 554 kzmene štatútu a členstva v Rade vlády Slovenskej republiky (zasadnutie RVSSR pre národnosti 24 októbra 1991) / Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 5. Spis: Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 24 októbra 1991. S. 1.
43. Spis: Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 20 februára 1992 / Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 5.
44. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 20 februára 1992. Program / Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 5. Spis: Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 20 februára 1992. S. 1.
45. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 20 februára 1992. Rozdeľovník / Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 5. Spis: Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 20 februára 1992. S. 1.
46. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 20 februára 1992. Prezenčná listina / Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 5. Spis: Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 20 februára 1992. S. 1–2.
47. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 20 februára 1992. Záznam / Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 5. Spis: Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 20 februára 1992. S. 1.
48. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 20 februára 1992. Komuniké / Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 5. Spis: Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 20 februára 1992. S. 1.
49. Uznesenie vlády Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky zo dňa 6 februára 1992 č. 86 o Zásadách politiky vlády Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky voči národnostným a etnickým menšinám / Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 5. Spis: Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 20 februára 1992. S. 1–2.
50. Návrh Štatútu Rady vlády Slovenskej republiky pre národnosti (1992) / Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 5. Spis: Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 20 februára 1992. S. 1–5.
51. Spis: Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 27 mája 1992 / Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 5.
52. Spis: Zasadnutie Rady vlády Slovenskej republiky pre národnosti 5 novembra 1992 / Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 5.
53. Zasadnutie Rady vlády SR pre národnosti 5 novembra 1992. Program / Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 5. Spis: Zasadnutie Rady vlády SR pre národnosti 5 novembra 1992. S. 1.
54. Zasadnutie Rady vlády SR pre národnosti 5 novembra 1992. Rozdeľovník / Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 5. Spis: Zasadnutie Rady vlády SR pre národnosti 5 novembra 1992. S. 1–2.
55. Zasadnutie Rady vlády SR pre národnosti 5 novembra 1992. Prezenčná listina / Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 5. Spis: Zasadnutie Rady vlády SR pre národnosti 5 novembra 1992. S. 1–2.
56. Štatut Rady vlády Slovenskej republiky pre národnosti / Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 5. Spis: Zasadnutie Rady vlády SR pre národnosti 5 novembra 1992. S. 1–5.
57. Rokovací poriadok Rady vlády Slovenskej republiky pre národnosti (Zasadnutie Rady vlády SR pre

- národnosti 5 novembra 1992) / Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 5. Spis: Zasadnutie Rady vlády SR pre národnosti 5 novembra 1992. S. 1–2.
58. Dôvodová správa. Príloha III // Archiv Úradu vlády Slovenskej republiky. Škatuľa: Kultúrne zväzy Maďarských a Ukrajinský chobčanov / Spis: Preschôdzu vlády ČSFR. S. 1–5.
59. Správa ostave riešenia problematiky národnostných a etnických menšín. Príloha IV // Archiv Úradu vlády Slovenskej republiky. Škatuľa: Kultúrne zväzy Maďarských a Ukrajinský chobčanov / Spis: Preschôdzu vlády ČSFR. S. 1–16.
60. Mikloško Jozef. List. Praha, 14 augusta 1990 / Archiv Úradu vlády Slovenskej republiky. Škatuľa: Kultúrne Zväzy Maďarských a Ukrajinský chobčanov, S. 1.
61. Vláda Československé socialistické republiky. Usnesení vlády Československé Socialistické republiky č.80 zedne 8. února 1990 // Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. / Spis: Korešpondencia RVN SR. S. 1.
62. Vláda Československé socialistické republiky. Statut Výboru vlády Československé socialistické republiky pro národnosti (Příloha k usnesení vlády ČSSR č.80 (1990) // Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR / Spis: Korešpondencia RVN SR. S. 1–2.
63. Úrad Vlády Slovenskej republiky. Odpoveď na žiadosť od 29.2.1992 o príspevok na kultúrne povzdvihnutie obce Bátorová z fondu pre národnosti. Bratislava, 12 marca 1992 // Archiv Úradu vlády Slovenskej republiky / Odbor spoločenskej spotreby. Evidenčný hárok: žiadosť opríspevok na kultúrne povzdvihnutie obce z fondu pre národnosti. Obecný úrad Bátorová. 3.3.92. S. 1.
64. Rada Zväzu Rusínov-Ukrajincov ČSFR. List Mikuláša Hirjaka do Heleni Jacošovej do Stanoviska k informatívnej správe o kultúre Rusínov-Ukrajincov na území Slovenskej republiky. 15.4.1991 // Archiv Úradu vlády Slovenskej republiky. Škatuľa: Kultúrne zväzy Maďarských a Ukrajinský chobčanov. Spis: p. Jacošová. S. 1.
65. Stanovisko k informatívnej správe o kultúre Rusínov-Ukrajincov na území Slovenskej republiky // Archiv Úradu vlády Slovenskej republiky. Škatuľa: Kultúrne zväzy Maďarských a Ukrajinský chobčanov. Spis: p. Jacošová. S. 1–6.
66. Sidó Zoltán. Stanovisko k “Informatívnej správe o culture národností v SR” // Archiv Úradu vlády Slovenskej republiky. Škatuľa: Kultúrne zväzy Maďarských a Ukrajinský chobčanov. Spis: p. Jacošová. S. 1–4.
67. Zväz Maďarovv Česko-Slovensku. List generálneho tajomníka CSEMADOK-u Zoltána Sidó do Heleni Jacošovej k materiálu: “Informatívna správa o culture národností žijúcihna území Slovenskej republiky” na základe listu zodňa 17.5.1991. Bratislava 30.5.1991 // Archiv Úradu vlády Slovenskej republiky. Škatuľa: Kultúrne zväzy Maďarských a Ukrajinský chobčanov. Spis: p. Jacošová. S. 1.
68. Porubjak Martin. Pripomienky k materiálu “Návrh zásad politiky vlády ČeskejaSlovenskej Federatívnej Republiky k národnostný maetnickým menšinám”. Bratislava, 14 augusta 1991. Na rokovanie vlády ČSFR, august 1991 // Archiv Úradu vlády Slovenskej republiky. Škatuľa: Kultúrne zväzy Maďarskýcha Ukrajinský chobčanov. Spis: p. Jacošová. S. 1–5.
69. Porubjak Martin. List k materiálu “Návrh zásad politiky vlády Českeja Slovenskej federatívnej republiky k národnostný maetnickým menšinám”. Bratislava, 14 augusta, 1991. Príloha // Archiv Úradu vlády Slovenskej republiky. Škatuľa: Kultúrne zväzy Maďarských a Ukrajinský chobčanov. Spis: p. Jacošová. S. 1.
70. Uznesenie vlády Českeja Slovenskej Federatívnej Republiky. 1991. Návrh. Príloha I // Archiv Úradu vlády Slovenskej republiky. Škatuľa: Kultúrne zväzy Maďarských a Ukrajinský chobčanov. Spis: Preschôdzu vlády ČSFR. S. 1.
71. Zásady politiky vlády ČSFR k národnostní maetnickým menšinám. Príloha II // Archiv Úradu vlády Slovenskej republiky. Škatuľa: Kultúrne zväzy Maďarských a Ukrajinský chobčanov. Spis: Preschôdzu vlády ČSFR. S. 1– 6.
72. Úrad vlády ČSFR. Odbor spoločensko-politických vzťahova humanitárny chotázok. Vec: návrh Zásad politiky vlády Českeja Slovenskej Federatívnej Republiky voči národnostný maetnickým menšinám. Praha, august 1991 // Archiv Úradu vlády Slovenskej republiky. Škatuľa: Kultúrne

- zväzy Maďarskýcha Ukrajinský chobčanov. Spis: Preschôdzu vlády ČSFR. S. 1.
73. Ekonomický rozbor rozpočtu národnostnej tlače na Slovensku / Pribežny (vnutorny) archive Úradu vlády SR. Karton: Kultúrne Zväzy Maďarských a Ukrajinských občanov. S. 1.
74. List Jána Čarnogurskeho pre Jozefa Mikloško. Bratislava, 21.01.1991 / Pribežny (vnutorny) archive Úradu vlády SR. Karton: Kultúrne Zväzy Maďarských a Ukrajinských občanov. S. 1–2.
75. Sumár požiadaviek tlače národnostných menšín / Pribežny (vnutorny) archive Úradu vlády SR. Karton: Kultúrne Zväzy Maďarských a Ukrajinských občanov. S. 1.
76. Prehľad požiadaviek tlače národnostných menšín bez periódic vydávaných rezortnými ministerstvami, záujmovými združeniami, politickými stranami a hnutiami / Pribežny (vnutorny) archive Úradu vlády SR. Karton: Kultúrne Zväzy Maďarských a Ukrajinských občanov. S. 1–3.
77. З увагою до потреб національних меншин. *Нове життя*. 15 січня 1994. № 2 (2396). С. 1.
78. Виступ Павла Богдана на засіданні Національної Ради Словацької Республіки 21 грудня 1993 р. / Поточний (внутрішній) архів Союзу русинів-українців Словацької Республіки. Папка: «Різне». Арк. 1–2.
79. Сополига М. Рада національностей активізується. *Нове життя*. 22 січня 1994. № 3 (2397). С. 1.
80. Сополига М. Засідання Рада Уряду СР для національностей. *Нове життя*. 18 червня 1994. № 24 (2418). С. 1, 2.
81. Засідання Ради Уряду СР для національностей від 10 червня 1994 року / Поточний (внутрішній) архів Союзу русинів-українців Словацької Республіки. Папка: «Різне». Арк. 1–3.
82. Zhodnotenie činnosti Rady vlády SR pre národnosti od roku 1995 po súčasnosť / Pribežny (vnutorny) archive Sekcii ľudských práv a menšín Úradu vlády SR. Materiál narokovanie Rady vlády Slovenskej republiky pre národnosti. Spis: “Zasadnutie Rady vlády pre národnosti SR od 18 júna 1998”. Bratislava, jún 1998. S. 1–15.
83. Predkladacia správa (Zhodnotenie činnosti Rady vlády SR pre národnosti od roku 1995 po súčasnosť). Materiál na rokovanie Rady vlády Slovenskej republiky pre národnosti. Bratislava, jún 1998 / Pribežny (vnutorny) archive Sekcii ľudských práv a menšín Úradu vlády SR. Spis: “Zasadnutie Rady vlády pre národnosti SR od 18 júna 1998”. S. 2.
84. Zhodnotenie činnosti Rady vlády SR pre národnosti od roku 1995 po súčasnosť (Materiál na rokovanie Rady vlády Slovenskej republiky pre národnosti). Bratislava, jún 1998 / Pribežny (vnutorny) archive Sekcii ľudských práv a menšín Úradu vlády SR. Spis: “Zasadnutie Rady vlády pre národnosti SR od 18 júna 1998”. S. 1–15.
85. Статут Ради Уряду СР з питань національних меншин та етнічних груп (затверджений рішенням Уряду СР № 292 від 1999 року) / Поточний (внутрішній) архів Відділу європейської інтеграції та міжнародного співробітництва Державного комітету України у справах національностей та релігій. Папка: «Двостороння українсько-словацька комісія (матеріали)». Т. I (матеріали: червень 1993 – 2004 рр.). Арк. 1–4.
86. Štajer Š. (ed.) Národnostna politika na Slovensku po roku 1989. Prešov: UNIVERSUM, 2005. 230 s.
87. Špecifické okruhy problémov (Zhodnotenie činnosti Rady vlády SR pre národnosti od roku 1995 po súčasnosť). Materiál na rokovanie Rady vlády Slovenskej republiky pre národnosti. Bratislava, jún 1998 / Pribežny (vnutorny) archive Sekcii ľudských práv a menšín Úradu vlády SR. Spis: “Zasadnutie Rady vlády pre národnosti SR od 18 júna 1998”. S. 4–13.
88. Odporúčania (Zhodnotenie činnosti Rady vlády SR pre národnosti od roku 1995 po súčasnosť). Materiál na rokovanie Rady vlády Slovenskej republiky pre národnosti. Bratislava, jún 1998 / Pribežny (vnutorny) archive Sekcii ľudských práv a menšín Úradu vlády SR. Spis: “Zasadnutie Rady vlády pre národnosti SR od 18 júna 1998”. S. 14.

References

1. Almashii, V.V. (2021). Ukraintsi Slovachchyny: hromadsko-kulturne zhyttia ta protses natsionalnoho samovyznachennia (1989-1995 rr.). Avtoref. dys... kand. ist. nauk za spetsialnistiu 07.00.02 – Vsesvitnia istoriia. Kyiv, Derzhavna ustanova “Instytut vsesvitnoi istorii NAN Ukrainy”. [In Ukrainian].
2. Almashii, V.V. (2021). Ukraintsi Slovachchyny: hromadsko-kulturne zhyttia ta protses natsionalnoho samovyznachennia (1989-1995 rr.). Kvalifikatsiina naukova pratsia na pravakh rukopysu. Kyiv [In Ukrainian].
3. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 8 júna 1989. Program / *Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 4. Spis: Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 8 júna 1989.* S. 1. [In Slovak].
4. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 8 júna 1989. Záznam / *Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 4. Spis: Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 8 júna 1989.* S. 1. [In Slovak].
5. Spis: Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 25 mája 1990 / *Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 4.* [In Slovak].
6. Uznesenie vlády Slovenskej republiky z 18 apríla 1990 číslo 174 o novom zložení Rady vlády Slovenskej republiky pre národnosti / *Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 4. Spis: Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti od 25 mája 1990.* S. 1-2. [In Slovak].
7. Štatút Rady vlády Slovenskej republiky pre národnosti (1990) / *Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 4. Spis: Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 25 mája 1990.* S. 1-4. [In Slovak].
8. Správa o vyhodnotení stavurealizácieuznesení vlády SR, prijatýchvrokoch 1969 až 1989 nariadenie národnost nejotázkyv SR (1990) / *Pribežny (vnutorny) archive Úradu vlády SR. Škatuľa č. 4. Spis: Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti od 25 mája 1990.* [In Slovak].
9. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti (od) 25 mája 1990. Program / *Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 4. Spis: Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 25 mája 1990.* S. 1. [In Slovak].
10. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 25 mája 1990. Rozdeľovník / *Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 4. Spis: Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 25 mája 1990.* S. 1. [In Slovak].
11. Spis: 1. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 8 októbra 1990 / *Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 4.* [In Slovak].
12. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 8 októbra 1990. Program / *Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 4. Spis: 1. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 8 októbra 1990.* S. 1. [In Slovak].
13. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 8 októbra 1990. Rozdeľovník / *Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 4. Spis: 1. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 8 októbra 1990.* S. 1. [In Slovak].
14. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 8 októbra 1990. Prezenčná listina / *Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 4. Spis: 1. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 8 októbra 1990.* S. 1–2. [In Slovak].
15. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 8 októbra 1990. Záznam / *Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 4. Spis: 1. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 8 októbra 1990.* S. 1. [In Slovak].
16. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 8 októbra 1990. Komuniké / *Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 4. Spis: 1. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 8 októbra 1990.* S. 1. [In Slovak].
17. Uznesenie vlády Slovenskej republiky z 25 septembra 1990 číslo 433 knovémuzloženíu Rady vlády Slovenskej republiky pre národnosti aetnické skupiny / *Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 4. Spis: 1. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 8 októbra 1990.*

- S. 1. [In Slovak].
18. Organizačné otázky zasadnutia Rady vlády SSR pre národnosti 8 októbra 1990 / *Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 4. Spis: 1. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 8 októbra 1990. S. 1.* [In Slovak].
 19. Spis: 2. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 24 januára 1991 / *Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 4.* [In Slovak].
 20. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 24 januára 1991. Program / *Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 4. Spis: 2. zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 24 januára 1991. S. 1.* [In Slovak].
 21. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 24 januára 1991. Rozdeľovník / *Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 4. Spis: 2. zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 24 januára 1991. S. 1.* [In Slovak].
 22. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 24 januára 1991. Záznam / *Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 4. Spis: 2. zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 24 januára 1991. S. 1.* [In Slovak].
 23. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 24 januára 1991. Prezenčná listina / *Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 4. Spis: 2. zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 24 januára 1991. S. 1–2.* [In Slovak].
 24. Spis: 3. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 12 júna 1991 / *Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 4.* [In Slovak].
 25. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 12 júna 1991. Program / *Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 4. Spis: 3. zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 12 júna 1991. S. 1.* [In Slovak].
 26. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 12 júna 1991. Rozdeľovník / *Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 4. Spis: 3. zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 12 júna 1991. S. 1–2.*
 27. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 12 júna 1991. Záznam / *Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 4. Spis: 3. zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 12 júna 1991. S. 1.* [In Slovak].
 28. Štatút Rady vlády Slovenskej republiky pre národnosti (1991) / *Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 4. Spis: 3. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 12 júna 1991. S. 1–4.* [In Slovak].
 29. Spis: Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 8 októbra 1991 / *Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 5.* [In Slovak].
 30. List PPVLSR – žiadosť onávryha členov Rady vlády SR pre národnosti (1991) / *Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 5. Spis: Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 8 októbra 1991. S. 1.* [In Slovak].
 31. Návrh na zmenu štatútu a členstvom Rade vlády Slovenskej republiky pre národnosti (1991) / *Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 5. Spis: Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 8 októbra 1991. S. 1–4.* [In Slovak].
 32. Staré znenie Návrhu na zmenu štatútu a členstvom Rade vlády Slovenskej republiky pre národnosti (1990) / *Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 5. Spis: Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 8 októbra 1991. S. 1–5.* [In Slovak].
 33. Rokovací poriadok Rady vlády Slovenskej republiky pre národnosti (1991) / *Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 5. Spis: Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 8 októbra 1991. S. 1–3.* [In Slovak].
 34. Štatút Rady vlády Slovenskej republiky pre národnosti (1991) / *Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 5. Spis: Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 8 októbra 1991. S. 1–5.* [In Slovak].
 35. Spis: Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 24 októbra 1991 / *Pribežny (vnutorny) archiv*

- Úradu vlády SR. Škatuľa č. 5. [In Slovak].
36. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 24 októbra 1991. Program / *Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 5. Spis: Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 24 októbra 1991.* S. 1. [In Slovak].
 37. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 24 októbra 1991. Rozdeľovník / *Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 5. Spis: Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 24 októbra 1991.* S. 1. [In Slovak].
 38. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 24 októbra 1991. Prezenčná listina / *Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 5. Spis: Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 24 októbra 1991.* S. 1–2. [In Slovak].
 39. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 24 októbra 1991. Záznam / *Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 5. Spis: Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 24 októbra 1991.* S. 1. [In Slovak].
 40. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 24 októbra 1991. Dekréty / *Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 5. Spis: Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 24 októbra 1991.* S. 1. [In Slovak].
 41. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 24 októbra 1991. D'akovné listy / *Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 5. Spis: Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 24 októbra 1991.* S. 1–3. [In Slovak].
 42. Uznesenie vlády Slovenskej republiky z 8 októbra 1991 číslo 554 k zmene štatútu a členstva v Rade vlády Slovenskej republiky (zasadnutie RVSSR pre národnosti 24 októbra 1991) / *Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 5. Spis: Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 24 októbra 1991.* S. 1. [In Slovak].
 43. Spis: Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 20 februára 1992 / *Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 5.* [In Slovak].
 44. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 20 februára 1992. Program / *Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 5. Spis: Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 20 februára 1992.* S. 1. [In Slovak].
 45. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 20 februára 1992. Rozdeľovník / *Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 5. Spis: Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 20 februára 1992.* S. 1. [In Slovak].
 46. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 20 februára 1992. Prezenčná listina / *Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 5. Spis: Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 20 februára 1992.* S. 1–2. [In Slovak].
 47. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 20 februára 1992. Záznam / *Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 5. Spis: Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 20 februára 1992.* S. 1. [In Slovak].
 48. Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 20 februára 1992. Komuniké / *Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 5. Spis: Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 20 februára 1992.* S. 1. [In Slovak].
 49. Uznesenie vlády Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky zo dňa 6 februára 1992 č. 86 o Zásadách politiky vlády Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky voči národnostným a etnickým menšinám / *Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 5. Spis: Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 20 februára 1992.* S. 1–2. [In Slovak].
 50. Návrh Štatútu Rady vlády Slovenskej republiky pre národnosti (1992) / *Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 5. Spis: Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 20 februára 1992.* S. 1–5. [In Slovak].
 51. Spis: Zasadnutie Rady vlády SSR pre národnosti 27 mája 1992 / *Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 5.* [In Slovak].
 52. Spis: Zasadnutie Rady vlády Slovenskej republiky pre národnosti 5 novembra 1992 / *Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 5.* [In Slovak].

53. Zasadnutie Rady vlády SR pre národnosti 5 novembra 1992. Program / *Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 5. Spis: Zasadnutie Rady vlády SR pre národnosti 5 novembra 1992.* S. 1. [In Slovak].
54. Zasadnutie Rady vlády SR pre národnosti 5 novembra 1992. Rozdeľovník / *Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 5. Spis: Zasadnutie Rady vlády SR pre národnosti 5 novembra 1992.* S. 1–2. [In Slovak].
55. Zasadnutie Rady vlády SR pre národnosti 5 novembra 1992. Prezenčná listina / *Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 5. Spis: Zasadnutie Rady vlády SR pre národnosti 5 novembra 1992.* S. 1–2. [In Slovak].
56. Štatut Rady vlády Slovenskej republiky pre národnosti / *Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 5. Spis: Zasadnutie Rady vlády SR pre národnosti 5 novembra 1992.* S. 1–5. [In Slovak].
57. Rokovací poriadok Rady vlády Slovenskej republiky pre národnosti (Zasadnutie Rady vlády SR pre národnosti 5 novembra 1992) / *Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Škatuľa č. 5. Spis: Zasadnutie Rady vlády SR pre národnosti 5 novembra 1992.* S. 1–2. [In Slovak].
58. Dôvodová správa. Príloha III / *Archiv Úradu vlády Slovenskej republiky. Škatuľa: Kultúrne vzäzy Maďarských a Ukrajinský chobčanov / Spis: Preschôdzu vlády ČSFR.* S. 1–5. [In Slovak].
59. Správa ostave riešenia problematiky národnostných aetnických menších. Príloha IV / *Archiv Úradu vlády Slovenskej republiky. Škatuľa: Kultúrne vzäzy Maďarských a Ukrajinský chobčanov / Spis: Preschôdzu vlády ČSFR.* S. 1–16. [In Slovak].
60. Mikloško Jozef. List. Praha, 14 augusta 1990 / *Archiv Úradu vlády Slovenskej republiky. Škatuľa: Kultúrne Vzäzy Maďarských a Ukrajinský chobčanov,* S. 1. [In Slovak].
61. Vláda Československé socialistické republiky. Usnesení vlády Československé Socialistické republiky č.80 zedne 8. února 1990 / *Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Spis: Korešpondencia RVN SR.* S. 1. [In Slovak].
62. Vláda Československé socialistické republiky. Statut Výboru vlády Československé socialistické republiky pro národnosti (Příloha k usnesení vlády ČSSR č.80 (1990) / *Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Spis: Korešpondencia RVN SR.* S. 1–2. [In Slovak].
63. Úrad Vlády Slovenskej republiky. Odpoveď na žiadosť od 29.2.1992 o príspevok na kultúrne povzdvihnutie obce Bátorová z fondu pre národnosti. Bratislava, 12 marca 1992 / *Archiv Úradu vlády Slovenskej republiky. Odbor spoločenskej spotreby. Evidenčný hárok: žiadosť opríspevok na kultúrne povzdvihnutie obce z fondu pre národnosti. Obecný úrad Bátorová. 3.3.92.* S. 1. [In Slovak].
64. Rada Zväzu Rusínov-Ukrajincov ČSFR. List Mikuláša Hirjaka do Heleni Jacošovej do Stanoviska k informatívnej správe o kultúre Rusínov-Ukrajincov na území Slovenskej republiky. 15.4.1991 / *Archiv Úradu vlády Slovenskej republiky. Škatuľa: Kultúrne vzäzy Maďarských a Ukrajinský chobčanov. Spis: p. Jacošová.* S. 1. [In Slovak].
65. Stanovisko k informatívnej správe o kultúre Rusínov-Ukrajincov na území Slovenskej republiky / *Archiv Úradu vlády Slovenskej republiky. Škatuľa: Kultúrne vzäzy Maďarských a Ukrajinský chobčanov. Spis: p. Jacošová.* S. 1–6. [In Slovak].
66. Sidó Zoltán. Stanovisko k “Informatívnej správe o culture národností v SR” / *Archiv Úradu vlády Slovenskej republiky. Škatuľa: Kultúrne vzäzy Maďarských a Ukrajinský chobčanov. Spis: p. Jacošová.* S. 1-4. [In Slovak].
67. Zväz Maďarovv Česko-Slovensku. List generálneho tajomníka CSEMADOK-u Zoltána Sidó do Heleni Jacošovej k materiálu: “Informatívna správa o culture národností žijúcichna území Slovenskej republiky” na základe listu zodňa 17.5.1991. Bratislava 30.5.1991 / *Archiv Úradu vlády Slovenskej republiky. Škatuľa: Kultúrne vzäzy Maďarských a Ukrajinský chobčanov. Spis: p. Jacošová.* S. 1. [In Slovak].
68. Porubjak Martin. Pripomienky k materiálu “Návrh zásad politiky vlády ČeskejaSlovenskej Federatívnej Republiky k národnostný maetnickým menšinám”. Bratislava, 14 augusta 1991. Na

- rokovanie vlády ČSFR, august 1991 / *Archiv Úradu vlády Slovenskej republiky. Škatuľa: Kultúrne zväzy Maďarskýcha Ukrajinský chobčanov. Spis: p. Jacošová*. S. 1–5. [In Slovak].
69. Porubjak Martin. List k materiálu “Návrh zásad politiky vlády Českeja Slovenskej federatívnej republiky k národnostný maetnickým menšinám”. Bratislava, 14 augusta, 1991. Príloha I / *Archiv Úradu vlády Slovenskej republiky. Škatuľa: Kultúrne zväzy Maďarských a Ukrajinský chobčanov. Spis: p. Jacošová*. S. 1. [In Slovak].
70. Uznesenie vlády Českeja Slovenskej Federatívnej Republiky. 1991. Návrh. Príloha I / *Archiv Úradu vlády Slovenskej republiky. Škatuľa: Kultúrne zväzy Maďarských a Ukrajinský chobčanov. Spis: Preschôdzu vlády ČSFR*. S. 1. [In Slovak].
71. Zásady politiky vlády ČSFR k národnostní maetnickým menšinám. Príloha II / *Archiv Úradu vlády Slovenskej republiky. Škatuľa: Kultúrne zväzy Maďarských a Ukrajinský chobčanov. Spis: Preschôdzu vlády ČSFR*. S. 1–6. [In Slovak].
72. Úrad vlády ČSFR. Odbor spoločensko-politických vzťahova humanitárny chotázok. Vec: návrh Zásad politiky vlády Českeja Slovenskej Federatívnej Republiky voči národnostný maetnickým menšinám. Praha, august 1991 / *Archiv Úradu vlády Slovenskej republiky. Škatuľa: Kultúrne zväzy Maďarskýcha Ukrajinský chobčanov. Spis: Preschôdzu vlády ČSFR*. S. 1. [In Slovak].
73. Ekonomický rozbor rozpočtu národnostnej tlače na Slovensku / *Pribežny (vnutorny) archive Úradu vlády SR. Karton: Kultúrne Zväzy Maďarských a Ukrajinských občanov*. S. 1. [In Slovak].
74. List Jána Čarnogurskeho pre Jozefa Mikloško. Bratislava, 21.01.1991 / *Pribežny (vnutorny) archive Úradu vlády SR. Karton: Kultúrne Zväzy Maďarských a Ukrajinských občanov*. S. 1–2. [In Slovak].
75. Sumár požiadaviek tlače národnostných menšín / *Pribežny (vnutorny) archive Úradu vlády SR. Karton: Kultúrne Zväzy Maďarských a Ukrajinských občanov*. S. 1. [In Slovak].
76. Prehľad požiadaviek tlače národnostných menšín bez periodíc vydávaných rezortnými ministerstvami, záujmovými združeniami, politickými stranami a hnutiami / *Pribežny (vnutorny) archive Úradu vlády SR. Karton: Kultúrne Zväzy Maďarských a Ukrajinských občanov*. S. 1–3. [In Slovak].
77. Z uvahoiu do potreb natsionalnykh menshyn (1994). *Nove zhyttia*, 15 sichnia, 2 (2396), s. 1. [In Ukrainian].
78. Vystup Pavla Bohdana na zasidanni Natsionalnoi Rady Slovatskoi Respubliky 21 hrudnia 1993 r. *Potochnyi (vnutrishnii) arkhiv Soiuzu rusyniv-ukraintsiv Slovatskoi Respubliky. Papka: “Rizne”*. [In Ukrainian].
79. Sopolyha, M. (1994). Rada natsionalnosteí aktyvizuietsia. *Nove zhyttia*, 22 sichnia, 3 (2397), p. 1. [In Ukrainian].
80. Sopolyha, M. (1994). Zasadnannia Rada Uriadu SR dlia natsionalnosteí. *Nove zhyttia*, 18 chervnia, 24 (2418), s. 1, 2. [In Ukrainian].
81. Zasadnannia Rady Uriadu SR dlia natsionalnosteí vid 10 chervnia 1994 roku. *Potochnyi (vnutrishnii) arkhiv Soiuzu rusyniv-ukraintsiv Slovatskoi Respubliky. Papka: “Rizne”*. [In Ukrainian].
82. Zhodnotenie činnosti Rady vlády SR pre národnosti od roku 1995 po súčasnosť. *Pribežny (vnutorny) archive Sekcii ľudských práv a menšín Úradu vlády SR. Materiál narokovanie Rady vlády Slovenskej republiky pre národnosti. Spis: “Zasadnutie Rady vlády pre národnosti SR od 18 júna 1998”*. Bratislava, jún 1998. S. 1–15. [In Slovak].
83. Predkladacia správa (Zhodnotenie činnosti Rady vlády SR pre národnosti od roku 1995 po súčasnosť). Materiál na rokovanie Rady vlády Slovenskej republiky pre národnosti. Bratislava, jún 1998. *Pribežny (vnutorny) archive Sekcii ľudských práv a menšín Úradu vlády SR. Spis: “Zasadnutie Rady vlády pre národnosti SR od 18 júna 1998”*. S. 2. [In Slovak].
84. Zhodnotenie činnosti Rady vlády SR pre národnosti od roku 1995 po súčasnosť (Materiál na rokovanie Rady vlády Slovenskej republiky pre národnosti). Bratislava, jún 1998. *Pribežny (vnutorny) archive Sekcii ľudských práv a menšín Úradu vlády SR. Spis: “Zasadnutie Rady vlády pre národnosti SR od 18 júna 1998”*. S. 1–15. [In Slovak].

85. Statut Rady Uriadu SR z pytan natsionalnykh menshyn ta etnichnykh hrup (zatverdzhenyi rishenniam Uriadu SR № 292 vid 1999 roku). *Potochnyi (vnutrishnii) arkhiv Viddilu yevropeiskoi intehratsii ta mizhnarodnoho spivrobotnytstva Derzhavnoho komitetu Ukrainy u spravakh natsionalnosti ta relihii*. Papka: "Dvostoronnia ukraïnsko-slovatska komisii (materialy)". T. I (materialy: cherven 1993 – 2004 rr.) [In Ukrainian].
86. Šutaj Š. (ed.). (2005). *Národnostna politika na Slovensku po roku 1989*. Prešov: UNIVERSUM. [In Slovak].
87. Špecifické okruhy problémov (Zhodnotenie činnosti Rady vlády SR pre národnosti od roku 1995 po súčasnosť). Materiál na rokovanie Rady vlády Slovenskej republiky pre národnosti. Bratislava, jún 1998. *Pribežny (vnutorny) archív Sekcii ľudských práv a menšín Úradu vlády SR. Spis: "Zasadnutie Rady vlády pre národnosti SR od 18 júna 1998"*. S. 4–13. [In Slovak].
88. Odporúčania (Zhodnotenie činnosti Rady vlády SR pre národnosti od roku 1995 po súčasnosť). Materiál na rokovanie Rady vlády Slovenskej republiky pre národnosti. Bratislava, jún 1998. *Pribežny (vnutorny) archív Sekcii ľudských práv a menšín Úradu vlády SR. Spis: "Zasadnutie Rady vlády pre národnosti SR od 18 júna 1998"*. S. 14. [In Slovak].

Almashiy V. Features of the Transformations of State Power Institutions of the Slovak Republic in the Regulation of Interethnic Relations (1989-1995).

This article examines and analyzes, for the first time in Ukrainian historiography, the work of the Committee of the Government of the Czechoslovak Socialist Republic on nationality issues. The committee was established by the decision of the CSSR Government on February 8, 1990, as a coordinating, initiative, and advisory body on nationality matters. The committee coordinated and monitored the resolution of all major issues related to the lives of nationalities and the realization of the rights of their representatives, offering recommendations and proposals for the coordinated implementation of state policies regarding nationalities. It proposed essential measures for the development of their national cultures, traditions, their rights to education, culture, press, literature, and information in their own language. It aimed to develop the activities of national cultural and civic organizations, organizing them in political and social life, which should have been unified throughout the CSSR.

The committee operated in accordance with the principles of the federal structure of the CSSR and collaborated with all central bodies involved in measures prepared in the national sphere. Its members included representatives of the CSSR, the Czech Republic, and the Slovak Republic governments, prominent figures from the social, civic, and cultural life of the Czech and Slovak peoples, as well as representatives of the Hungarian, German, Polish, Roma, and Ukrainian nationalities. It emphasized that at the federal level, representatives of Ukrainians and Rusyns were identified as a single nationality.

Simultaneously, a thorough analysis is conducted of the activities of the Council of the Government of the Slovak Republic on nationality issues, which served as an advisory, initiative, and coordinating body of the Slovak Republic Government. It was accountable to the aforementioned committee and the federal government. Materials, reports on the work done, and resolutions were prepared for its meetings and implementation of its decisions. However, matters of state funding for national minorities in the Slovak Republic, their organizations, unions, culture, education, press, printed publications, and more were subjects of discussion and debates both within the Council of the Slovak Republic Government on nationality issues and by relevant ministries, as well as within the walls of the Slovak Republic Parliament during discussions on the state budget for the following year regarding these specific matters.

Keywords: *Committee of the Government of the Czechoslovak Socialist Republic on nationality issues, Council of the Government of the Slovak Republic on nationality issues, statute, Ukrainians, Rusyns, national minorities.*

УДК: 94:316.774(061.1ЄС)

<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2024-26-4>

Зернецька О.В.

[https://orcid.org/0000 0002 6686 6267](https://orcid.org/0000_0002_6686_6267)

ПІДВОДНІ ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНІ КАБЕЛІ В КОНТЕКСТІ БЕЗПЕКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

У статті вирішується проблема функціонування підводних телекомунікаційних кабелів в контексті безпеки Європейського Союзу. Стверджується, що важливість підводних кабелів зменшена у масовій свідомості, але зараз підводні телекомунікаційні кабелі несуть 99% інформації і даних, починаючи від дипломатичних, політичних, фінансових до економічних, соціальних, культурних сфер життя.

Метою статті є дослідження проблем безпеки пов'язаних з розвитком і експлуатацією підводних кабелів в ЄС, що константує одну з головних геополітичних проблем.

Доводиться, що Інтернет повністю залежить від підводних кабелів. Глобальна комунікація, яка існує зараз, неможлива без підводних кабелів. Її безпека повністю залежить від них. Тому що кабелі прокладені на дні морів і океанів, пролягають через національні кордони і часто закопані у землю, про них часто забувають і політики, надаючи їм замало уваги.

Увага політиків до безпеки підводних кабелів почала збільшуватися з 2014 р., коли російські підводні човни почали свої розвідки у Північній Атлантиці, де прокладені підводні кабелі. Геополітичні хвилі посилюються у 2022 р., коли розпочалася російсько-українська війна, і уразливість морських інфраструктур почала привертати як громадську увагу, так і увагу політиків. У статті висвітлено важливість підводних кабелів через їх глобальну пов'язаність, роль у диджитальній економіці та воєнних операціях.

Зроблено висновок, що Україна як морська держава після повернення Криму та інших приморських територій матиме доступ до підводних телекомунікаційних кабелів, які будуть покладені по дну Чорного моря. Це ще більше наблизить Україну до співпраці з ЄС та приєднання до цієї регіональної організації.

Ключові слова: підводні телекомунікаційні кабелі, глобальна мережа, безпека, стійкість, Європейський Союз, Україна.

Нині передача інформаційних даних на 99% відбувається за допомогою підводних телекомунікаційних кабелів. І лише 1% через супутниковий зв'язок [1]. Трансфер фінансових операцій (приблизно 10 трлн. дол на рік), політична, економічна і подекуди інформація в галузі культури передаються завдяки підводним кабелям. Швидкість, яку забезпечують оптичні волокна, надійність, економічність дає змогу спеціалістам припускати, що пропускна здатність кабелів буде подвоюватись кожних 2 роки. Проте у підводних кабелів є уразлива сторона – це не застрахованість від зовнішнього втручання. Тому науковці, політики експлуатаційники давно працюють над проблемою нормального безпечного функціонування підводних кабелів. Починаючи з 2017 р. особлива увага до цієї проблеми була приділена в статтях Р. Сунака, П. Паганіні, К. Бергера, Т. Лібетрау, Дж. Франкена, К. Фрейзера, П. Менона, Т. Вестбрука, А. Ботті, П. Марчета, В. Персика, А. Пескапе, а також в матеріалах і документах ЄС, підпорядкованих їм організацій та інституцій.

Глобальна комунікація, яка відбувається за допомогою підводних телекомунікаційних кабелів та її безпека, - це не тільки питання техніко-технологічне, а й геополітичне й безпекове. Дослідження історії розвитку перших підводних транснаціональних кабелів - спочатку – трансатлантичних, а згодом транстихоокеанських проведено у нашій статті «До історії розвитку комунікацій: перші міжконтинентальні зв'язки», (2016 р.) [2]. Вперше у вітчизняній науці нами системно було досліджено початок електричного міжконтинентального зв'язку в історії розвитку комунікацій, що охоплює період із середини XIX ст. до початку XX ст. або кінця Першої світової війни. Особлива увага була приділена використанню телеграфу Британською імперією, котра першою у світі проклала трансатлантичний та транстихоокеанський підводні телеграфні кабелі. США були другими у цьому змаганні. Це означало, що ці країни здолали останній бар'єр на шляху до створення світових комунікацій у XX ст. Системно дослідивши на міждисциплінарному рівні вплив телеграфу, телефону, радіо на реконфігурацію системи міжнародних відносин на першому етапі міжконтинентальних зв'язків з середини XIX ст., ми дійшли висновку про безперечний вплив означених комунікацій не тільки на розвиток комерції та дипломатії провідних колоніальних держав, але й на перебіг Першої світової війни, де вони були активно задіяні як нові тактичні та стратегічні воєнні ресурси. Вперше у воєнній практиці застосовувалися передача повідомлень телеграфом, телефоном і радіо, перехоплення ворожих повідомлень, злам шифрів та розшифрування, дезінформація ворога тощо, які увійшли у воєнну науку та практику під назвами «телеграфна війна» та «телефонна війна». Проведене дослідження дало змогу концептуалізувати теоретичні положення та висновки про реконфігурацію системи міжнародних відносин в цей період і не тільки про зміну політичної карти Європи, а й зміни світового порядку [2, с. 194-195].

Відтоді минуло 100 років, які були позначені стрімким розвитком підводних телекомунікацій. Вони зараз оперезують всю земну кулю. Змінилися техніко-технологічні властивості підводних кабелів: від коаксіальних кабелів перейшли до використання оптоволоконних, які покращують передачу сигналу, його швидкість, якість і обсяг даних, що ними передається.

Ми вважаємо, що проблему безпеки підводних комунікаційних кабелів необхідно розглядати в контексті розвитку диджитальної (цифрової) економіки і диджитального суверенітету, а, можливо й ширше – в контексті створення штучного інтелекту. Мережа підводних кабелів — центральна критична інфраструктура диджитальної ери. Ця мережа створена з оптоволоконних кабелів, які прокладені на дні морів і океанів і пов'язують країни усього світу. Це кабелі, які часто мають довжину в тисячі кілометрів, передають великі об'єми даних через глобальну кабельну мережу.

Підводні кабелі є основою глобальної економіки. Завдяки ним відбувається майже 10 трильонів фінансових транзакцій щодня. В світі налічується більше,

ніж 400 активно задіяних підводних кабелів, довжиною майже 1,3 млн кілометрів. Це робить мережу підводних кабелів даних фізичним проявом транснаціональної диджитальної зв'язаності.

Мета статті – дослідити проблеми загроз для безпеки, які пов'язані з поширенням та експлуатацією підводних кабелів у Європейському Союзі, висвітлити основні геополітичні проблеми, властиві глобальній мережі оптоволоконних кабелів та розглянути взаємні кроки назустріч України та ЄС у питаннях безпеки підводних кабелів та кібербезпеки.

Виклад результатів дослідження. Підводні кабелі критичні для міжєвропейської комунікації і пов'язують європейські держави з усім світом. Крім використання для цивільних потреб, країни залежать від підводних кабелів в аспекті національної безпеки. Координація воєнних операцій, дипломатичних місій і збирання розвідницької інформації залежить від кабельної мережі. Перерва в передачі даних тільки на декілька хвилин або годин може мати катастрофічні наслідки для будь-яких операцій, призначених на певний час та можуть мати значні фінансові наслідки [3].

У зв'язку з цим 1 вересня 2005 р. було створене Агентство Європейського Союзу з кібербезпеки (European Union Agency for Cybersecurity (ENISA)). Воно розташоване в Іракліоні (Греція) та Брюсселі. Його роль полягає у досягненні високого загального рівня кібербезпеки у Європі [5].

Увага політиків і вчених щодо безпеки і захисту підводних кабелів за останні п'ять років поступово збільшується. Особливе занепокоєння висловлюють військові щодо уразливості цих кабелів. Разом з тим недостатню увагу до цього питання приділяють політики і державні органи. Частина проблеми полягає в тому, що ця інфраструктура є невидимою. Фізично підводні кабелі лежать під водою у морях та океанах, що робить їх великою мірою невидимими. Є і більш загальна тенденція – приділяється недостатньо уваги до того, що взагалі відбувається у морях. Цей феномен був описаний як колективна морська сліпота. Як і інші типи морської інфраструктури, підводні комунікаційні кабелі часто залишаються непоміченими, доки не станеться аварія [3].

Важливо наголосити на такій проблемі, як складність управління глобальною мережею підводних кабелів. Частка державних і наддержавних структур в управлінні підводними комунікаційними кабелями швидко зменшується, тоді, як збільшується кількість ТНК, у яких кабелі знаходяться у приватній власності. Це такі комунікаційні «бегемоти», як Alcatel Submarine Network (France), Prismian Group (Italy), NKT A/S (Denmark), SubCom (United States), NEC (Japan), Huawei Marine Network (China). Ринкова частка компаній, які належить Китаю, за останні роки суттєво збільшилася. Оператори мережі традиційно були головними інвесторами у підводні кабелі. Разом з тим, такі «BigTech» компанії, як Google, Amazon, Microsoft, Facebook розширюють свої інвестиції у цей сектор, аби забезпечити взаємозв'язок своїх центрів обробки даних.

Підводні комунікаційні кабелі даних в економічній літературі нерідко інтерпретуються як нішовий ринок, але вони є головним вектором впливу компаній глобального Інтернету, забезпечуючи його функціонування, розвиток і надійність.

Як було зазначено, навіть короткостроковий збій у роботі підводних кабелів може бути причиною великомасштабних кіберінцидентів. Слабкими місцями в роботі даної інфраструктури є станції з'єднання кабелів, а також підводні зони з їхньою високою концентрацією [1].

Нині кабельні підводні мережі є стратегічним імперативом розвитку провідних країн. Сигнали, що звідти передаються, спрямовуються від міжнародних кабелів до головних національних та регіональних кабелів. Так само, як морські порти та аеропорти, кабельні станції є вирішальними вузлами, стратегічними геополітичними дислокаціями, в яких різноманітні меседжі затримуються або призупиняються, цензуруються або перехоплюються. Відповідно до однієї з інформацій, наданих Едвардом Сноуденом, розвідувальні агентства, зокрема агентства національної безпеки США і Головне управління урядових комунікацій США, моніторили трафік на кабельних станціях. Це не є сюрпризом для тих, хто знайомий з історією кабелів телеграфної ери. Уряди перевіряли послання, які проходили через їхні береги до підводних кабельних станцій. Тож є місця, де безпека набуває абсолютно критичного значення. І це

кабельні станції, оскільки саме в них електрика може бути відключена, жучки можуть бути поставлені в систему, а трафік може бути спеціально переорієнтований [7, с. 64]. Ми звикли думати про кібербезпеку у термінах хакерських атак, але передача даних також піддається нападу на шляхах фізичних ліній їхніх підводних кабельних мереж.

Ремонт підводних кабелів складний, тривалий та потребує наявності спеціалізованих суден. В акваторії навкруг Європи їх два. Ще одне судно розташоване біля берегів Британії у Портленді. За даними звіту Міжнародного комітету захисту кабелів 2022 р., більшість інцидентів з кабелями випадкові і пов'язані з якоренням і рибальством. Але спостерігається також і тенденція до постійного збільшення обсягу інтернет-трафіку, що проходить цими кабелями. Це викликає зростання навантаження на кабельну систему та періодичні збої. Доступ до даних на станціях приєднання є цілком реальною і актуальною загрозою [6].

Розвиток сучасних оптоволоконних кабельних станцій, які підтримують нинішній трафік даних, відбиває сучасний ландшафт безпеки. Станції захищені від терористичних атак на землі. Кабельні компанії захищають навколишнє середовище навколо станції. Таке убезпечення називається «буферною зоною». Нині кабельні станції часто залишаються не позначеними на картах і не мають ніяких спеціальних позначень у місцевості, де вони розташовані. Деякі з них не публікують своїх адрес. Інші - означені у спеціальних урядових документах тільки координатами. Такі стратегії кібербезпеки кабельних станцій аби не було виходу цієї інформацію назовні [7, с. 64].

Вже минули ті часи, коли прокладанням телекомунікаційного підводного кабелю опікувалися імперії і держави. Нині окремі корпорації досягли такого рівня, що можуть дозволити собі робити це самостійно або із компаніями інших держав, які вони самі обирають собі у партнери. Так, пошуковий гігант Google та 5 азійських телекомунікаційних компаній домовилися інвестувати орієнтовно 300 млн. дол. у розвиток транстихоокеанської кабельної мережі, яка з'єднає Сполучені Штати та Японію. Цей кабель назвали «Faster», тобто, - «швидше». Кабель з потужністю 60 терабітів у секунду з'єднав Лос-Анджелес, Портленд, Сан-Франциско, Орегон, Сіетл із такими містами у Японії, як Чікура та Шима. NEC Corp., яка виступає системним постачальником для цієї кабельної мережі, заявила, що будівництво мережі закінчено й введено в експлуатацію у другому кварталі 2016 р. Ця підводна кабельна мережа спроможна також з'єднувати сусідні кабельні системи, щоб вони продовжувалися від Японії до інших азійських держав. Необхідно зазначити, що Google вже оперує своїми надшвидкісними кабельним телебаченням та Інтернетом в районі Канзас Сіті [7, с. 65]. Це є свідченням того, що потреба в Інтернеті у світі зростає й він теж є стратегічним імперативом модернізації провідних країн і глобальних ТНК.

У квітні 2022 р. ЄС оприлюднює доповідь «Безпекові загрози підводним комунікаціям та інфраструктурі – наслідки для ЄС», яку написали на його замовлення три європейські експерти Крістіан Бегер, Тобіас Лібертрау і Джонас Франкен. Доповідь являє собою глибокий аналіз ситуації. З боку Європейського Парламенту координатором цього дослідження виступав Департамент політики зовнішніх зв'язків Головного Директорату зовнішніх зв'язків Союзу РЕ 702.557. У резюме цієї доповіді, зокрема, зазначалося: «Глобальна підводна кабельна мережа для передачі даних – життєво критична інфраструктура. 99% світових диджитальних комунікацій проходить через цю мережу. Глобальна економіка і диджитальні сервіси цілком залежать від неї. Доповідь надає рекомендації Європейському Парламенту, як він може керувати процесом безпеки кабелів, щоб зменшити їх уразливість» [3].

Щодо зламів та пошкоджень підводних кабелів в Атлантичному океані йдеться не тільки про дії підводних човнів (здебільшого РФ), але й про шпигунські дії окремих російських розвідників в Ірландії. Як повідомила впливова британська газета The Times у статті «Російські агенти занурюються у океанські глибини в Ірландії, щоб зламати трансатлантичні кабелі», «Росія надіслала агентів розвідки до Ірландії для того, щоб встановити місце розташування оптоволоконних кабелів, які з'єднують Європу з Америкою» [8]. Ірландські силові органи й розвідка також вважають, що відряджені до Ірландії «туристи», які пірнали з ірландсько пляжу до Північно-атлантичних глибин, – це співробітники ГРУ Росії.

До небезпечних держав, які перешкоджають розвитку глобальної кабельної системи, вчені у зазначеній доповіді для ЄС відносять і КНР. Але з боку КНР спостерігаються дії іншого характеру. Це передовсім швидке нарощування кілометражу кабельних ліній, які вони прокладають. Китайська корпорація HNM Technologies, (колишня Huawei Marine Networks) має ринкову долю більше, ніж 10% глобального ринку підводних кабелів. Вона проклала або полагодила біля 100 кабелів з існуючих 400 (за даними американського дослідника Дж. Шермана – 475 м. [9] – прим. – О.З.). Китайські інвестиції в інфраструктуру кабелів інтегровані до проекту «Китайський диджитальний шовковий шлях» (The Chinese Digital Silk Road, DSR). Цей проект був доданий у 2015 р. до пекинської офіційної програми під назвою «Китайська ініціатива Пояс і Шлях» (Beijing's Belt and Road Initiative, BRI).

Увага політиків і вчених щодо безпеки і захисту підводних кабелів за останні 5 років поступово набирає силу в громадських дебатах. Особливе занепокоєння висловлюють військові щодо важливості цих кабелів. Але разом з тим політики і державні органи приділяють недостатньо уваги цьому питанню. Частина проблеми полягає в тому, що ця інфраструктура є невидимою. Фізично підводні кабелі лежать під водою у морях та океанах, що робить їх великою мірою невидимими.

Ми вже зазначали, що небезпека для глобальної комунікаційної мережі може надходити від ненавмисних дій (якоріння, риболовські трали тощо). Але існують загрози для кабелів, які, так би мовити, спонсоруються на державному рівні.

Концепція сірої зони і гібридної війни означає зловмисну діяльність за межами збройного конфлікту. Російські збройні сили, починаючи з 2008 р., пройшли значну модернізацію. Головним елементом в ній була модернізація російського морського флоту. Спеціальний фокус був направлений на розвідувальні кораблі класу «Янтар» і допоміжні підводні човни. Ці два види озброєння здатні пошкоджувати інфраструктуру підводних кабелів. До того ж Росією були створені сучасні потужні човни і фрегати. Відповідно до доповіді НАТО 2019 р. щодо безпеки у Північній Атлантиці, «всі вони мають нові можливості використовувати малі субмарини, вивчати підводні морські кабелі та проводити електронну війну щодо них» [10]. НАТО продовжує підкреслювати, що нині існує безпрецедентний інтерес російських морських сил до розташування кабелів, якого ніколи не було раніше [11; 12].

У січні 2022 р. британський Голова оборони застеріг політиків у своєму інтерв'ю, що російська підводна активність стає безпрецедентною і безпосередньо спрямована на кабельні системи [13]. А у лютому 2022 р., як сповіщала газета *The Guardian* [14], Росія розгорнула морські навчання на Південний Захід від Ірландії (на території, яка безпосередньо прилягає до ірландської ексклюзивної економічної зони), що дуже близько до кількох підводних кабелів, які пов'язують Британію, Францію та США

У контексті агресії Росії проти України, цей месидж має бути взятим до уваги. Під час анексії Криму Москва пошкодила головний наземний кабель, що з'єднував цей півострів з рештою світу, щоби отримати контроль над інфраструктурою Інтернету Криму і в такий спосіб, — над потоком інформації. Це надало Кремлю можливість поширювати дезінформацію і провадити ці дії немов легітимні [15].

Думка американського дослідника Дж. Шермана з Атлантичної Ради США є дуже слушною, оскільки, як витікає з неї, Україна не стоїть осторонь глобальних комунікаційних процесів, пов'язаних з функціонуванням підводних морських кабелів. Російські агресори добре розуміють важливість функціонування і підводних, і наземних кабельних мереж, через які передаються величезні масиви даних і зокрема послуги Інтернету. Тому Україні необхідно звернути щонайбільшу увагу на функціонування наземних комунікаційних кабелів з передачі даних та Інтернету, оскільки це є критичною інфраструктурою для її існування та розвитку.

Як повідомляє «пресслужба РНБО, Україна розвиває співпрацю з Агентством ЄС з мережевої та інформаційної безпеки (ENISA). Керівник служби з питань інформаційної безпеки та кібербезпеки Апарату РНБО, секретар НКЦК Н. Ткачук та заступник Голови Держспецзв'язку В. Жора провели робочу зустріч з директором ENISA Юханом Лепасаром 5 вересня

2022 р. Під час зустрічі було обговорено перспективні напрями взаємодії та необхідність розробки дорожньої карти розвитку співробітництва. Українські фахівці наголосили, що для нашої країни налагодження практичної взаємодії з ENISA та отримання особливого статусу партнера стане надзвичайно важливим кроком на шляху євроінтеграції та необхідності гармонізації вітчизняного законодавства у сфері кібербезпеки з європейським».

Британська газета The Financial Times сповіщає, що Європейський Союз має намір прокласти підводний інтернет-кабель через Чорне море, щоб поліпшити зв'язок з Грузією і зменшити залежність від комунікаційної інфраструктури, яка проходить через Росію. Британська телекомунікаційна корпорація Vodafone також має плани щодо прокладання підводного кабелю в Чорному морі, під назвою Kardessa, який з'єднає Україну з Болгарією, Туреччину з Грузією, а потім піде підземлю до Вірменії, Казахстану і далі в Азію. Про це повідомляє Financial Times. У документі Європейської комісії йдеться про те, що 1100-кілометровий кабель коштуватиме 45 млн. євро. Він призначений для того, щоб з'єднати Європу з Кавказом і зменшити «залежність від наземного оптоволоконного зв'язку, що проходить через Росію» [17].

4 січня 2024 р віцепрем'єр-міністр з інновацій, розвитку освіти, науки та технологій, міністр цифрової трансформації Михайло Федоров повідомив, що Україна і Румунія підписали угоду про співпрацю. Сторони домовилися про перші кроки – підвищення стійкості українських інтернет-мереж, розвиток 5G-коридорів між кордонами України й Румунії. Відповідно до угоди, Україна також братиме участь у програмах фінансової підтримки ЄС. Також Румунія допоможе у відновленні цифрової інфраструктури, пошкодженої через війну. М. Федоров висловив свою подяку румунському міністру Богдану-Груї Івану [18]. Такі кроки в бік зближення України та окремих країн ЄС важко переоцінити. Тим більше, що вони йдуть паралельним курсом зі зближенням з центральними структурами ЄС.

Підводні кабелі можуть підпадати під юрисдикцію широкого спектру регулюючих режимів, законів та органів влади. На національному рівні їх захистом можуть займатися телекомунікаційні органи, органи кібербезпеки, прикордонна охорона та військові. У приватному секторі екосистема підводних кабелів забезпечується власниками і операторами кабелів, постачальників і компанії з їх обслуговування [17].

Повертаючись до доповіді експертів щодо ситуації з підводними оптоволоконними кабелями в ЄС, необхідно зазначити, що вони дають низку слушних рекомендацій, які базовані на вивченні ситуації у цій регіональній організації:

- Йдеться про усвідомлення і пріорітизацію проблеми безпеки підводних кабелів.
- Оновлення Морської безпекової стратегії.

- Запровадження тренувань і навчань берегової охорони в різних країнах ЄС та низку інших.

Ми вважаємо абсолютно доцільними рекомендації європейських експертів для ЄС.

Висновки. Дослідивши і проаналізувавши матеріали, які безпосередньо пов'язані з проблемами безпеки підводних комунікаційних кабелів і основними загрозами в для них, як на землі, так у морях і океанах у контексті європейської безпеки ми дійшли таких висновків:

- Підводні комунікаційні кабелі є критично важливою інфраструктурою у системі глобальної комунікації першої чверті XXI ст.
- Недооцінка їхньої важливості національними урядами, політиками, політологами може призвести до непоправних регіональних і глобальних криз у всіх галузях життєдіяльності людства: від і економіки і фінансів, державної безпеки і дипломатії, до перебоїв у роботі або зникнення Інтернету, соціальних мереж та інших важливих застосунків у цій сфері.
- З'ясовано, що навіть в межах ЄС є країни, в яких існує більше усвідомлення безпеки підводних кабелів – це країни, в яких є вихід до морів і океанів; і країни, які менш усвідомлюють проблеми безпеки підводних кабелів – це країни, які не мають кордонів виходу до морів і океанів. Але всі вони однаковою мірою залежить від функціонування підводних комунікаційних кабелів. Тож треба посилити роз'яснювальну роботу серед політиків і населення ЄС, аби розуміння проблем безпеки підводних кабелів було таким, як, скажімо, інших важливих інфраструктур: енергосистем, аеропортів, залізниць тощо, тобто інфраструктур видимих і зрозумілих громадянам країн ЄС.
- Не менш важливим є усвідомлення важливості підводних комунікаційних кабелів і для таких країн, як Україна, які прагнуть вступити до ЄС. Проте в українській суспільствознавчій науці майже не існує наукових розвідок щодо цієї проблеми. Про підводні комунікаційні кабелі українці можуть дізнатися тільки з технічної літератури. Українські інформаційні агентства є джерелом повідомлень про перші кроки між ЄС та Україною у цій сфері. Але вони, як і годиться інформаційним повідомленням, вкрай короткі і тільки констатують ті чи інші заходи.
- Тому нагальним є інформування політиків і громадян України, у свідомості переважної більшості яких Інтернет пов'язується тільки з супутниковим зв'язком. Але нині супутниковий зв'язок забезпечує тільки 1% розповсюдження Інтернету, тоді як підводні кабелі – 99%.
- Аналізуючи загрози підводним кабелям, їх можна поділити на природні (виверження вулканів, цунамі тощо), пов'язані з діяльністю людини (рибальство, якоріння тощо) та навмисні дії країн або терористичних

організацій, які призводять до пошкодження кабельних станцій або самих кабелів як у прибережній зоні, так і на глибинах морів та океанів.

До країн, які становлять небезпеку, західноєвропейські та американські політики та науковці відносять Росію та Китай. Виходячи з проаналізованих матеріалів, можна констатувати, що ці країни діють в різні способи. Варто зазначити, що Росію насамперед цікавлять шляхи прокладених кабелів з метою їх пошкодження. Для цього у неї є підводні човни, які оснащені батискафами та іншим обладнанням, пристроями для заглиблення у морські та океанські води з метою пошкодження комунікаційних кабелів. Дії Росії в цьому напрямі були зафіксовані як європейськими, так і американськими військовими. В свою чергу КНР послідовно нарощує активність, інвестуючи у підводні кабелі та намагаючись до переваги в цьому питанні над США. Прокладаючи комунікаційні підводні кабелі самостійно або спільно з іншими країнами, Пекін особливо намагається посилити свій вплив у Індо-Тихоокеанському регіоні, що погрожує безпеці низки країн, зокрема Австралії та Новій Зеландії. Китай вже сьогодні має 10% від глобальної кабельної мережі. Ясна річ, що це відкриває доступ до кабелів і надає йому встановлювати на кабельних станціях і в кабелях прослуховуючі пристрої і т. ін.

- Необхідно наголосити, що Україна є морською державою. Тому повернення Криму та інших українських приморських територій, які зараз окуповані російськими загарбниками великою мірою збільшить її можливості в отриманні доступу до підводних телекомунікаційних кабелів, які пролягатимуть по дну Чорного моря. Це ще більше наблизить її до співробітництва з ЄС та входження до цієї регіональної організації.

Список використаних джерел та літератури

1. Frazer K. On Protecting the Underwater Cable. *Lawfare*. January 12. 2023. URL: <https://www.lawfaremedia.org/article/protecting-undersea-cable-system>
2. Зернецька О.В. До історії розвитку комунікацій: перші міжконтинентальні зв'язки. *Проблеми всесвітньої історії: Науковий журнал*. 2016. № 1. С. 183-197.
3. Bueger C., Liebetrau T., Franken J. Security threats to undersea communications cables and infrastructure – consequences for the EU. *European Parliament*. June 1. 2022. URL: [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EXPO_IDA\(2022\)702557](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EXPO_IDA(2022)702557)
4. Winseck D. The Geopolitical Economy of the Global Internet Infrastructure. *Journal of Information Policy*. 2017. Vol. 7. P 228–267. URL: https://edisciplinas.usp.br > brics_infra_internet
5. European Union Agency for Cybersecurity (ENISA). URL: https://european-union.europa.eu/institutions-law-budget/institutions-and-bodies/search-all-eu-institutions-and-bodies/european-union-agency-cybersecurity-enisa_en

6. Інтернет на дні океану: якою є роль підводних кабелів в інфраструктурі глобальної мережі. *Internetua*. 26 вересня 2023. URL: <https://internetua.com/internet-na-dni-okeanu-yakoua-ye-rol-pidvodnih-kabeliv-v-infrastrukturii-globalnoyi-mereji>
7. Зернецька О.В. Глобальна комунікація як стратегічний імператив модернізації провідних країн. *Історичні та стратегічні імперативи модернізації провідних. і транзитивних країн світу: Збірник наук. праць*. За заг. ред. д. політ.н., проф. О.В. Зернецької. К.: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2017. С. 61-69.
8. Mooney J. Russian agents plunge to new ocean depths in Ireland to crack transatlantic cables. *The Times*. February 16. 2020. URL: <https://www.thetimes.co.uk/article/russian-agents-plunge-to-new-ocean-depths-in-ireland-to-crack-transatlantic-cables-fnqsmgncz>
9. Sherman J. Cyber Defense Across the Ocean Floor: The Geopolitics of Submarine Cable Security. *Atlantic Council*. September 13. 2021. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/report/cyber-defense-across-the-ocean-floor-the-geopolitics-of-submarine-cable-security/>
10. Sanger D.E., Schmitt E. Russian Ships Near DataCables Are Too Close for U.S. Comfort. *The New York Times*. October 25. 2015. URL: <https://www.nytimes.com/2015/10/26/world/europe/russian-presence-near-undersea-cables-concerns-us.html>
11. Hinck G. Evaluating the Russian Threat to Undersea Cables. *Lawfare*. March 5. 2018. URL: <https://www.lawfaremedia.org/article/evaluating-russian-threat-undersea-cables>
12. Birnbaum M. Russian submarines are prowling around vital undersea cables. It's making NATO nervous. *The Washington Post*. December 22. 2017. URL: https://www.washingtonpost.com/world/europe/russian-submarines-are-prowling-around-vital-undersea-cables-its-making-nato-nervous/2017/12/22/d4c1f3da-e5d0-11e7-927a-e72eac1e73b6_story.html
13. Brzozowski A. NATO seeks ways of protecting undersea cables from Russian attacks. *Euractiv*. October 23. 2020. URL: <https://www.euractiv.com/section/defence-and-security/news/nato-seeks-ways-of-protecting-undersea-cables-from-russian-attacks/>
14. UK military chief warns of Russian threat to vital undersea cables. *The Guardian*. January 8. 2022. URL: <https://www.theguardian.com/uk-news/2022/jan/08/uk-military-chief-warns-of-russian-threat-to-vital-undersea-cables>
15. Sherman J. Cord-cutting, Russian style: Could the Kremlin sever global internet cables? *The Atlantic Council*. January 31. 2022. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/cord-cutting-russian-style-could-the-kremlin-sever-global-internet-cables/>
16. Богданьок О. Наближають наш вступ до ЄС: Шмигаль розповів про 5 угод, які підписали Україна і Євросоюз. *Суспільне новини*. 5 вересня 2022. URL: <https://suspilne.media/278480-ukraina-i-es-pidpisali-5-ugod-aki-nablizaut-ukrainu-do-vstupu-v-evrosouz-smigal/>
17. Леськова Ю. Взаємне партнерство. Україна розвиває співробітництво з ENISA. *Новини Live*. 4 жовтня 2022. URL: <https://it.novyny.live/vzaimnoe-partnerstvo-ukraina-razvivaet-sotrudnichestvo-s-enisa-57681.html>
18. Албул С. Україна та Румунія підписали угоду про співпрацю щодо підвищення стійкості телеком-мереж та 5G. *Lb.ua*. 4 січня 2024. URL: https://lb.ua/society/2024/01/04/592191_ukraina_rumuniya_pidpisali_ugodu.html

References

1. Frazer, K. (2023). On Protecting the Underwater Cable. *Lawfare*. January 12. [Online]. Available from: <https://www.lawfaremedia.org/article/protecting-undersea-cable-system> [In English].
2. Zernets'ka, O.V. (2016). Do istoriyi rozvytku komunikatsiy: pershi mizhkontynental'ni zv'yazky. *Problemy vsesvitn'oyi istoriyi: Naukovyy zhurnal*, 1, pp. 183-197. [In Ukrainian].
3. Bueger, C., Liebetrau, T., Franken, J. (2022). Security threats to undersea communications cables and infrastructure – consequences for the EU. *European Parliament*. June 1. [Online]. Available

- from: [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EXPO_IDA\(2022\)702557](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EXPO_IDA(2022)702557) [In English].
4. Winseck, D. (2017). The Geopolitical Economy of the Global Internet Infrastructure. *Journal of Information Policy*, 7, pp. 228–267. [Online]. Available from: https://edisciplinas.usp.br/brics_infra_internet [In English].
 5. European Union Agency for Cybersecurity (ENISA). [Online]. Available from: https://european-union.europa.eu/institutions-law-budget/institutions-and-bodies/search-all-eu-institutions-and-bodies/european-union-agency-cybersecurity-enisa_en [In English].
 6. Internet na dni okeanu: yakoyu ye rol' pidvodnykh kabeliv v infrastrukturi hlobal'noyi merezhi. (2023). *Internetua*. September 26. [Online]. Available from: <https://internetua.com/internet-na-dni-okeanu-yakoua-ye-rol-pidvodnih-kabeliv-v-infrastrukturi-globalnoyi-mereji> [In Ukrainian].
 7. Zernets'ka, O.V. (2017). Hlobal'na komunikatsiya yak stratehichnyy imperatyv modernizatsiyyi providnykh krayin. *Istorychni ta stratehichni imperatyvy modernizatsiyyi providnykh. i tranzytyvnykh krayin svitu: Zbirnyk nauk. prats'*. Za zah. red. d. polit.n., prof. O.V. Zernets'koyi. Kyiv: DU “Instytut vsesvith'oyi istoriyi NAN Ukrayiny”, pp. 61-69. [In Ukrainian].
 8. Mooney, J. (2020). Russian agents plunge to new ocean depths in Ireland to crack transatlantic cables. *The Times*. February 16. [Online]. Available from: <https://www.thetimes.co.uk/article/russian-agents-plunge-to-new-ocean-depths-in-ireland-to-crack-transatlantic-cables-fnqsmgncz> [In English].
 9. Sherman, J. (2021). Cyber Defense Across the Ocean Floor: The Geopolitics of Submarine Cable Security. *Atlantic Council*. September 13. [Online]. Available from: <https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/report/cyber-defense-across-the-ocean-floor-the-geopolitics-of-submarine-cable-security/> [In English].
 10. Sanger, D.E., Schmitt, E. (2015). Russian Ships Near DataCables Are Too Close for U.S. Comfort. *The New York Times*. October 25. [Online]. Available from: <https://www.nytimes.com/2015/10/26/world/europe/russian-presence-near-undersea-cables-concerns-us.html> [In English].
 11. Hinck, G. (2018). Evaluating the Russian Threat to Undersea Cables. *Lawfare*. March 5. [Online]. Available from: <https://www.lawfaremedia.org/article/evaluating-russian-threat-undersea-cables> [In English].
 12. Birnbaum, M. (2017). Russian submarines are prowling around vital undersea cables. It's making NATO nervous. *The Washington Post*. December 22. [Online]. Available from: https://www.washingtonpost.com/world/europe/russian-submarines-are-prowling-around-vital-undersea-cables-its-making-nato-nervous/2017/12/22/d4c1f3da-e5d0-11e7-927a-e72eac1e73b6_story.html [In English].
 13. Brzozowski, A. (2020). NATO seeks ways of protecting undersea cables from Russian attacks. *Euractiv*. October 23. [Online]. Available from: <https://www.euractiv.com/section/defence-and-security/news/nato-seeks-ways-of-protecting-undersea-cables-from-russian-attacks/> [In English].
 14. UK military chief warns of Russian threat to vital undersea cables (2022). *The Guardian*. January 8. [Online]. Available from: <https://www.theguardian.com/uk-news/2022/jan/08/uk-military-chief-warns-of-russian-threat-to-vital-undersea-cables> [In English].
 15. Sherman, J. (2022). Cord-cutting, Russian style: Could the Kremlin sever global internet cables? *The Atlantic Council*. January 31. [Online]. Available from: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/cord-cutting-russian-style-could-the-kremlin-sever-global-internet-cables/> [In English].
 16. Bohdan'ok, O. (2022). Nablyzhayut' nash vstup do ES: Shmyhal' rozpoviv pro 5 uhod, yaki pidpysaly Ukrayina i Yevrosoyuz. *Suspil'ne novyny*. September 5. [Online]. Available from: <https://suspilne.media/278480-ukraina-i-es-pidpysali-5-ugod-aki-nablizaut-ukrainu-do-vstupu-v-evrosoz-smigal/> [In Ukrainian].

17. Les'kova, Yu. Vzayemne partnerstvo. Ukrayina rozvyvaye spivrobotnytstvo z ENISA. *Novyny Live*. October 5. [Online]. Available from: <https://it.novyny.live/vzaimnoe-partnerstvo-ukraina-razvivaet-sotrudnichestvo-s-enisa-57681.html> [In Ukrainian].
18. Albul, S. (2024). Ukrayina ta Rumuniya pidpysaly uhodu pro spivpratsyu shchodo pidvyshchennya stiykosti telekom-merezh ta 5G. *Lb.ua*. January 4. [Online]. Available from: https://lb.ua/society/2024/01/04/592191_ukraina_rumuniya_pidpisali_ugodu.html [In Ukrainian].

Zernetska O. Underwater Telecommunications Cables in the Context of the Security of the European Union.

Underwater telecommunications cables in the context of the European Union's security is tackled in this article. It is asserted that the importance of the underwater cables is diminished in mass conscience, though nowadays underwater telecommunications cables carry 99% of information and huge amount of data from diplomatic, political, financial to economic, social, cultural spheres of life.

The aim of the article is to investigate the problems of security, which are connected with development and exploitation of the undersea cables in the EU, and constitute one of its central geopolitical problems.

It is substantiated that the Internet is fully dependent on underwater cables. The global communication, which takes place nowadays, is impossible without the network of underwater cables. Its security is wholly dependent on them. Because cables lie at the bottom of seas and oceans, come across national borders and are often hidden in the ground, they have frequently been forgotten and received limited attention from policy makers. Sparked by Russian naval activity since 2014, when its submarines examined the waters of the North Atlantic, just the places where underwater cables have been laid, and geopolitical shockwaves sent by the 2022 by Russian-Ukrainian war, vulnerability of maritime infrastructures, is now receiving growing public and policy attention. The importance of the underwater cable network in global connectivity, the digital economy, and military operations is highlighted.

It is concluded that Ukraine is a maritime state, so the return of the Crimea and other coastal territories currently occupied by Russian aggressors will greatly increase Ukrainian opportunities to gain access to underwater telecommunications cables that will run along the bottom of the Black Sea. This will bring it even closer to cooperation with EU and joining this regional organisation.

Keywords: *underwater telecommunications cables, global network, security, resilience, European Union, Ukraine.*

УДК 94:327.5

<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2024-26-5>

Отрош М.І.

<https://orcid.org/0009-0007-3658-5871>

ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ І СУЧАСНИЙ СТАН ГРУЗИНО-ПІВДЕННООСЕТІНСЬКОГО КОНФЛІКТУ

У статті досліджуються причини виникнення грузино-південноосетинського конфлікту, показано фази його розвитку та сучасний стан. Грузино-південноосетинське протистояння розпочалося ще в період існування СРСР. Воно переросло у збройний конфлікт 1991-1992 рр., який закінчився поразкою грузинських військ і встановленням Південною Осетією за допомогою військової підтримки Росії контролю над територією цієї автономної області. З того часу Південна Осетія стала де-факто незалежною державою, яка практично опинилася поза владою грузинського уряду.

Після цього розпочався багаторічний переговорний процес, який, на жаль, не приніс бажаних результатів у врегулюванні грузино-південноосетинського конфлікту. Зважаючи на це, Грузія зробила у серпні 2008 р. невдалу спробу силового відновлення контролю над Південною Осетією. Це призвело до п'ятиденного російсько-грузинського збройного конфлікту, під час якого Південна Осетія за допомогою росіян встановила повний контроль над усією своєю територією. Невдовзі по тому Південна Осетія була визнана незалежною державою з боку РФ та деяких її сателітів, а російські військовослужбовці стали дислокуватися фактично по всій території цієї колишньої Південно-Осетинської автономної області.

Незважаючи на такий розвиток подій, Грузія по праву вважає Південну Осетію своєю територією, окупованою Росією. Абсолютна більшість держав світу, зокрема Україна, підтримують територіальну цілісність Республіки Грузія, складовою частиною якої є колишня Південно-Осетинська автономна область. Враховуючи високий рівень російської присутності у Південній Осетії, можна прогнозувати, що в недалекому майбутньому Росія повністю поглине цю грузинську територію та включить її «на прохання осетинців» до свого складу в якості ще одного суб'єкта федерації.

Ключові слова: *Південна Осетія, Грузія, грузино-південноосетинське протистояння, грузино-південноосетинський збройний конфлікт 1991-1992 рр., переговорний процес щодо врегулювання грузино-південноосетинського конфлікту, п'ятиденний російсько-грузинський збройний конфлікт 2008 р., військова присутність РФ у Південній Осетії.*

Суперечності та напруженість у грузино-південноосетинських відносинах мають давню історію. З особливою силою міжетнічні відносини між грузинами та осетинами загострилися в останні роки горбачовської перебудови напередодні розпаду СРСР, що в подальшому стали своєрідним приводом грузино-південноосетинської війни 1991-1992 та наступні роки. З того часу грузино-південноосетинський конфлікт не вщухає і донині. Всебічний аналіз усіх фаз цього конфлікту та його врегулювання має, на наш погляд, не лише теоретичне, але й практичне значення, особливо в контексті повернення Україною під своє територіальне верховенство усіх своїх територій, тимчасово окупованих Російською Федерацією (РФ).

Джерельною базою цього дослідження стали критично осмислені останні праці та публікації зарубіжних і вітчизняних авторів, які висвітлюють грузино-південноосетинський збройний конфлікт з різних позицій, та відповідні офіційні документи, що мають безпосереднє відношення до врегулювання згаданого конфлікту. В процесі опрацювання джерельного матеріалу ми ставили за мету при підготовці цієї статті провести всебічний аналіз історичного контексту грузино-південноосетинського протистояння, дотримуючись при цьому наукової істини та неупередженості при висвітленні його причин і наслідків.

Перші згадки про Осетинське царство належать до X ст. У 1749 р. до Петербургу прибуло осетинське посольство, яке звернулося до імператриці Єлизавети з проханням про прийняття осетинів у російське підданство, однак Осетія була приєднана до Росії лише за часів правління Катерини II у 1774 р. Під час адміністративної реформи 1843 р. Осетію було розділено на Північну і Південну, до того ж остання увійшла до Тифліської губернії Російської імперії як осетинський округ. З того часу осетинці стали розділеною нацією.

Після двох революцій (лютневої і жовтневої) 1917 р. в Росії у Тіфлісі (Тбілісі) 26 травня 1918 р. була проголошена Грузинська Демократична Республіка, частиною якої стала Південна Осетія. У період громадянської війни 1918-1921 рр. у Росії осетинці здебільшого підтримували більшовиків, в той час як переважна більшість грузинів були проти них. Виступи осетин неодноразово придушувалися грузинськими військами. 16 лютого 1921 р. більшовицький Ревком Грузії проголосив Грузинську Радянську Соціалістичну Республіку і звернувся з проханням про військову допомогу до уряду РРФСР. Населення Південної Осетії у більшості своїй виступило на боці радянських військ, які за допомогою осетинів у березні 1921 р. скинули уряд Грузинської Демократичної Республіки. 20 квітня 1922 р. (після радянзації Грузії та встановлення у Закавказзі радянської влади) частина осетинської території (Південна Осетія зі столицею Цхінвалі) була включена до складу Республіки Грузії на правах автономії, що згодом отримала назву «Південно-Осетинська автономна область», загальна площа якої становить 3900 км².

З 12 березня 1922 р. по 5 грудня 1936 р. Грузинська Радянська Соціалістична Республіка (ГРСР) була частиною Закавказької Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки (ЗСФРР), яка на підставі Союзного договору від 30 грудня 1922 р. увійшла до складу СРСР. 5 грудня 1936 р. ЗСФРР була скасована. Статус Південної Осетії у складі Грузинської Радянської Соціалістичної Республіки регулювався Законом «Про Південно-Осетинську автономну область» від 12 листопада 1980 р. Стаття 3 цього Закону встановлювала, що «територія Автономної області не може бути змінена без згоди Ради народних депутатів Південно-Осетинської автономної області».

У роки горбачовської перебудови другої половини 80-х рр. XX ст. і початком процесу дезінтеграції СРСР у Грузії відбулося суттєве загострення

етнонаціональних проблем. У Південно-Осетинській автономній області як складовій частині Грузинської РСР кількісно домінувало осетинське населення, однак у торгівлі та освіті переважну більшість становили грузини. У владній структури осетини практично не допускалися. Вони гостро відчували дискримінацію, тому в Південній Осетії міцніло прагнення народу возз'єднатися зі своїми побратимами, які мешкали у Північній Осетії, що перебувала у складі Російської РФСР. У цей час почастишали виступи осетинів, що переростали у заворушення з вимогою виходу Південно-Осетинської автономної області зі складу Грузії та возз'єднання з Північною Осетією. Ці події в часі збіглися з активізацією у самій Грузії націоналістичних сил, що виступали за вихід зі складу СРСР. У Південно-Осетинській автономній області почастишали випадки зіткнення між грузинами та осетинами. Згідно з даними радянського перепису населення за 1989 р., чисельність мешканців Південно-Осетинської автономної області становила 98 тис. осіб: з них 65,2 тис. осетинів, 28,5 тис. грузинів, 2,1 тис. росіян, решта – представники інших національностей.

10 листопада 1989 р. відбулася 12 сесія Ради народних депутатів Південно-Осетинської автономної області 20 скликання, на якій було прийнято рішення про надання осетинській мові статусу державної на всій її території та про перетворення її на автономну республіку у складі Грузинської РСР. 16 листопада 1989 р. Президія Верховної Ради Грузинської РСР анулювала ці рішення як такі, «що не відповідають закону», Грузією прокотилася хвиля антиосетинських настроїв. Наприкінці 1989 р. грузинська влада ввела до Цхінвалі підрозділи міністерства внутрішніх справ Грузії. Слабкість союзного центру дала можливість керівництву Грузії спробувати вирішити південноосетинську проблему силою і не лише завадити виходу Південної Осетії зі складу Грузії, але й ліквідувати Південно-Осетинську автономну область взагалі. Міжетнічні зіткнення в Цхінвалі були припинені лише після втручанням внутрішніх військ СРСР, однак посилювався тиск на осетинів, які мешкали в інших частинах Грузії.

9 березня 1990 р. Верховна Рада Грузинської РСР прийняла постанову «Про гарантії захисту державного суверенітету Грузії», в якій оголосила «незаконним» Союзний договір від 30 грудня 1922 р. про утворення СРСР. Після цього 20 вересня 1990 р. Рада народних депутатів Південно-Осетинської автономної області (посилаючись на Закон СРСР «Про порядок вирішення питань, пов'язаних з виходом союзної республіки з Союзу РСР» від 3 квітня 1990 р., у статті 3 якого, зокрема, говорилося, що «за народами автономних республік і автономних утворень зберігається право на самостійне вирішення питання про перебування в Союзі РСР або у союзній республіці, яка виходить з його складу, а також на постановку питання про свій державно-правовий статус») [1] прийняла Декларацію про національний суверенітет і проголосила створення Південно-Осетинської Радянської Республіки (ПОРР) у складі СРСР,

а також кваліфікувала придушення грузинськими військами південноосетинського повстання 1920 р. як «геноцид осетинського народу». Керівництво Грузії не визнало цю «республіку». 28 жовтня 1990 р. у Тбілісі на виборах до Верховної Ради Грузії перемогу отримав блок Звіада Гамсахурді. 14 листопада 1990 р. Верховна Рада Грузії прийняла Закон «Про оголошення перехідного періоду в Республіці Грузія», який скасовував дію усіх законодавчих актів СРСР і всі договори, укладені Грузією після лютого 1921 р.

9 грудня 1990 р. відбулися вибори до Верховної Ради самопроголошеної Південно-Осетинської Радянської Республіки, які етнічні грузини бойкотували. У відповідь Верховна Рада Грузії 11 грудня 1990 р. ліквідувала Південно-Осетинську автономну область (ПОАО), розпустила її виборні органи та поділила територію колишньої ПОАО на 6 адміністративних районів Грузії. Для наведення конституційного порядку на території Південної Осетії президент Грузії З. Гамсахурдіа направив у січні 1991 р. грузинські війська у Цхінвали та Джавський район Південної Осетії. Внаслідок збройних грузино-південноосетинських зіткнень, що відбулися 6 січня того ж року в Цхінвали та інших населених пунктах Південної Осетії, загинули і були поранені сотні осетинів і грузинів, переважно мирних жителів. Велика кількість осетинських і грузинських родин стали біженцями. За таких обставин населення Південної Осетії бойкотувало референдум з питання незалежності Грузії, що проходив 31 березня 1991 р., однак перед цим воно взяло участь у загальносоюзному референдумі 17 березня 1991 р., на якому 72% висловилися за збереження СРСР. Водночас Грузія відмовилася від проведення загальносоюзного референдуму щодо збереження СРСР.

9 квітня 1991 р. Грузія вийшла зі складу СРСР. Мешканці Південної Осетії у переважній своїй більшості не хотіли залишатися у складі Грузії. Збройні зіткнення осетинів з грузинами, незважаючи на запроваджений грузинською владою надзвичайний стан і комендантську годину, набували все більш масштабного і жорсткого характеру. Осетини Південної Осетії за підтримки осетин Північної Осетії як складової частини РФ створили загони своєї «осетинської національної гвардії». Військові зіткнення між Грузією і Південною Осетією продовжувалися протягом 1991-1992 рр., однак дії грузинської сторони сковувалися присутністю у Цхінвалі частин Радянської армії, підконтрольних уряду РФ. 19 січня 1992 р. у Південній Осетії (у районах, не зайнятих грузинськими військами) відбувся референдум з питання «Про державну незалежність та (або) возз'єднання з Росією», під час якого більшість мешканців регіону висловилося за незалежність і возз'єднання з Північною Осетією РФ.

У січні 1992 р. у Грузії відбувся державний переворот, внаслідок якого З. Гамсахурдіа був позбавлений президентської посади. З Тбілісі він втік спочатку на свою малу батьківщину в Мегрелію, а звідти у Чечню до Джохара Дудаєва. Внаслідок перевороту в Тбілісі була створена Військова рада Грузії на

чолі з Тенгізом Кітовані та Джабою Іоселіані. На початку березня 1992 р. з Москви до Тбілісі прибув Едуард Шеварднадзе, який 10 березня того ж року очолив Державну раду Грузії (до неї увійшли також лідери Військової ради Т. Кітовані та Д. Іоселіані), а влітку 1992 р. став головою Верховної Ради Грузії. Нове грузинське керівництво в особі Е. Шеварднадзе, Т. Кітовані та Д. Іоселіані у відносинах з осетинами продовжило курс поваленого президента З. Гамсахурдії та намагалося силою встановити контроль над «Цхінвальським регіоном». На літо 1992 р. грузино-південноосетинський конфлікт різко загострився.

21 червня 1992 р. уряд РФ виступив із заявою, в якій говорилося, що ескалація збройного конфлікту у Північній і Південній Осетії досягла критичної межі. У заяві підкреслювалося, що силові дії, направлені на витіснення негрузинського населення з території Південної Осетії, грубо порушують права людини, збільшують потік біженців до Північної Осетії, яка є частиною РФ, а це завдає безпосередньої шкоди безпеці Росії. Уряд РФ рішуче наполягав на негайному припиненні вогню, відведенні збройних формувань обох сторін від лінії зіткнення, на припиненні дій терористичних угруповань і запропонував негайно розпочати переговори за участю представників Грузії, Південної Осетії, Росії та Північної Осетії з метою пошуку шляхів політичного вирішення південноосетинської проблеми [2, с. 29].

Під тиском Росії Грузія змушена була розпочати переговори з Південною Осетією. 22 червня 1992 р. у Дагомисі розпочалися чотиристоронні переговори щодо південноосетинської проблеми за участі Росії, Грузії, Південної Осетії та Північної Осетії, за результатами яких 24 червня того ж року була підписана Дагомиська угода про принципи врегулювання грузино-осетинського конфлікту [3, с. 25]. З моменту її підписання конфліктуючі сторони зобов'язалися вжити всі заходи для припинення збройних зіткнень і повного припинення вогню 28 червня 1992 р. З цієї дати і протягом трьох діб протиборчі сторони зобов'язані були вивести свої збройні формування з метою утворення коридору для роз'єднання протиборчих сил.

З метою демілітаризації району збройних зіткнень і виключення можливості втягнення збройних сил РФ у конфлікт російській стороні протягом 20 днів з моменту припинення вогню і розведення протиборчих сторін Грузією було запропоновано вивести дислоковані в районі Цхінвалі 37-й інженерно-саперний полк і 292-й окремий бойовий вертолітний полк. Для забезпечення контролю за припиненням вогню, виведенням збройних формувань, розпуском сил самооборони і режимом безпеки у зазначеній зоні Дагомиською угодою передбачалося створення Змішаної контрольної комісії (з представників чотирьох сторін – Грузії, Південної Осетії, Росії та Північної Осетії), яка повинна була здійснювати свої функції у взаємодії з групою військових спостерігачів. При Змішаній контрольній комісії були створені Змішані сили з підтримання миру. У Дагомиській угоді (ст. 4) також говорилося, що сторони

негайно розпочнуть переговори щодо економічної відбудови районів, які перебувають у зоні конфлікту, та створення умов для повернення біженців, а також про те, що сторони вважають неприпустимим застосування економічних санкцій і блокади, будь-які інші перешкоди на вільному шляху руху товарів, послуг і людей та зобов'язуються забезпечити умови для надання гуманітарної допомоги населенню.

14 липня 1992 р. у зону конфлікту для роз'єднання конфліктуючих сторін було введено Змішані сили з підтримання миру (ЗСПМ) у складі трьох батальйонів – російського, грузинського та осетинського (останні два фактично були сформовані з місцевого населення Південної Осетії). Місія спостерігачів від ОБСЄ була розміщена в Цхінвалі. За таких умов збройні зіткнення були зупинені, однак Грузія втратила контроль над більшою частиною Південної Осетії, так що грузино-південноосетинський конфлікт не був врегульований, а тільки заморожений. Південна Осетія опинилася в грузинській економічній і транспортній блокаді, тому постачання і зв'язки із зовнішнім світом здійснювалися через Владикавказ – столицю Північної Осетії. Позиції грузинської й осетинської сторін абсолютно не співпадали у питанні політико-правового статусу Південної Осетії: у Цхінвалі не бажали визнавати контроль з боку Тбілісі, а грузинська сторона твердо стояла на позиції територіальної цілісності Грузії. Не вирішувалося й питання щодо повернення до своїх домівок біженців, як грузинів, так і осетинів.

14 вересня 1993 р. уряди РФ і Грузії уклали угоду про економічну відбудову районів у зоні грузино-осетинського конфлікту [4, с. 50]. В угоді сторони визначили суму витрат на виконання загального обсягу робіт з економічного відновлення районів у зоні конфлікту; дві третини цих витрат поклалися на грузинську сторону, а одна третина – на російську. 31 жовтня 1994 р. у Москві відбулась зустріч представників Грузії, Південної Осетії, Росії та Північної Осетії за участі ОБСЄ з питань подальшого розвитку процесу мирного врегулювання грузино-осетинського конфлікту і відновлення роботи Змішаної контрольної комісії (ЗКК). На цій зустрічі було прийнято положення про ЗКК, що повинна була стати постійно діючим органом чотирьох сторін, які брали участь у врегулюванні конфлікту та ліквідації його наслідків [5, с. 2].

19-20 червня 1995 р. у Тбілісі та Цхінвалі проводилося чергове засідання Змішаної контрольної комісії, під час якого конфліктуючі сторони висловили готовність розпочати не пізніше 5 серпня поточного року обговорення правових основ статусу Південної Осетії та державного устрою Грузії, виходячи з принципів територіальної цілісності держави та міжнародної практики заохочення й захисту прав і свобод національних меншин [6, с. 76]. У жовтні 1995 р. у Владикавказі на зустрічі представників Росії, Грузії, Південної Осетії та спостерігачів ОБСЄ було досягнуто домовленості щодо анулювання рішень грузинського парламенту від 11 грудня 1990 р. про позбавлення Південної Осетії статусу автономної області та скасування її виходу зі складу Грузії.

13 грудня 1995 р. у Москві відбулися переговори політичних експертів грузинської і південноосетинської сторін за посередництва Росії та за участі представників ОБСЄ і Республіки Північна Осетія-Аланія, результатом яких став погоджений у попередньому порядку проект Меморандуму про першочергові кроки щодо забезпечення безпеки і зміцнення взаємної довіри між сторонами в грузино-осетинському конфлікті. Документ був переданий на розгляд керівництва сторін [7, с. 27].

16 травня 1996 р. Меморандум про заходи щодо безпеки та зміцнення взаємної довіри сторін грузино-осетинського конфлікту був підписаний у Кремлі [8, с. 52]. Цей документ виключав застосування сили як засобу вирішення конфлікту, однак він не був міжнародно-правовою угодою і декларував лише певні наміри сторін. Він, зокрема, містив розпливчасті положення про територіальну цілісність держав і водночас про право націй на самовизначення, в ньому нічого не говорилося про те, як вирішувати питання щодо правового статусу Південної Осетії, хоча суть конфлікту крилася саме в цій проблемі. Південна Осетія продовжувала наполягати на наданні їй у складі Грузії статусу республіки з максимально широкими правами, а також вимагала відновлення колишніх адміністративних меж своєї автономії, тобто таких, якими вони були до початку збройного протистояння, оскільки під час конфлікту контроль південноосетинської влади зусиллями Тбілісі звужився і розповсюджувався лише на райони з переважно осетинським населенням.

Не сприяв урегулюванню конфлікту і стан російсько-грузинських відносин. З першим грузинським президентом З. Гамсахурдією не вдалося вибудувати відносини ні радянському, ні згодом російському керівництву. Причиною цього було втягнення союзного центру, а потім Росії в процес розділення протиборчих сторін і наступне врегулювання грузино-абхазького і грузино-південноосетинського конфліктів, а також, можливо, з огляду на «суперечливі» особистісні якості тодішнього грузинського керманіча. Після його повалення, з приходом до влади в 1992 р. Е. Шеварднадзе, російська сторона плекала надію налагодити російсько-грузинський діалог, однак цього не сталося.

За майже 12 років свого правління в Грузії (з середини 1992 р. до кінця 2003 р.) Е. Шеварднадзе не вирішив жодної проблеми, хоча на нього більшість грузинів спочатку й покладали великі надії як на рятівника нації. Однак Е. Шеварднадзе не зміг не тільки скільки-небудь покращити соціально-економічне становище населення країни, а й показав повне безсилля у питанні збереження територіальної цілісності Грузії. У часи правління Е. Шеварднадзе Грузія балансувала між Росією і Заходом, а також останньою (лише в 1993 р.) з новоутворених незалежних держав-учасниць СНД вступила до цієї Організації. Це був тактичний хід Грузії, яка за допомогою СНД сподівалась вирішити на свою користь грузино-південноосетинський і грузино-абхазький конфлікти. Якби не ці сподівання грузинської сторони, то вельми вірогідно, що Грузія так і залишилася б поза межами СНД.

На думку більшості російських авторів, вступивши за часів правління Е. Шеварднадзе до СНД, офіційний Тбілісі через дійсні й надумані проблеми у грузино-російських відносинах постійно ініціював різного роду скандали і багаторазово шантажував Москву погрозами не приїхати на черговий саміт глав держав СНД. При цьому, на думку росіян, грузино-російська конфронтація все частіше супроводжувалася демонстративними заявами грузинських високопосадовців про бажання Грузії якомога швидше вступити в НАТО. Грузія також поступово просувалася у напрямку зміни своїх зовнішньополітичних орієнтирів і її політична еліта зробила зрештою свій вибір на користь стратегічної співпраці з США.

У цьому контексті заради об'єктивності необхідно сказати, що за напруженість у грузино-російських відносинах відповідальна не Грузія, а виключно Росія. У російській зовнішній політиці щодо Грузії у пострадянський період бракувало чітких політичних цілей і завдань щодо їх забезпечення, невизначеність на початковому етапі позиції російського керівництва та неузгодженість в діях Москви щодо Тбілісі. Підтримка Кремлем (явна і ще більшою мірою прихована) південноосетинських і абхазьких сепаратистів сприяла поступовому створенню у грузинського населення образу ворога в особі Росії, а серед політичних партій країни, зокрема опозиційних, не стало жодної, яка б виступала за орієнтацію на Росію. Зрештою політичні кола Росії визначилися з баченням формату двосторонніх відносин з Грузією і зробили вибір на користь помірної конфронтації, яка час від часу загострюється.

Повертаючись до аналізу ситуації у невизнаній Республіці Південна Осетія, необхідно зауважити, що там є своя конституція і діє двопалатний парламент, а з 1996 р. запроваджено посаду президента. Перші президентські вибори відбулися у Південній Осетії 10 листопада 1996 р., президентом був обраний Л. Чибіров. За час свого правління він за посередництва російської сторони мав декілька зустрічей з Е. Шеварднадзе, на яких обговорювалися різні аспекти шляхів урегулювання конфлікту. Наприкінці 2001 р. у Південній Осетії відбулися чергові президентські вибори, президентом був обраний Е. Кокойти (Кокоев), який назвав одним з пріоритетів Південної Осетії інтеграцію з Росією. За час його президентства у Південній Осетії (так само, як і в Абхазії) почалася масова видача російських паспортів жителям регіону на підставі прийнятого в РФ 1 червня 2002 р. нового закону про громадянство, що надав право колишнім громадянам СРСР, які залишилися після розпаду Радянського Союзу без громадянства, обміняти радянські паспорти на російські. Майже половина населення Південної Осетії отримала тоді російське громадянство.

Накопичення невирішених соціально-економічних та інших внутрішньодержавних проблем призвели в Грузії до зростання народного невдоволення, яке вилилося зрештою в державний переворот наприкінці 2003 р., названий її авторами та учасниками «революцією троянд». М. Саакашвілі, який став внаслідок цих подій з січня 2004 р. президентом

Грузії, зайняв відверто проамериканську позицію і став проводити антиросійський курс. Так, у грудні 2005 р. у Грузії була опублікована «Національна військова стратегія», в якій російські військові бази і російські миротворці були названі в числі загроз Грузії. Зовнішньополітичними пріоритетами Грузії були проголошені вступ до ЄС і НАТО, а головним внутрішньополітичним завданням залишалось відновлення територіальної цілісності держави. У червні 2004 р. Грузія збільшила у зоні конфлікту кількість своїх військовослужбовців і перекинула до Цхінвальського району важку техніку. У серпні того ж року розпочалися кровопролитні зіткнення. Грузинські військові намагалися встановити контроль над стратегічними висотами навколо Цхінвалі, однак, зазнавши втрат, змушені були відступити.

У середині 2000-х рр. занепокоєність Південної Осетії, так само як і Абхазії, була пов'язана не лише з войовничою риторикою вищих посадових осіб Грузії щодо врегулювання відносин Тбілісі з цими бунтівними регіонами, але й з поспішною підготовкою і технічним переоснащенням грузинських збройних сил, активним фінансуванням військових програм Грузії Сполученими Штатами та деякими іншими країнами НАТО. Грузія намагалася відповідати стандартам НАТО для вступу до цієї військової організації активно готувалася до розв'язання, зокрема за потреби і військовими методами, грузино-південноосетинського і грузино-абхазького конфліктів.

15 лютого 2006 р. парламент Грузії прийняв постанову про припинення миротворчої операції в зоні грузино-осетинського конфлікту, а дії Росії в регіоні розцінювалися в цьому документі як інтервенція. 18 липня 2006 р. грузинський парламент прийняв постанову про негайне виведення російських миротворців з території країни. Прийняття цього документу було викликане діями Росії, яка, на думку грузинської сторони, під виглядом ротації російських військ у складі Змішаних сил з підтримання миру в зоні грузино-осетинського конфлікту ввела 31 травня 2006 р. через невідконтрольний грузинам Рокський тунель додаткові війська в регіон. Наприкінці 2007 р. російські військові були виведені з Грузії, а російські миротворці за Дагомиською угодою залишилися у Південній Осетії і за мандатом СНД в Абхазії.

Дещо раніше, а саме 12 листопада 2006 р., у Південній Осетії були одночасно проведені на основі конституції цієї республіки президентські вибори (там вдруге перемогу отримав Е. Кокойти) і референдум про незалежність на території, підконтрольній південноосетинській владі. На референдум було винесено питання: «Чи погоджуєтесь Ви з тим, щоб республіка Південна Осетія зберегла свій нинішній статус незалежної держави і була визнана міжнародним співтовариством?» Більшість населення на цій території висловилося за незалежність Південної Осетії. Майже одночасно на підконтрольній грузинській владі території Південної Осетії також пройшли президентські вибори (там переміг Д. Санакоєв). Кожний з обраних (і Е. Кокойти, і Д. Санакоєв) приніс присягу південноосетинському народу,

претендуючи на владу на всій території Південної Осетії та звинувачуючи протилежну сторону в колабораціонізмі відповідно з Грузією і Росією [9, с. 165].

У свою чергу РФ оголосила 6 березня 2008 р. про вихід з режиму заборони торгово-економічних і фінансових зв'язків з Абхазією. Більше того, 16 квітня 2008 р. президент В. Путін, прикриваючись заявленою тезою турботи про російських громадян, дав доручення своєму уряду надати конкретну підтримку Південній Осетії та Абхазії, включаючи організацію співробітництва у різних сферах, зокрема із залученням російських регіонів. І це незважаючи на те, що за день до того, а саме 15 квітня 2008 р., Рада Безпеки ООН прийняла резолюцію 1808, яка підтвердила підтримку державами-членами ООН суверенітету і територіальної цілісності Республіки Грузія.

3 липня 2008 р. сталася подія, яка ще більше загострила ситуацію в Південній Осетії: невідомі обстріляли автомашину глави «альтернативного», прогрузинського уряду Південної Осетії Д. Санакоєва. У Цхінвалі розцінили це як провокацію і привід для нападу, окрім того грузинською стороною розпочалися обстріли південноосетинської столиці. 8 липня 2008 р. над територією Південної Осетії з'явилися російські літаки. МЗС РФ пояснило їх появу прагненням перешкодити «розвитку ситуації за силовим сценарієм». Російсько-грузинські відносини опинилися на межі розриву, а між грузинськими і південноосетинськими військами з кінця липня 2008 р. велись перестрілки, що змусило частину мешканців Південної Осетії залишати зону конфлікту.

Наприкінці липня – початку серпня 2008 р. ситуація в зоні конфлікту значно загострилася. Обидві сторони звинувачували одна одну в початку воєнних дій. У ніч з 7 на 8 серпня 2008 р. грузинські війська розпочали штурм Цхінвалі. За три дні до початку бойових дій влада Грузії вивезла практично все грузинське населення з сіл, розташованих навколо Цхінвалі, перетворивши ці населенні пункти в міцний укріпрайон, до якого були перекинуті сухопутні війська з важкою військовою технікою. Грузинська операція проти Південної Осетії отримала назву «Цмінда Велі» («Чисте поле»). Вона розпочалася з потужної артилерійської підготовки по позиціях осетинських військ у першому і другому ешелонах оборони в районах Цхінвалі і населених пунктів Хетагурово, Зар, Пріс, Сарабук, Дменіс і Тліакан, по місцях дислокації силових структур Південної Осетії тощо. Грузинська армія раптовим і масованим артобстрілом за півдоби практично знищила перший ешелон оборони осетинської армії, зруйнувала деякі об'єкти цивільної інфраструктури, що призвело до певних втрат серед мирного населення. Столиця Південної Осетії виявилася не готовою до відбиття штурму, в осетинів було значно менше сил, вони оборонялися хаотично і грузинам вдалося взяти під свій контроль основні вулиці Цхінвалі.

8 серпня 2008 р. о 9:00 год. військово-політичне керівництво РФ прийняло рішення розпочати так звану «миротворчу операцію з примусу Грузії до миру». Цього ж дня, о 9 год. 30 хв. російською стороною були завдані бомбові удари по військових аеродромах і злітним смугам Вазіані, Марнеулі, Копітнарі та інших об'єктах військової інфраструктури Грузії та позиціях грузинських військ у районі Горі. Одночасно до Південної Осетії були введені дві російські батальйонно тактичні групи. Спільними зусиллями підрозділів російських і осетинських військ була організована надійна оборона Рокського тунелю і району Джаби. Російські частини приступили до придушення грузинської артилерії та блокування грузинських сіл, до знищення на висотах навколо Цхінвалі грузинських військ та артилерії. До 22:00 год. Російські війська взяли Цхінвалі під повний контроль. У ніч з 8 на 9 серпня 2008 р. російська авіація продовжувала наносити удари по об'єктах військової інфраструктури Грузії. Бомбардування зазнали аеродроми Копітнарі, Марнеулі, Олексіївка, Вазіані, зосередження грузинських військ у Кодорській ущелині, в районі Горі, Оні. 9 серпня 2008 р. о 8:54 год. президент РФ Д. Медведєв заявив, що російські військові «здійснюють операцію з примусу до миру».

У зв'язку з подіями у Південній Осетії парламент Грузії 9 серпня 2008 р. запровадив у країні військовий стан і оголосив загальну мобілізацію, однак проводити її не довелося. Протягом 9-10 серпня російські війська спільно з осетинськими збройними формуваннями повністю витіснили грузинські військові підрозділи з Тамарашені, Хетагурово, окраїн Цхінвалі та прилеглих висот. 10 серпня 2008 р. з Чечні підійшла 42-а дивізія, яка є повністю контрактним з'єднанням постійної готовності. У той же день літаки російських військово-повітряних сил атакували Верхню Абхазію, а підрозділи російських сухопутних військ спільно з абхазькими військовими формуваннями увійшли з території Абхазії до Грузії і зайняли міста Зугдіді та Сенакі, де захопили базу 2-ї піхотної бригади збройних сил Грузії. Успішним рейдом на Зугдіді та Сенакі була відновлена демілітаризована зона. Спротиву російсько-абхазькі війська майже не зустрічали, грузинська армія розпочала відступ на всіх фронтах. З першого дня «операції з примусу до миру» кораблі Чорноморського флоту РФ, з метою попередження можливих атак грузинських військово-морських сил з моря, блокували територію Абхазії та потопили 10 серпня один з чотирьох грузинських катерів, які підійшли надто близько до забороненої росіянами зони. Інші три катери відступили до місця базування в Поті, однак там були потоплені підрозділами російських повітряно-десантних військ. Надвечір 11 серпня 2008 р. російські війська вийшли на південні кордони Республіки Південна Осетія по всьому фронту, а в середині наступного дня передові частини російської армії увійшли в Горі. Під час «спецоперації» у тимчасово зайнятих Горі та Сенакі російські війська знищили або захопили більшу частину об'єктів військової інфраструктури, склади боєприпасів, озброєння та техніку грузинської армії.

Протягом 8-12 серпня 2008 р. російські військово-повітряні сили, маючи ніким не обмежену перевагу в повітрі, безкарно уражали грузинські війська, об'єкти військової інфраструктури в Грузії, органи управління. Вони бомбардували Сенакську і Хонську військові бази, а також військові й цивільні аеродроми Вазіані, Марнеулі, Копітнарі, міста Горі, Каврелі, Сенакі, села Цедісі Онського району, Чхалта у Верхній Абхазії, Коджорі. Масовані бомбардування російських військово-повітряних сил призвели до чисельних жертв не лише серед грузинських військових, але й серед мирного грузинського населення. Жителі грузинських сіл Південної Осетії стали біженцями, залишивши свої оселі. (Принагідно необхідно зауважити, що за переписом, який проводився 2015 р. самопроголошеними органами влади невизнаної з точки зору міжнародного права Республіки Південна Осетія, на території цієї республіки залишилося лише 3,9 тис. грузинів. Отже, у порівнянні з переписом 1989 р., кількість грузинів зменшилась там майже на 29 тис. осіб).

Після припинення вогню російські війська були передислоковані з «основної території» Грузії в адміністративні межі Південної Осетії. Та територія Південно-Осетинської автономної області, де переважно проживало грузинське населення і яка до 8 серпня 2008 р. контролювалася грузинською владою і грузинським миротворчим контингентом, не була повернена під контроль Тбілісі. 12 серпня 2008 р. РФ оголосила про успішне завершення операції з «примусу грузинської влади до миру».

З перших днів війни у Південній Осетії в західних засобах масової інформації постійно лунала критика на адресу Росії. Адміністрація США звинувачувала РФ у спробі повалити грузинське керівництво. При цьому Сполучені Штати як не підтверджували, так і не заперечували своєї причетності до підготовки Грузії для силового розв'язання грузино-осетинського конфлікту. Реакція країн Євросоюзу на агресію РФ була різною: від легких докорів до суворої критики, все залежало від рівня відносин конкретної країни з РФ. Однак, незважаючи на те, що Росія отримала військову перемогу під час п'ятиденної війни з пропорційно невідповідною за своїм потенціалом і розмірами Грузією, російська сторона прогала в інформаційній і дипломатичній війнах. Жодна з держав світу (якщо не брати до уваги Кубу), зокрема СНД, не підтримала російську агресію на територію суверенної Грузії, складовою частиною якої є Південна Осетія і Абхазія.

Головуюча в ЄС Франція долучилася до переговорів - спочатку в Москві, потім у Тбілісі, - намагаючись знайти формулу врегулювання. Її тодішній президент Н. Саркозі прибув 12 серпня 2008 р. до Москви і під час його зустрічі з президентом РФ Д. Медведєвим і прем'єр-міністром В. Путіним були погоджені заздалегідь заготовлені російською стороною шість пунктів мирного врегулювання, так званий План Медведєва-Саркозі: (1. Не вдаватися до застосування сили. 2. Остаточо припинити всі військові дії. 3. Вільний доступ до гуманітарної допомоги. 4. Збройні сили Грузії повертаються до місць їх

постійної дислокації. 5. Збройні сили РФ виводяться на лінію, що передувала початку бойових дій. 6. Початок обговорення майбутнього статусу Абхазії і Південної Осетії.). 13 серпня 2008 р. грузинська сторона прийняла вищеназваний план врегулювання конфлікту, однак президент Грузії М. Саакашвілі запропонував викласти пункти 5-й і 6-й у наступній редакції: «5. Збройні сили РФ виводяться на лінію, що передувала початку бойових дій. До створення міжнародних механізмів російські миротворчі сили вживають додаткові заходи безпеки» і «6. Створення міжнародних гарантій щодо забезпечення стабільності та безпеки в Південній Осетії та Абхазії». Застереження Грузії до пунктів 5 і 6 згаданого документу та їх нове формулювання було схвально сприйняте всіма заінтересованими сторонами і з 14 по 16 серпня 2008 р. план мирного врегулювання конфлікту (План Медведєва-Саркозі) підписали президенти РФ і Грузії та керівники Південної Осетії й Абхазії. План Медведєва-Саркозі схвалили 13 серпня 2008 р. міністри закордонних справ 27 країн Євросоюзу.

Для Росії закономірним результатом російсько-грузинської війни стало визнання нею незалежності Абхазії та Південної Осетії (укази президента РФ № 1260 і № 1261 від 26 серпня 2008 р.). До того ж російське керівництво посилалось на прецедент 2008 р. щодо Косова, яке, на думку росіян, мало не більше підстав претендувати на незалежність, ніж Південна Осетія й Абхазія. У відповідь на протиправні дії Росії Грузія розірвала з нею дипломатичні відносини та оголосила про свій вихіді з СНД. Польща і країни Балтії наполягали на введенні санкцій проти Росії, однак Євросоюз їх не запровадив. Що стосується Росії, то вона з власної ініціативи заморозила у 2008 р. співробітництво з НАТО, зберігши, проте, взаємодію з альянсом по Афганістану. РФ не проводила демонстративних акцій проти НАТО та ЄС і заявляла при цьому про свою заінтересованість у добросусідських рівноправних відносинах.

5 вересня 2008 р. незалежність Південної Осетії та Абхазії визнала Нікарагуа, президентом якої з 2006 р. знову став Даніель Ортега. (Про це він заявив на урочистостях з нагоди 29-ї річниці Сандиністської народної армії, яка за підтримки Радянського Союзу боролася проти американського імперіалізму в 1970-1980-х рр.). Незалежність Південної Осетії та Абхазії визнали також інші сателіти РФ, зокрема Венесуела – 10 вересня 2009 р., Науру – 16 грудня 2009 р. і Тувалу – 19 вересня 2011 р. Однак Тувалу, після підписання 31 березня 2014 р. Протоколу про встановлення дипломатичних і консульських відносин та Меморандуму про співробітництво з Грузією, відкликала своє визнання Південної Осетії та Абхазії. Партнери Росії по ШОС і СНД зайняли вичікувальну позицію, заявивши про «розуміння» акцій Росії, однак ніхто з них не визнав незалежність Південної Осетії та Абхазії. 5 вересня 2008 р. у Москві, на саміті Організації Договору про колективну безпеку (ОДКБ), керівники держав-членів (Білорусі, Вірменії, Казахстану, Киргизстану, Таджикистану та

Узбекистану) засудили дії Грузії в Південній Осетії і підтримали акції Росії. У питанні про визнання незалежності Абхазії та Південної Осетії вирішено було керуватися нормами міжнародного права та національними інтересами. Отже, незалежність Південної Осетії та Абхазії визнали лише 4 держави-члени ООН: РФ, Нікарагуа, Венесуела та Науру. Водночас решта держав світу (зокрема Україна) не визнають незалежний статус Південної Осетії та Абхазії і підтримують територіальну цілісність Республіки Грузія.

У цьому контексті необхідно також зауважити, що протягом 1993-2008 рр. Рада Безпеки ООН прийняла 32 резолюції (половинчасті через особливу позицію РФ як постійного члена цього головного органу ООН), що підтверджували налаштованість ООН до вирішення конфлікту шляхом розв'язання проблеми політичного статусу Південної Осетії та Абхазії з одночасним збереженням територіальної цілісності Грузії. Однак ці резолюції мали обмежений ефект унаслідок протилежних позицій сторін з цього питання та ролі Росії, яка, виходячи з своїх суто егоїстичних імперських амбіцій, не була заінтересована у справедливому вирішенні грузино-південноосетинського і грузино-абхазького конфліктів (весь подальший перебіг подій навколо цієї проблематики є тому підтвердженням).

У зв'язку з фактичними та правовими обставинами російсько-грузинського збройного конфлікту Республіка Грузія звернулася 12 серпня 2008 р. до Міжнародного Суду ООН з позовом проти Росії, звинувачуючи її в порушенні Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 року. У ньому Грузія просила Суд розглянути справу по суті та зобов'язати Росію забезпечити права її громадян у Південній Осетії та Абхазії «від насильницьких актів дискримінації з боку російських збройних сил, які діють у співробітництві з сепаратистськими бойовиками...». Російська сторона відстоювала позицію, що позов Грузії не підпадає під юрисдикцію Міжнародного Суду ООН, оскільки з фактичних обставин позов не стосується зазначеної Конвенції, а його предметом є питання правомірного і пропорційного застосування сили та територіальної цілісності держав. Російська сторона заперечувала також відповідність позову Грузії міжнародно-правовим критеріям уведення судами тимчасових заходів. 15 листопада 2008 р. Міжнародний Суд ООН прийняв проміжне «Рішення про обрання тимчасових заходів», у якому зобов'язав обидві сторони вжити заходи для припинення порушень Конвенції, а також закликав їх утриматися від будь-яких актів расової дискримінації та дій, що можуть спричинити ескалацію конфлікту. Грузія заявила про намір добиватися розгляду свого позову проти Росії в Міжнародному Суді ООН, а також подати позов проти неї у Міжнародний кримінальний суд. 23 жовтня 2008 р. Грузія прийняла Закон «Про окуповані території», до яких віднесла Абхазію та Південну Осетію. 1 квітня 2011 р. Міжнародний Суд ООН постановив, що він не наділений юрисдикцією для розгляду позову Грузії проти Росії [10, с. 526–528]. Отже, для прийняття такого

«відповідального» рішення Міжнародному Суду ООН знадобилося майже три роки. З приводу цього можна довго кепкувати і водночас необхідно усвідомлювати, що Україна також може зіткнутися з чимось подібним у міжнародних судових інстанціях, судді яких досить часто є не стільки видатними юристами (хоча їм зазвичай це приписують), скільки політично й ідеологічно заангажованими особами, які керуються як національними інтересами країн їх громадянства, так і політичною кон'юнктурою на міжнародній арені.

Повертаючись до Росії, необхідно зазначити, що наступним її кроком стало встановлення 9 вересня 2008 р. з Південною Осетією та Абхазією дипломатичних відносин на рівні посольств. РФ, зважаючи на нові реалії, стала вибудовувати з ними відносини, насамперед у військово-політичній сфері, а також продовжувати участь у пост конфліктному врегулюванні. 17 вересня 2008 р. РФ підписала договори про дружбу, співробітництво і взаємну допомогу з Південною Осетією та Абхазією. У цих договорах, крім іншого, сторони зобов'язалися докладати спільних зусиль з метою протидії актам агресії з боку інших (читай – Грузії – *М.О.*) держав. 8 жовтня 2008 р. Росія вивела усі миротворчі пости з території Грузії в зонах грузино-осетинського і грузино-абхазького конфліктів. Це було передбачено Планом Медведева-Саркозі, згідно з яким зону безпеки російські миротворці повинні були залишити до 10 жовтня 2008 р.

На підставі договору між РФ і Південною Осетією про дружбу, співробітництво і взаємну допомогу від 17 вересня 2008 р., Росія гарантує Південній Осетії військову допомогу та розміщує свої військові бази та війська на території цієї республіки. У Південній Осетії російська військова база розташована в двох місцях, на відстані близько 20 км одна від одної. Особовий склад мотострілецької бригади Північно-Кавказького військового округу знаходиться на базах у Джаві та Цхінвалі з метою прикриття доріг на Рокський тунель і Мамісонську ущелину. Складність забезпечення названих військових баз полягає в тому, що Південна Осетія відокремлена від Росії Двалетським хребтом і сполучення між ними забезпечується лише завдяки Рокському тунелю, хоча запасні шляхи можливо створити й через Мамісонську ущелину.

За названим вище договором про дружбу, співробітництво і взаємну допомогу Росія визнала правомірність подвійного громадянства мешканців Південної Осетії (станом на 2015 р. там проживає 53,4 тис. осіб, з них 48,1 тис. осетинів, 3,9 тис. грузинів, решта – переважно росіяни). Більша частина населення і більшість пенсіонерів Південної Осетії є громадянами РФ і отримують російську пенсію.

Перспективним напрямком економічного співробітництва між РФ і Південною Осетією є освоєння родовищ корисних копалин в республіці, яка має також нафту і газ, ртуть, мідь, сірчаний колчедан, нефрит, нікель. Одним з найбільших в СНД є Квайсінський рудний район, де є запаси олово-цинкової

руди. На Джавському родовищі видобувають вапняк, на Цхінвальському, Гуфті-Джавському, Елбакітському, Пацінському – пісчано-гравійну суміш. Південна Осетія має багатий потенціал для розвитку гідроенергетики, в неї багато лікувальних мінеральних джерел. У республіці є умови для розвитку легкої, харчової промисловості, агропромислового комплексу, деревообробки, виробництва будівельних матеріалів, машинобудування тощо. З російського бюджету виділяються кошти для відновлення і створення інфраструктури. Населення Південної Осетії отримує від РФ будівельні матеріали, техніку та обладнання для будівництва й відновлення зруйнованих під час війни об'єктів. Росія допомогла Південній Осетії відновити зруйновані війною засоби зв'язку та телетрансляцію, встановити супутникові антени для доступу в Інтернет у школах Цхінвалі та інших населених пунктів республіки [11, с. 178-211].

Завершуючи огляд грузино-південноосетинського конфлікту та впливу на нього Росії, необхідно наголосити, що політика РФ щодо цієї грузинської автономії змінювалася на тлі неухильного погіршення російсько-грузинських відносин. У 1990-х рр., після розпаду Радянського Союзу, Південний Кавказ (як, до речі, і решта регіонів ближнього зарубіжжя) не розглядався російським керівництвом як пріоритетний напрям російської зовнішньої політики. У той час пріоритетними вважалися орієнтація на Захід і налагодження за всяку ціну відносин з ним. Однак в умовах поступального розширення НАТО на Схід, активності США в розповсюдженні свого впливу на колишні радянські республіки, особливо на республіки Закавказзя та Центральної Азії, змінювалася і політика керівництва Росії, що нагадувала коливання маятника. Після розпаду СРСР Росія перебувала в глибокій економічній і політичній кризі, що посилювалася напруженістю на Північному Кавказі, військовими діями у Чечні, осетино-інгушським конфліктом тощо.

Мінливість лінії поведінки російського керівництва на кавказькому напрямку пояснювалася і суб'єктивними причинами: негативним ставленням до З. Гамсахурдії, позитивним до Е. Шеварднадзе. Прихід до влади М. Саакашвілі з його проамериканською, антиросійською лінією зовнішньої політики та войовничою риторикою, коли стало очевидним військове зіткнення, вплив масової підтримки північнокавказькими народами «бунтівних» Абхазії та Південної Осетії, зростаюче заохочення антиросійської політики Грузії західними країнами та США, а також визнання Заходом у лютому 2008 р. незалежності Косова всупереч позиції Росії - все це зробило кавказьку політику російського керівництва більш виразною і послідовною.

Намагання Грузії щодо силового розв'язання грузино-південноосетинського і грузино-абхазького конфліктів спонукали Росію використати ситуацію на свою користь та вжити під приводом захисту російськомовного населення рішучі силові дії проти грузинської армії, а потім після закінчення серпневої п'ятиденної російсько-грузинської війни визнати 26 серпня 2008 р. незалежність Південної Осетії та Абхазії.

На початку жовтня 2012 р. у Грузії відбулися чергові парламентські вибори. Їх результати стали для багатьох несподіваними не лише всередині країни, але й за кордоном. Правляча партія «Єдиний національний рух» програла коаліції на чолі з опозиційною партією «Грузинська мрія». Це був надзвичайно важливий момент у грузинській історії, оскільки після розпаду СРСР у Грузії до влади вперше прийшли сили опозиції не шляхом державного перевороту, а в результаті виборів. Серед причин, що сприяли перемозі опозиційних сил, можна виділити і суперечливі результати реформ, і елітарний стиль правління, і високий рівень бідності більшої частини грузинського населення.

При цьому грузинська опозиція за час свого майже 12-ти річного перебування при владі все більше віддаляється від курсу на європейську і північноатлантичну інтеграцію та вибудовує тіснвідносини з РФ, насамперед для вирішення нагальних соціально-економічних проблем, що накопичилися у грузинському суспільстві за роки незалежності. Водночас офіційному Тбілісі з кожним днем стає все складніше поєднувати лінії у відносинах з Москвою з одного боку, та Брюсселем і Вашингтоном – з іншого. Очевидна орієнтація сучасного грузинського керівництва на Росію, як свідчать останні події в Грузії, розколола грузинське суспільство, значна частина якого, особливо молодь, підтримує західні цінності та справедливую боротьбу українського народу проти російської агресії. Цей не дивно, адже у грузинів ще ятяться рани після російської збройної агресії 2008 р. і фактичної втрати Південної Осетії та Абхазії. Враховуючи високий рівень російської присутності (насамперед військової) у названих і формально належних Грузії регіонах, можна прогнозувати, що в недалекому майбутньому Росія поглине Південну Осетію (так само як і Абхазію) та включить її «на прохання осетинів» до свого складу в якості ще одного суб'єкта федерації, а колективний Захід у відповідь на це в черговий раз висловить свою «глибоку стурбованість».

Список використаних джерел та літератури

1. Закон СССР от 3 апреля 1990 г. № 1409 – I «О порядке разрешения вопросов, связанных с выходом союзной республики из Союза ССР». URL: <http://cominf.org/node/114206241610>
2. Дипломатический вестник. 1992. № 13-14. С. 29.
3. Бюллетень международных договоров. 1993. № 8. С. 25.
4. Бюллетень международных договоров. 1994. № 7. С. 50.
5. Дипломатический вестник. 1994. № 21-22. С. 52.
6. Дипломатический вестник. 1995. № 8. С. 76.
7. Дипломатический вестник. 1996. № 1. С. 27.
8. Дипломатический вестник. 1996. № 6. С. 52.
9. Захаров В.А., Арешев А.Г. Признание независимости Южной Осетии и Абхазии: История, политика, право. М.: МГИМО (У) МИД России, 2008. 359 с.
10. Безрученко В.І. Південна Осетія. *Енциклопедія міжнародного права* : У 3 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко, В.Н. Денисов (співголови) та ін.; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Т. 3. М-Я К.: Академперіодика, 2019. С. 526-528.

11. Блищенко В.И., Солнцева М.М. Кризисы и конфликты на постсоветском пространстве: Научное издание. М.: ЗАО Издательство «Аспект Пресс», 2014. 304 с.

References

1. Zakon SSSR ot 3 aprelya 1990 g. No. 1409 – I “O poryadke razresheniya voprosov, svyazannykh s vykhodom soyuznoy respubliki iz Soyuza SSR”. [Online]. Available from: <http://cominf.org/node/114206241610> [In Russian].
2. Diplomaticheskii vestnik. (1992), 13-14, p. 29. [In Russian].
3. Byulleten' mezhdunarodnykh dogovorov. (1993), 8, p. 25. [In Russian].
4. Byulleten' mezhdunarodnykh dogovorov. (1994), 7, p. 50. [In Russian].
5. Diplomaticheskii vestnik. (1994), 21-22, p. 52. [In Russian].
6. Diplomaticheskii vestnik. (1995), 8, p. 76. [In Russian].
7. Diplomaticheskii vestnik. (1996), 1, p. 27. [In Russian].
8. Diplomaticheskii vestnik. (1996), 6, p. 52. [In Russian].
9. Zakharov, V.A., Areshev, A.G. (2008). *Priznaniye nezavisimosti Yuzhnoy Osetii i Abkhazii: Istoriya, politika, pravo*. Moskva: MGIMO (U) MID Rossii. [In Russian].
10. Bezruchenko, V.I. (2019). *Pivdenna Osetiya. Entsyklopediya mizhnarodnoho prava: U 3 t. / redkol.: Yu.S. Shemshuchenko, V.N. Denysov (spivholovy) ta in.; Instytut derzhavy i prava im. V.M. Korets'koho NAN Ukrainy. T. 3. M-YA*. Kyiv: Akadempriodyka, pp. 526-528. [In Ukrainian].
11. Blishchenko, V.I., Solntseva, M.M. (2014). *Krizisy i konflikty na postsovetskom prostranstve: Nauchnoye izdaniye*. Moskva: ZAO Izdatel'stvo “Aspekt Press”. [In Russian].

Otrosh M. The History of the Emergence and Current State of the Georgian-South Ossetian Conflict.

The article examines the causes of the Georgian-South Ossetian conflict, shows the phases of its development and its current state. The Georgian-South Ossetian confrontation began during the period of the existence of the USSR. It turned into an armed conflict in 1991-1992, which ended with the defeat of Georgian troops and the establishment of control over the territory of this autonomous region by South Ossetia with the help of military support from Russia. Since that time, South Ossetia has become a de facto independent state, which is practically outside the power of the Georgian government.

After that, a long-term negotiation process began, which, unfortunately, did not bring the desired results in the settlement of the Georgian-South Ossetian conflict. In view of this, in August 2008, Georgia made an unsuccessful attempt to restore control over South Ossetia by force. This led to a five-day Russian-Georgian armed conflict, during which South Ossetia, with the help of the Russians, established complete control over its entire territory. Shortly after that, South Ossetia was recognized as an independent state by the Russian Federation and some of its satellites, and Russian military personnel began to be stationed practically throughout the territory of this former South Ossetian autonomous region.

Despite this development, Georgia rightfully considers South Ossetia its territory occupied by Russia. The absolute majority of the world's states, including Ukraine, support the territorial integrity of the Republic of Georgia, a constituent part of which is the former South Ossetian Autonomous Region. Given the high level of Russian presence in South Ossetia, it can be predicted that in the near future Russia will completely absorb this Georgian territory and include it “at the request of the Ossetians” as another subject of the federation.

Keywords: South Ossetia, Georgia, Georgian-South Ossetian confrontation, Georgian-South Ossetian armed conflict of 1991-1992, negotiation process on settlement of the Georgian-South Ossetian conflict, five-day Russian-Georgian armed conflict of 2008, Russian military presence in South Ossetia.

УДК 94(324/470+571)«2024»

<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2024-26-6>

Держалюк М.С.

<https://orcid.org/0009-0006-2821-1039>

ПРЕЗИДЕНТСЬКІ ВИБОРИ В РФ 2024 Р.: РЕЗУЛЬТАТИ ПРОГНОЗОВАНІ, А НАСЛІДКИ – ЗЛОЧИННІ (ЧАСТИНА 1)

Стаття присвячена президентським виборам у РФ 15-17 березня 2024 р. У виборах В. Путін брав участь як самовисуванець, проте його підтримали дві правлячі у РФ партії – «Єдина Россия» і «Справедливая Россия».

Висвітлюються комплексні заходи, що забезпечили перемогу В. Путіна на виборах. Конституційною реформою 2020 р. та відповідними змінами до законодавства скасовувалося обмеження двома строками перебування на цій посаді і запроваджувалося право балотуватися на цю посаду без обмежень. Вперше вибори проводилися упродовж трьох днів, дозволялося дострокове голосування як на виборчих дільницях, так і у прибудинкових місцях, запроваджувалося дистанційне електронне голосування. Розширювалися права ЦВК щодо остаточного права на реєстрацію кандидатів на цю посаду. Відмінялися: поріг мінімальної участі у виборах, усувалися умови, коли у разі участі меншої половини виборців у голосуванні, вони ставали недійсними, обов'язковість публічних дискусій між претендентами на цю посаду.

Звертається увага на те, що провідні аналітики оцінили ці зміни конституційним переворотом, що завершився встановленням диктатури Путіна. Відомі демократичні діячі РФ припинили свою політичну активність, емігрували або переключилися на активну наукову чи творчу діяльність. Більшість з тих, хто залишився у Росії і продовжував активно протидіяти режиму Путіна, публічно його критикувати, були кинуті до в'язниці чи були знищені.

Зазначається, що вибори виявилися самими непрозорими, найбільш сфальсифікованими за усі роки існування самостійної РФ. Обнародувані ЦВК РФ 21 березня 2024 р. результати виборів засвідчили про рекордну участь виборців та кількість голосів за В. Путіна у порівнянні з попередніми періодами. Негативна реакція світової спільноти на результати виборів була закономірною. Керівники розвинених країн світу, більшість держав Європи прийняли до відома результати виборів у РФ, але не привітали В. Путіна з перемогою, бо не визнали їх результатів, вважали їх не відкритими і не прозорими, організованими і проведеними під примусом і на нечуйній антидемократичній основі. Західний світ вважає, що ці вибори не були вільними і чесними. Міжнародні організації ООН, ПАРС, країни ЄС, члени НАТО не визнали результатів виборів у РФ та на окупованих територіях України, засудили проведення президентських виборів РФ на території іншої держави – України. ПАРС закликала офіційно визнати В. Путіна нелегітимним президентом РФ і рекомендувала «зупинити всі контакти зі злочинною путінською владою». Президент України В. Зеленський оцінив президентські вибори у РФ однозначно нелегітимними.

Ключові слова: Росія, президентські вибори, результати, фальсифікація, міжнародна реакція, перспективи РФ.

Високосний 2024 рік позначений подіями найвищого рівня у багатьох державах світу, які торкнуться долі 4 млрд. осіб, майже половини людства планети: президентськими виборами у РФ, США, Індії та в інших державах, обранням Європарламенту. Започаткувалися ці події президентськими

виборами у Росії 15-17 березня 2024 р. Нечуване за тривалістю (майже 25 років) перебування В. Путіна при владі РФ позначалося постійним віддаленням країни від правового і демократичного шляху розвитку і наближенням до авторитаризму, що завершилося встановленням одноосібної диктатури Путіна. Цей режим набув класичних ознак крайнє правої форми правління, в основі якої лежить великодержавницький шовінізм, ненависть до інших народів, реваншизм, прагнення до загарбання територій інших держав та їх поневолення, колонізації й асиміляції їх народів, встановлення гегемонії у світі. Сучасні аналітики доводять, що у Росії запанував рашизм – різновид фашизму «русского мира», що успадкував головні ознаки войовничого царського абсолютизму, світового колоніалізму, сталінських і гітлерівських традицій першої половини ХХ ст. З вини десяти світових держав, які прагнули до переділу світу чи недопущення цього, людство пережило трагедію Першої та Другої світових воєн. З вини рашистської Росії та окремих її союзниць світ через її політику реваншизму опинився на порозі Третьої світової війни.

Необхідно визнати, наголошує відомий політичний і науковий діяч України В.П. Горбулін, що вихід України із зони впливу РФ загрожував найбільш амбіційному проекту Москви – створенню нової імперії. Справжні проблеми з'явилися в Україні після того, як у правлячій еліті Росії з ХХІ ст. почали відігравати завищену роль оперативні працівники спецслужб, яким «властиві специфічні риси психології світосприйняття». Саме ці ознаки істотним чином визначили дії російської влади як у внутрішній, так і у зовнішній політиці. Із зміцненням влади Путіна як самодержця зростала загроза нашестя РФ в Україну. Масового характеру у ЗМІ набули погрози жіріновських, затуліних, бородатих дугіних із затьмареним розумом та інших опричників оперативника Путіна, який мітив у царі. «Нарешті явився і він сам із сардонічною міною пояснивши, констатував В.П. Горбулін, що Росія неодмінно захистить «сімнадцять мільйонів етнічних росіян на Україні» [1, с. 166, 169].

Водночас Путін не дає відповіді, а хто захистить мінімум 6 млн. українців та їх нащадків, які проживають у РФ, і хто воскресить понад 10 млн. знищених штучними голодоморами 1921-22, 1932-33 та 1946-47 рр. Про втрати 8 млн. українців у Другій світовій війні годі й говорити. Під час трьох геноцидів та військової трагедії 1939-1945 рр. українська нація у ХХ ст. понесла нечувані втрати. За ці злочини Радянсько/московська імперія зазнала нечуваного покарання. Ціна цьому – її розпад. За нинішні злочини проти України Росія понесе не менші втрати від попередніх.

Демократичні сили РФ не спромоглися вчасно убезпечити сповзання Росії до диктатури через те, що епоха пострадянської трансформації на правових і демократичних засадах провалилася і була дискредитована в очах народних мас. Правлячими у ключових сферах економіки та політики олігархічними кланами інтереси суспільства та держави все більше ігнорувалися і навіть зневажалися. Згуртовані навколо Путіна владні та силові структури, сформовані

ще у радянські часи, окрім власного збагачення і благополуччя, стали й виразниками великодержавницьких інтересів Росії, тому рішуче вдалися до зламу такого порядку речей і запровадження авторитарної моделі влади, яка, на їхнє переконання, була єдино спроможною врятувати Росію від занепаду і розпаду, підпадання її під вплив західних цінностей. Плани щодо відродження Росії як світової держави, відновлення її на пострадянському просторі цілковито задомінували упродовж обох його президентських каденцій 2012-2018, 2018-2024 рр. Влада РФ відмежувалася від колективного Заходу, відійшла від правових і демократичних моделей державного устрою, вважала їх непридатними для забезпечення розвитку і процвітання Росії як самодостатньої окремої цивілізації, зі своєю тисячолітньою історією та культурою, і тому визнала небажаною діяльність на її території практично усіх незалежних політичних структур, громадських організацій та ЗМІ, оцінила їх екстремістськими чи іноземними агентами. У повсякденному житті російського суспільства тотально запанували авторитарні правопорядки. Агресивна зовнішня і репресивна внутрішня політика Путіна прирікала все більше країну і суспільство не до піднесення економіки і благополуччя громадян, облаштування РФ, формування цивілізованих взаємин на міжнародній арені, а до повернення в країні надцентралізованої системи управління, розбудови РФ як окремого геополітичного центру, загострення відносин із сусідніми державами, відновлення загарбницьким шляхом свого панування над ними.

Реалізація гегемоністських планів державницької ідеї відновлення російської імперії, забезпечення її світового панування розпочалася із закабалення Білорусії, захоплення територій суверенних держав Грузії, Молдови, України, конфронтації з колективним Заходом. Агресія РФ проти України 24 лютого 2022 р. під псевдоназвою СВО стала апогеєм цієї варварської політики рашистського режиму, засвідчила, що політика режиму Путіна в Україні набула ознак масового геноциду і злочинів нечуваного рівня. Це було підтверджено рішеннями міжнародних організацій – ООН, ПАРЄ, ЄС, багатьох провідних держав світу на основі ознайомлення з наслідками рашистського терору над мирним населенням у перші тижні після вторгнення в Україну. Безконфліктне і безальтернативне сповзання Росії до авторитаризму, розгорнута і успішно проведена робота з узаконення права Путіна на пожиттєве керівництво Росією, формування напівмонархічної моделі влади свідчило про те, що основна частина колишніх радянських політичних і адміністративних керівників, військових, спеціальних і правоохоронних органів, значна частина інтелігенції та діячів культури бажали відновлення російської імперії у будь-якій формі. Жадоба до реваншу об'єднує стару й нову еліту найміцніше на підсвідомому рівні. Тільки цим можна пояснити підтримку суспільством РФ конституційного перевороту у 2020 р., нечувану фальсифікацію виборів 15-17 березня 2024 р., влаштованих і реалізованих правлячою елітою з метою збереження диктатури на чолі з Путіним.

Справа у тому, що після двох термінів по 6 років перебування В. Путіна на посаді президента (2012-2018, 2018-2024 рр.) його повноваження закінчувалися весною 2024 р. Відповідно до Конституції РФ 1993 р. він не мав права на виборах 2024 р. втретє поспіль балотуватися на посаду президента країни. Для подолання цієї заборони з ініціативи правлячої еліти РФ В. Путін 15 січня 2020 р. звернувся до Державної думи з пропозиціями щодо внесення поправок до чинної Конституції. Серед інновацій Путіна значилися: відмова від дії міжнародного права на території РФ, розширення повноважень президента країни, зняття двотермінового обмеження його перебування на цій посаді. Представники демократичних сил виступили проти запропонованих поправок без всенародного обговорення і без розгляду альтернативних проєктів. Пропозиції опозиції щодо цих поправок зводилися до обмеження президентських повноважень двома термінами по 4 роки, зміцнення парламентської форми правління, підпорядкування уряду парламенту і таким чином обмежували всесилля президента.

Правляча еліта на чолі з Путіним не зважала на вимоги тоді ще впливових опозиційних і демократичних сил країни. Упродовж 25 червня – 1 липня 2020 р. влада РФ влаштувала загальнонародне голосування щодо внесення поправок до Конституції РФ. Соціологічні опитування, проведені Левада-Центром, показали, що альтернативний пакет поправок Громадської конституційної ради отримав підтримку 28% респондентів, а поправки Путіна – 25% опитаних. Незважаючи на рівне протистояння у цьому доленосному питанні між підходами громадськості та влади, правлячі кола на чолі з Путіним повелися віроломно. Центральні і місцеві органи влади усе зробили для ігнорування громадської думки і забезпечення проєкту Путіна повної переваги. Відповідно до офіційних результатів цього референдуму понад 78% громадян проголосували за владний проєкт. Пропозиції щодо змін до Конституції РФ за результатами референдуму вступили в силу з 2 липня 2020 р. Путін отримав право ще на два терміни по шість років балотуватися на цю посаду, тобто до 2036 р. Конституційна реформа у РФ засвідчила не тільки про зміцнення, але й про завершення формування диктатури Путіна.

Повномасштабна війна Росії проти України з 24 лютого 2022 р. обернулася нечуваним опором і героїзмом з боку української нації, спричинила конфронтацію Москви з колективним Заходом. Із 193 країн ООН 141 підтримала Резолюцію ООН, якою вторгнення в Україну засуджувалося; 47 країн утрималися і лише 5 країн (РФ, КНР, Білорусь, Куба, Венесуела) проголосували проти цієї Резолюції. Наслідком варварської і загарбницької війни РФ проти України стало рішення про видачу Міжнародним кримінальним судом у Гаазі 17 березня 2023 р. ордеру на арешт В. Путіна за здійснені злочини в Україні. Після цього він практично став невиїздним. Через пів року ПАРЄ 12 жовтня 2023 р. прийняла дві Резолюції. У першій з них «Роль Ради Європи у запобіганні конфліктам, відновлення довіри до міжнародних інституцій та

сприяння глобальному миру» наголошується, що «Коллективна оборона і безпека, про які йдеться у статті 51 Статуту ООН, повинна бути дотримана для всіх країн, а не лише для членів НАТО». В іншій Резолюції ПАРЄ «Забезпечення справедливого миру в Україні та тривалої безпеки в Європі» йдеться про те, що «Політика геноциду, яку проводить Російська Федерація проти України, має бути співвіднесена з попередньою спробою знищення української нації, а саме з Великим Голодом або Голодомором, 90-і роковини якого вшановуватимуться у листопаді 2023 року». ПАРЄ визнала В. Путіна «самозванцем та узурпатором», констатувала, що влада в Росії стала де-фактом диктаторською, проголосила невизнання Путіна легітимним президентом Росії після закінчення його президентського терміну весною 2024 р., а також закликала всі країни РЄ не визнавати легітимність В. Путіна після завершення його чинного президентського терміну. ПАРЄ закликала до створення спецтрибуналу для Путіна. 99 депутатів проголосували за і лише 1 утримався. Навіть прихильні до РФ Сербія та Угорщина не наважилися голосувати проти цієї Резолюції. Російський режим було визнано терористичним. ПАРЄ закликала створити трибунал для розслідування воєнних злочинів Росії в Україні. Нагадувалося, що міжнародний механізм притягнення президента Югославії С. Мілошевича дозволив позбавити його влади і притягнути до міжнародного суду як військового злочинця. Дана Резолюція дає можливість почати підготовку такого самого трибуналу і щодо Путіна [2].

Незважаючи на наростаючі міжнародні санкції та посилення політичної ізоляції, правляча еліта РФ, як ні в чому не бувало, продовжувала свою агресивну війну в Україні, готувала чергові вибори президента у березні 2024 р., забезпечувала умови для гарантованої перемоги Путіна. Механізми для реалізації поставленого завдання апробовувалися у попередні часи і були надійними. Опозиційний діяч Дмитро Гудков зазначав, що репресивний апарат у РФ досяг 1,2 млн. осіб і був спроможний надійно відпрацювати усі питання щодо підготовки подібних заходів і досягнення необхідних результатів.

За словами українського політолога В. Денисенка, ядро активних прихильників війни проти України складало у кінці 2023 р. 10-12% населення РФ, а послідовних неприхильників війни – приблизно 20%. Останні дослідження показали, що у 18% жителів РФ життя не погіршилося, у 40% матеріальний стан змінився; а у 42% життєвий рівень погіршився. Доля тих, у кого життя стало дуже поганим, складає 15%. В умовах різкого збільшення у бюджеті 2024 р. війських витрат (понад 30%) тенденція до погіршення соціальних умов продовжуватиметься. Тим паче, коли загальні витрати на ВПК насправді поглинуть 40% бюджетних коштів. Спрямовані напередодні виборів усі наявні резерви на утримання зарплат, цін, недопущення інфляції лише тимчасово пригальмували ці процеси [3].

Утримувати основну частину населення РФ у покорі владі Путіна вдалося шляхом тотального розпалювання ненависті до української нації, тривалих і

брехливих звинувачень України в антиросійській діяльності, цілковитого перекладання на українське керівництво причин агресії Росії проти України. Більшість населення РФ з самого початку агресії проти України $\frac{3}{4}$ населення РФ схвалювали вторгнення в Україну, лише $\frac{1}{5}$ його частина виступала проти війни і диктатури Путіна. Це переважно освічені люди, інтелігенція Москви та Санкт-Петербурга. Воно виявилося лояльним до розпочатої війни проти України не лише через цілковиту дезінформацію. Адже навіть різка конфронтація колективного Заходу з московським диктатором, явне погіршення життєвого рівня, значні людські втрати, негативні процеси у соціальній сфері не викликали протестних рухів серед росіян. Експерти Фонду Карнегі Волков і Колесников пояснювали причини такого ставлення тим, що культура, менталітет і свідомість росіян сформовані на великодержавницьких, рабських принципах часів Московського царства/держави, Російської імперії, СРСР, а не на справедливості, праві і демократії, тому вони легко піддаються путінській пропаганді, спрямованій на відродження великої Росії. Геноцидна війна Росії проти України, ймовірно, за припущенням цих авторів, є саме тим фактором, що веде її до загибелі [4].

Американський історик українського походження Олександр Мотиль доводив цілковиту помилковість тих, хто вважає, що агресивною поведінкою Росія прагне стати сильнішою у протистоянні із Заходом та Україною. Насправді вона згасає, оскільки вкладає величезні кошти лише на розвиток ВПК і водночас скорочує витрати на сектор споживчих товарів. «Заяви Путіна про те, що ВВП зростає, а інфляція низька, – наголошує він, – приховують реальність того, що пересічних громадян приносять у жертву на вівтар мілітаризму». Опозиційний до режиму Путіна економіст Володимир Мілов наголошує, що «росіяни стали значно біднішими за останні 5 років, особливо – за останні 2 роки». Дж. Зонненфельд (Єльський університет) та його колеги переконливо показали, що санкції спрацювали і що «Росія більше не є навіть віддалено економічною державою та заборонила мінімальну звітність щодо прозорої статистики національного доходу, яка необхідна для збереження членства в МВФ. Оскільки її промислова міць нижча, ніж у Чилі, путінська Росія виживає, просто захоплюючи активи. Економіка, в якій дедалі більше домінує держава, поглинає власні компанії, щоб підтримувати військову машину Путіна» [4].

Упродовж 25-ти річного перебування при владі правляча еліта на чолі з В. Путіним сформувала режим, державницька ідея якого спрямована на відродження великої Росії на царсько-радянських великодержавницьких засадах. Населення щоденно піддавалося ідеологічній обробці, що Росія стала жертвою у руках імперіалістів на чолі з США і веде справедливую вітчизняну війну проти ворогів, які прагнуть ліквідувати тисячолітню російську державу, її розчленувати. Конфронтація РФ з колективним Заходом, негативні процеси у її економічній і соціальній сфері, погіршення життєвого рівня громадян, значні

людські і матеріальні втрати не викликали масових протестних рухів серед росіян.

Непримиренність до західних цінностей, заздрість процвітаючим та успішним країнам і ворожість до тих народів, які прагнуть до подібного благополуччя цілковито домінує у ментальності «русских». Масові і постійні патріотичні заходи по всій країні, виховання громадян, насамперед підростаючого покоління, побудовані на прославленні попередніх воєнних перемог Росії, СРСР, одурманили переважну частину суспільства. Розпочалося тотальне виховання населення країни, для його підтримки і активної участі у реалізації нинішньою владою цієї великодержавницької ідеї РФ. Цими ідеями перейнялася більшість населення.

З боку влади клався край опозиційній діяльності в усіх її проявах, критика і засудження злочинів внаслідок військового вторгнення в Україну переслідувалося і каралося репресивними органами. Справедливі критики і аналітики обстріхувалися як зрадники і вороги Росії, агенти західних спецслужб, кидалися до в'язниць, або депортувалися з країни. Репресивні і каральні заходи влади набули масового характеру і прискорено наростали.

Підтримка значною частиною росіян СВО в Україні стало відображенням пропагандистських наративів про те, що Україна стала проводити антиросійську політику, що цілковито відповідає інтересам Заходу. У Москві ніколи не озвучувати інтересів Української держави, постійно спрямованих на формування дружніх і рівноправних відносин. Навіть слово рівноправність не вживалося, коли йшлося про взаємні з Україною. Значна частина населення РФ виявилася дезінформованою і лояльною до розпочатої СВО проти України, потрапила під вплив брехливих пропагандистсько-ідеологічних постулатів ще й тому, що вони мають під собою дуже глибокі історичні корені. Масове невдоволення у російському соціумі постійно генерується самим фактом існування самостійної України, бо вважається, що керівники України, а не діячі радянського Центру та Росії, відіграли ключову роль у розвалі СРСР.

Виховання ненависті до українства завжди складає серцевину «русской» національної ідеї, суть якої цілковито розкрилася після 24 лютого 2022 р. Саме путінцям вдалося досягти масового обурення у російському середовищі існуванням українського чинника завдяки: постійному поширенню антинаукових тверджень про єдиний «русский народ» у складі «русских», українців, білорусів; тотальному розпалюванню владою ненависті до української нації та її державності, звинувачуванню керівництва України у нацизмі, фашизмі, бандеризмі; обстріхуванню влади України у тривалій виключній антиросійській діяльності, цілковитому перекладанню на українську владу вини за агресію Росії. Влада РФ широко використовує традиційні елементи зверхнього і зневажливого ставлення «русских» до українців, яких обзивають на побутовому рівні «хохлами» або бандерівцями. Ці догми складають основу пануючої державницької і національної ідеї сучасної Росії.

Значна частина населення РФ повірила, що загарбницька війна проти України спрямована на денацифікацію і демілітаризацію її режиму і завершиться легкою прогулянкою. Повна окупація України, встановлення проросійської влади і повне підпорядкування її інтересам Москви віталася серед широких кіл росіян. Вплив антиукраїнської пропаганди настільки глибоко вкорінився у свідомість жителів Росії, що навіть поразки і затягування безуспішної війни, величезні втрати загнаних в пекло людей, не викликали адекватних вимог і протестних рухів. Росія зазнала великих людських і матеріальних втрат завдяки мужності українських військ, здібності й патріотичності керівництва України та зростаючій допомозі і санкціям колективного Заходу проти Росії. Уся вина за початок СВО покладалася виключно на нацистську владу в Україні та ворожі антиросійські акції Заходу. Москва подавала збочену на свою користь інформацію про військові події в Україні, спромоглася енергійними заходами утаємничити від суспільства трагічні наслідки війни, фальсифікувати події, скривати втрати, проводити напівтаємно чергові мобілізації головним чином у депресивних і віддалених регіонах. Дезінформаційна робота з боку усіх складових державної машини набула тотального характеру і спрямовувалася на заспокоєння населення, недопущення поширення серед мас негативних і трагічних подій з фронту.

Шляхом запровадження на території усієї країни суцільного контролю репресивних органів, застосування каральних заходів проти будь-яких публічних проявів невдоволення чи опозиційної діяльності, режиму вдалося уникнути загрози розколу єдності суспільства і влади, забезпечити проведення виборів президента у 2024 р. виключно за сценарієм команди В. Путіна. Завчасна фільтрація стала надійною формою недопущення впливових і небезпечних кандидатів до участі у виборах 2024 р. Більшість же діячів протестного спрямування сприймалися владою як епізодичні явища, тому не склали великої загрози для уже зміцнілої диктатури Путіна. Владну еліту турбували народні висуванці центральних округів Росії, тому там промашки напередодні виборів виключалися. Для упередження цього туди зазделегідь спрямовувалася підвищена увага владних органів усіх рівнів, належні фінанси і пропагандистські сили. Усі галузі економіки, ВПК, соціально-економічної сфери, культури, зареєстровані ЗМІ, творчі, освітні, культурні й спортивні організації за кілька місяців до виборів отримували додаткове фінансування, яке, хоч і тимчасово, але позитивно позначалося на виробничих та життєвих умовах більшості категорій населення, що у відповідь формувало адекватні процеси, стимулювало серед виборців невимушене наростання рухів на користь масової участі у виборах та голосування за В. Путіна. Реальні опозиційні кандидатури не наважилися брати участь у подібних іграх, знаючи про неминучу поразку, а сміливці від народних мас, які погодилися на боротьбу у таких умовах, уже на старті легко знімалися з дистанції ЦВК шляхом їх нерестрування кандидатами на участь у президентських виборах.

За підсумками опитувань серед опозиційних сил у кінці листопада 2023 р., які зробив О. Навальний, самим популярним і єдиним кандидатом від опозиції на посаду президента мав стати колишній мер Катеринбурга Євгеній Ройзман. Друге місце відводилося журналісту, головному редактору опозиційної «Новой газети» Дмитру Муратову. Третє місце випадало голові політичному блоку «Яблуко» Г. Явлінському. Перші два діячі не погодилися брати участь у цих виборах, а Явлінський висунув умову: піде на вибори, якщо активісти зберуть на його підтримку 10 млн. підписів. Оскільки було зібрано лише 1 млн. підписів, то він відмовився висуватися на цих виборах [5].

Серед варіантів стратегії поведінки опозиційних сил на виборах у кінцевому підсумку перевагу здобула лінія: голосувати за будь-якого кандидата проти Путіна. Команда Навального заявила: «Для Путіна вибори 2024 р. – це референдум з схвалення власних дій, з виправдання війни проти України. 17 березня Росія повинна усвідомити, що більшість не бажає бачити Путіна на чолі держави. Результати голосування будуть підроблені, але наше завдання зробити так, щоб все стало очевидним і без них». Рух за досягнення цієї мети почав ширитися по всій Росії, тому репресивні органи уже на початковій стадії його зародження енергійно протидіяли, щоб він не набрав масового характеру.

Переважна більшість опозиційних політологів РФ, як і зарубіжних фахівців, вважали, що вибори носитимуть характер референдуму і навряд чи хтось із конкурентів Путіна отримає масову підтримку. Ці висновки ґрунтувалися на обізнаності з внутрішньополітичною ситуацією у Росії.

Відповідно до схвалених поправок до Конституції РФ та інших відповідних законів Рада Федерації 7 грудня 2023 р. затвердила дату проведення виборів Президента РФ – 17 березня 2024 р. ЦВК РФ 8 грудня вперше вирішила провести вибори упродовж трьох днів – 15, 16, 17 березня 2024 р. Даючи старт виборчій кампанії, голова ЦВК РФ Е. Памфілова зазначала, що вибори вперше проводитимуться «у дуже токсичній геополітичній обстановці». Період висунення кандидатів на посаду президента тривав у грудні 2023 р. – початку січня 2024 р. Положеннями законів РФ «Про вибори Президента Російської Федерації» від 10.01.2003 р. (зі змінами і доповненнями від 28.06.2017 р.), про Реєстрацію кандидатів на посаду Президента РФ у ЦВК передбачалися дискримінаційні умови участі у виборах президента. Документи представників партій приймалися до 1 січня 2024 р. Кандидатам від партій, які представлені у Державній думі, збирати підписи не було потрібно. Від цього звільнялися і висуванці від партій, які представлені в законодавчих зборах не менше, ніж третини регіонів РФ. Кандидати від політичних партій, які не входили до центрального чи регіональних законодавчих органів, мали зібрати не менше 100 тисяч підписів із 40 чи більше суб'єктів федерації і представити вчасно на розгляд ЦВК. Самовисуванці та представники партій, які не входять до законодавчих органів РФ чи федеральних округів у порівнянні з представниками партій Держдуми РФ, парламентських партій регіональних

органів законодавчої влади, мали до 27 грудня 2023 р. представити до ЦВК необхідні документи, а потім зібрати як мінімум 300 тисяч підписів від виборців 40 чи більше суб'єктів федерації і представити їх до ЦВК до 31 січня 2024 року. Дозволялося дострокове і дистанційне електронне голосування. Важливим нововведенням виборів було й те, що дозволялося здійснювати голосування як на виборчих дільницях, так і у прибудинкових місцях на окупованих територіях України, а також і у прикордонних з Україною Брянській, Курській, Белгородській областях та у Криму. Дистанційне електронне голосування запроваджувалося у 30 регіонах РФ, зокрема у Москві. Розширювалися повноваження ЦВК, зокрема щодо встановлення помилок у документах претендентів на реєстрацію та винесення відповідних рішень. Самою сильною ознакою цих виборів стала відміна порогу мінімальної участі у виборах, тобто усувалися умови, коли у разі участі меншої половини виборців у голосуванні вибори ставали недійсними. Відтепер, хто з кандидатів набирає більшу кількість голосів навіть при меншій від половини участі чи незначній явці виборців, той все одно ставав президентом країни.

Важливо зазначити, що напередодні кампанії на усіх рівнях і по всій країні були вибудовані неконтрольовані можливості для здійснення масових фальсифікацій. Контролю за урнами вночі не було, спостерігачі від загально визнаних міжнародних організацій не запрошувалося для участі у проведенні виборів, а кишенькові спостерігачі навіть не вважається говорити. Соціологічні опитування у РФ відбувалися вибірковими, не проводилися ні у депресивних регіонах, ні у тих, де питома вага втрат їх представників, мобілізованих на війну проти України, зашкалювала. Опитування щодо доцільності проведення СВО взагалі не проводилися. З 15 мільйонів Москви чи 5,5 млн. Санкт-Петербурга в армію забрали відповідно лише 10 тисяч та 3,4 тисяч осіб. На фронт відправили лише незначну їх частину. Основу збройних сил РФ на війні в Україні складали представники віддалених, депресивних регіонів, населення яких здебільшого було «не русской» національності.

Збереження за Путіним посади президента прогнозувалося з самого початку підготовки цих виборів. Ще до оголошення згоди Путіна у черговий раз балотуватися на посаду президента у вищих ешелонах влади, у ЗМІ з осені 2023 р. поширювалися запевнення у його перемозі. У жовтні 2023 р. Д. Песков особисто заявляв, що у Путіна конкурентів у нинішній час немає і бути не може. Провладні соціологічні опитування свідчили, що Путін має широку підтримку населення не стільки завдяки збереженню ще стабільної економічної ситуації в країні, скільки цілковитому контролю його правлячою кастою ситуації в Росії на усіх рівнях. У листопаді 2023 р. ці слова підтверджувалися результатами соціологічних опитувань. Так Фонд громадської думки повідомляв, що роботу Путіна позитивно оцінювали 77% респондентів, а

негативно – 11%. За даними ВЦІГД (ВЦИОМ) Путіну довіряли 78,5% жителів РФ.

Захід також посприяв цьому. Задовго до виборів і під час їх проведення конгресмени та політики республіканської партії США, упродовж грудня 2023 р. – першої половини квітня 2024 р. не схвалили виділення Україні понад 61 млрд. дол. для закупівлі необхідного озброєння, щоб успішно протистояти агресії РФ і почати виганяти загарбників за межі України. Цим скористалися у Москві. Заволодівши стратегічною ініціативою, російські війська у першому кварталі 2024 р. здійснили незначні, але наступальні операції на сході України, завдали значних руйнувань енергетичній та житловій інфраструктурі. Ейфорія наближення перемоги у війні над Заходом і нацизмом в Україні збільшила й так значну частину оскаженілого російського електорату, відданого Путіну.

Зарубіжні аналітики ще до виборів у середині лютого 2024 р. стверджували, що їх результати будуть штучними. Опозиційні, альтернативні суспільні сили у РФ і на окупованих територіях цілковито придушені і знищені. Упродовж 25-и річного правління В. Путіна сформувався режим його особистої влади. Уся машина державної влади працювала на забезпечення його перемоги. Кремль чекав 80% участі у виборах і трошки меншу кількість голосів за Путіна. Запроваджене з кінця лютого дистанційне голосування не підлягало контролю.

Український політолог Вадим Денисенко вважав, що вибори президента РФ 2024 р. свідчатимуть про завершення формування нової системи управління, що за формою відповідатиме монархії. Відбувається відродження не радянської моделі влади, а сучасної моделі Китаю [6].

В. Путін вперше публічно заявив 8 грудня 2023 р. про висунення своєї кандидатури на участь у президентських виборах під час зустрічі з Героями Росії у Кремлі. 19 грудня 2023 р. він офіційно зареєструвався у ЦВК кандидатом на вибори президента РФ. Прес-секретар президента Д. Песков прокоментував його заяву як не домашню заготовку, а як реакцію Путіна на звернення учасників тієї зустрічі, зокрема Артема Жоги, який попросив його від імені народу Донбаса взяти участь у цих виборах. В. Путін висунув свою кандидатуру як самовисуванець і 18 грудня 2023 р. особисто подав до ЦВК відповідні документи. На його підтримку упродовж 23 грудня 2023 – 17 січня 2024 рр. було зібрано 2,5 млн. підписів (за іншими даними 1,8 млн.) громадян різних регіонів РФ. У грудні 2023 р. відбувся з'їзд партії «Єдина Россия», що є політичною опорою режиму В. Путіна. Для владної еліти РФ президентські вибори 2024 р. стали найважливішою подією, тому цей форум став мобілізаційним для однопартійців із забезпечення підтримки і переконливої перемоги лідера на цих виборах. Під час виборчої кампанії Путіна його підтримали дві провідні парламентські партії – «Єдина Россия» та «Справедливая Россия», тому вони не висували своїх кандидатів. Голова партії «Справедливая Россия» Сергій Миронов у середині грудня 2023 р. заявив, що очолювана ним партія готова запропонувати свої ініціативи до виборчої

програми Президента РФ, які дійсно допоможуть Росії «стати незалежною, суверенною, сильною державою з дуже добрим майбутнім».

В. Путін першим серед самовисуванців здав до ЦВК 22 січня 2024 р. списки виборців на свою підтримку. Через тиждень його було зареєстровано кандидатом на посаду президента 29 січня 2024 р. У той же день було повідомлено, що В. Путін не планує брати участі у передвиборчих дебатах. У поданих до ЦВК документах В. Путіна для реєстрації його кандидатури на ці вибори зазначалося, що у його власності є одна квартира, два автомобілі «Волга» 1965 р. випуску. Упродовж 2018-2022 рр. він заробив 67,591 млн. рублів [7].

Декларація про майно і доходи В. Путіна свідчили, що він живе виключно на заробітну плату, не має жодного відношення до інших доходів від комерційних чи бізнесових структур. Його матеріальне становище виглядає на фоні представників правлячої еліти і бізнесу РФ досить скромно. Про статки його рідних, обсяги їх майна, його соратників та бізнесменів не говориться. Обнародовані командою Навального матеріали, в яких повідомлялося про наявність у В. Путіна котеджу у районах Сочі, дорогоцінних яхт і будинків, коштів і майна його обох дочок за кордоном засвідчували, що подані В. Путіним дані щодо матеріального стану не відповідають дійсності. Дивно, що це не привернуло уваги ні російських, ні зарубіжних ЗМІ та громадських організацій.

Напередодні виборів президента 2024 р. у РФ склалися такі умови, що навіть відомі серед широких кіл суспільства політики, якби й залишилися в країні і на свободі, були б неспроможними скласти конкуренцію Путіну, настільки владна машина усе зробила для перемоги лише її кандидата. При очевидних умовах диктатури і тотального переслідування інакомислячих людей відомі діячі демократичного і центристського спрямування (М. Касьянов, Г. Явлінський, В. Пономарьов, В. Єрофєєв, Г. Каспаров, І. Яковенко, Л. Шевцова та інші) припинили свою політичну активність, емігрували або переключилися на активну наукову чи творчу діяльність. Відомий демократичний діяч Г. Явлінський припинив політичну діяльність і присвятив себе виключно науково-педагогічній роботі. У серпні 2020 р. він опублікував брошуру «Второе июля», в якій констатував завершення і програш майже 30-річної епохи і перспектив цивілізаційного шляху розвитку РФ.

Лише самі радикальні російські опозиціонери перейшли у відкриту опозицію до режиму Путіна. Більшість з тих, хто залишився в Росії і продовжував активно протидіяти режиму Путіна, публічно його критикувати, були кинуті до в'язниці (Ілья Янін, Володимир Кара-Мурза, Олег Орлов, Владлен Меньшиков, Андрій Пивоваров та десятки інших), або уже потрапили на кладовища (Борис Немцов, Олексій Навальний і десятки їм подібних).

Нові опозиційні самостійні діячі, висуванці народних мас, а не правлячих кланів, які спробували взяти участь у президентських виборах, з перших же

днів не були допущені до участі у виборах, до проведення масових публічних акцій під час виборчої кампанії. Жодні претенденти на участь у виборах, які дуже обережно критикували діяльність чинного президента, вимагали відмовитися від расистської ідеології щодо інших народів, відновлення правових і демократичних свобод, припинити репресії всередині держави та агресивну зовнішню політику, варварську війну на знищення України та української нації, звільнити політичних в'язнів, не допускалися до участі у виборах з другорядних причин.

Більшість претендентів зазнали невдачі уже під час реєстрації у ЦВК кандидатом на участь у президентських виборах. Досить неочікуваною кандидатурою на посаду президента виявилася відома 40-річна тележурналістка із м. Ржева Московської області Катерина Дунцова. Вона також самовисуванка. Її публічна діяльність носила обережний характер. У великому інтерв'ю, в основі якого лежала її предвиборча програма, не простежувалася відкрита антипутінська позиція. Вона зазначала, що упродовж його 24-и річного панування Росія переживала стагнацію. Наголошувала, що ціни практично росли щоденно, вживані заходи для стабілізації становища не приносили належних результатів. У її предвиборчій програмі вагоме місце посідали ідеї про демократичне реформування Росії, вимоги припинити війну проти України, звільнити політичних в'язнів, серед них і О. Навального, анулювати закон про іноземних агентів. 20 грудня 2023 р. К. Дунцова подала до ЦВК необхідні документи, щоб зареєструватися кандидатом на участь у виборах президента РФ. Вона виглядала лідером у антивоєнній боротьбі. ЦВК 23 грудня 2023 р. відмовила їй у реєстрації. Причини такого рішення були пояснені ЦВК тим, що у поданих нею документах були виявлені «адміністративні помилки». Апеляцію К. Дунцової на рішення ЦВК Верховний Суд РФ відхилив 27 грудня 2023 р. Детальніша інформація щодо причин такого рішення ЦВК і ВС РФ випливає із повідомлення РІА Новості. К. Дунцову звинувачували у тому, що її діяльність фінансувалася М. Ходорковським, колишнім головою нафтової компанії «Юкос», олігархом, який тривалий час відбував тюремне покарання, а після виходу на волю емігрував з Росії. Він віднесений до групи іноземних агентів Росії. Усі заперечення К. Дунцової щодо її причетності до Ходорковського не були прийняті до уваги. Її запрошували до прокуратури давати пояснення щодо її ставлення до війни РФ в Україні, а питання про відносини з М. Ходорковським з боку прокурорських органів не ставилося. Її також звинувачували у наявності у неї наркотиків. Усе стихло після припинення її політичної роботи.

Ігорю Гіркїну, офіцеру ФСБ РФ, російському націоналісту, одному з очільників сепаратистського і збройного руху на Донбасі, застрільнику війни проти України, ув'язненому у Росії за екстремізм, 29 грудня ЦВК відмовила у реєстрації без пояснень. Сергію Малінковичу, представнику партії «Комуністи Росії» з Алтайського краю, ЦВК також відмовили йому у реєстрації як

кандидату на цю посаду через те, що у його списках підтримки (майже 105 тисяч підписів) було визнано недійсними майже 9 тисяч, що перевищувало 5% допустимого порогу браку у списках підтримки.

Серед усіх претендентів на участь у виборах найбільш небезпечним виявився 60-річний Борис Надеждін, висуванець партії «Гражданская инициатива», який зібрав на свою підтримку понад 200 тисяч підписів виборців. У 1990-і рр. він був головою міськради м. Довгопрудне Московської області; у 1999-2003 рр. проявив себе зрілим законодавцем як депутат Держдуми РФ. Як людина єврейсько-руського Надеждін, на відміну від путіністів та інших рашистів монголоїдного походження, представляв собою багатогранну мудру особистість. Набутий досвід і незмінна позиція Б.Надеждіна свідчили про нього як про зрілого, справедливого і рішучого політика. На підставі обґрунтованих фактів Надеждін постійно публічно виступав проти політичного курсу Кремля, критикував політику Путіна, оскільки вона спричинила згортання демократичних основ державотворення і запровадження авторитарної форми правління. Він піддавав однозначній критиці внесення поправок до Конституції РФ у 2020 р. Послідовно виступав проти збройної агресії проти України під назвою СВО. Він став популярною особистістю, отримав широку підтримку серед населення РФ. Навколо нього згуртувалася більшість російської емігрантської інтелігенції. Хоча у зарубіжних політичних колах він вважався ще маловідомим діячем, проте припускалося, що саме своєю участю у президентських змаганнях він може похитнути режим В. Путіна і здобути міжнародне визнання. З кінця 2023 р. його почали переслідувати, а у 2024 р. за антивоєнну позицію його звинуватили у зраді батьківщини. Але для його ізоляції знайшли інший спосіб. Упродовж 26-31 грудня 2023 р. ЦВК розглядала його документи, зокрема й списки на його підтримку. За одними даними списки складали 180 тисяч, за іншими – понад 200 тисяч. Проте у ЦВК прийняли до розгляду лише 105 тисяч. Серед них експерти ЦВК визнали дійсними лише 95,5 тис. підписів, а у понад 9 тисячах знайшли граматичні помилки, недостовірні біографічні дані, неточні місця проживання, чи, що 11 осіб уже пішли з життя. Це стало офіційною підставою для ЦВК відхилити 8 лютого 2024 р. реєстрацію Надеждіна як претендента на цю посаду. Його оперативна апеляція на рішення ЦВК у зверненні до Верховного Суду РФ мала вагому аргументацію: списки на його підтримку складають 180 тис. осіб, серед яких 100 тис. даних є безспірними. Вивчити необхідно було усі списки, а не тільки відібрані з них. Але цього аргументу ні ЦВК, ні ВС РФ не взяли до уваги. ВС РФ 16 лютого підтримав рішення ЦВК РФ про позбавлення його права на реєстрацію кандидатом для участі у президентських виборах. Б.Надеждін наголошував на прес-конференції, що за соціологічними опитуваннями він посідав на цих виборах друге місце після Путіна, набирав двозначні процентні результати, а експерти ЦВК йому розповідали про

11 померлих у списках на його підтримку. Усі вагомні аргументи Надєждіна відхилялися [8].

Багато експертів вважали, що зняттям Надєждіна з виборчого процесу влада усунула єдиного реального конкурента для В. Путіна. Політолог Аббас Галлямов заявив 9 лютого, наступного дня після рішення ЦВК про відмову Надєждіну у реєстрації кандидатом на посаду президента, що відмова у його реєстрації дуже сильно вдарила по легітимності обрання Путіна президентом. І продовжив: а якби Надєждіна зареєстрували, то у В. Путіна «не було б практично ніяких шансів виграти у нього» боротьбу за президентську посаду. Більш глибокий аналіз політичної ситуації у РФ показує, що Б. Надєднін дійсно був найбільш вагомим опонентом. Однак, навіть за участі й інших подібних Надєждіну кандидатів жоден з них на виборах не зміг би перешкодили перемозі Путіна. Такою у нинішній період склалася політико-правова ситуація у РФ, при якій претенденти, які відкрито відстоювали більш ефективні моделі розвитку Росії, відновлення правового і демократичного устрою у РФ, вимагали припинити війну в Україні, шукати компроміс із світовими гравцями на Заході, а не сподіватися на дружбу з Китаєм, як на єдино можливу запоруку порятунку і перемоги РФ, тобто діяли проти політики Путіна, до участі у виборів не допускалися [9].

Для позбавлення таких претендентів права на участь у виборчих змаганнях існували лише владі відомі механізми, які після виборів все одно стали відомими для широких кіл громадськості. Наслідком такої дискримінації у виборах стало те, що із 33 претендентів, які стартували на виборах, у підсумковий список на реєстрацію їх як кандидатів на посаду президента, затверджених ЦВК у лютому 2024р., ввійшло лише 4 особи. Це - самовисуванець В. Путін, представник партії «Нові люди» ліберальний демократ В. Даванков, голова ЛДПР Л. Слуцький і кандидат від КПРФ М. Харитонов. Останні три були допущені ЦВК до участі у виборах, бо були лояльними кандидатами-угодниками режиму, довіреними, надійними та узгодженими з владою. Вони були носіями рашистського режиму, а їхня публічна поведінка у всіх деталях відповідала політиці команди В. Путіна.

Публічних дискусій між Путіним та цими претендентами не відбулося. Вони у своїй передвиборчій кампанії лише імітували змагання за цю посаду, не порушили жодного радикального питання, відмінного від позиції чинної влади, не критикували режим за помилки у внутрішній та зовнішній діяльності, загарбницьку війну проти України, не висували пропозицій щодо зміцнення політико-правових та демократичних засад у житті держави й суспільства, зниження гостроти міжнародного протистояння, в якому перебувала країна.

У кінці лютого 2024 р. авторитетним ЗМІ Delfi в Естонії було обнародовано естонською та «русской» мовами таємну інструкцію, розроблену владою РФ, як готуватися до президентських виборів 2024 р. та поводитися на приєднаних до Росії українських територіях. З її змісту випливає, що упродовж років правляча

еліта РФ розбудовувала мережу організацій та систему заходів для забезпечення домінування великодержавницької ідеології як в самій РФ, так і на окупованих територіях України. У центрі уваги перебувало забезпечення успіху на трьох напрямках: виборах президента у 2024 р.; суцільна дискредитація політики України на окупованих землях за допомогою домінування пропагандистсько-інформаційної мережі РФ; забезпечення надійної безпеки для місцевих жителів України – вірним панросійській ідеї. Для реалізації цих завдань владою РФ в цілому виділялося 1,1 млрд. євро (у російських рублях). На підготовку і проведення виборів виділялося 740 млн. євро. Виконання цих завдань покладалося на провідні ЗМІ РФ, силові структури (ФСБ, МВС та Росгвардію), місцеві органи влади РФ, колаборантів на окупованих територіях. Для вирішення завдань на цих територіях у 2023 р. було задіяно 4300 осіб. Річний бюджет їх діяльності у 2023 р. складав 600 млн. євро. Правляча у РФ партія «Єдина Росія» для формування своїх партійних організацій на окупованих територіях на 2024 рік отримала 2,5 млн. євро. Український мобільний зв'язок, ЗМІ та інтернет блокувалися, запроваджувалася виключно мережа РФ. На це було витрачено лише у 2023 р. 10 млн. євро. Результати соціопитувань серед місцевого населення направлялися лише вищому керівництву РФ. Контроль за життям місцевого населення ставав більшим, ніж у радянські часи. При такому рівні пильнування 90% інтерв'юєрів під час опитування говорили те, що було потрібно окупантам [10].

Особливе місце у передвиборчій діяльності В. Путіна посідає його Послання до Федеральних зборів (ФЗ) РФ 29 лютого 2024 р. У 2-х годинному зверненні викладалася передвиборча програма та обіцянки виборцям у разі його обрання на цю посаду. У центрі уваги лежали брехливі пояснення причин війни проти України, звинувачення Заходу у сприянні загостренню відносин України з Росією, що призвело до розв'язування війни проти неї, доведення, що СВО Росії проти України підтримує «абсолютна більшість росіян». Він пригрозив застосувати ядерну зброю для захисту інтересів РФ. В. Путін спробував змалювати становище РФ у нормальному стані, показати, що війна, міжнародні санкції та інші зовнішні складнощі не заважають розвитку країни. І водночас він говорив про низькі доходи значної частини населення, що 13,5 млн. росіян продовжують жити за межею бідності, визнав, що у тяжкому фінансовому становищі знаходиться біля 30% багатодітних сімей. Пообіцяв знизити цей показник у 2030 р. до 12%. Він заявив про створення цілі низки програм у соціальній сфері, формування пільгової іпотеки на житло та податкові пільги для великої кількості населення, особливо для сімей з малолітніми дітьми. Пообіцяв до 2030 р. підвищити місячну оплату праці з нинішніх 19 тис. руб (190 євро) до 35 тис. руб (350 євро). Велика увага приділялася зростанню інвестицій у всі галузі економіки, посиленню мережі цифровізації, покращенню оснащення освітніх установ, збільшенню капітальних вкладень у розвиток науки, будівництво нових доріг, удосконаленню системи автоперевезень,

розвитку малого і середнього бізнесу у регіонах, спорту та його інфраструктури, створенню нових видів виробництва у важливих галузях економіки на всій території РФ. Він також заявив, що РФ стане однією з 4-х найвизначніших економічних держав світу; відзначив самі високі темпи економічного її розвитку у 2023 р., які були вищими від загальносвітових і вищими, ніж у всіх країнах «Великої Сімки»; що величезну роль у значному зростанні економіки Росії відіграв «запас міцності, створений за останнє десятиліття» [11].

Він пообіцяв відчутне покращення життя пересічних громадян; зробив росіянам рекордну кількість обіцянок, які справляли масштабні враження про перспективи радикальних змін у соціальній сфері, економіці, регіональному розвитку та в усіх сферах бізнесової діяльності. Передбачається збільшення підтримки малоімущих та хворих людей, багатодітних сімей та усіх сімей з дітьми. Заплановано виділити 1 трил. руб. на модернізацію системи охорони здоров'я. За підрахунками журналістів під час виступу він в цілому запропонував витратити із держбюджету понад 10 трил. рублів на величезну кількість нових проєктів. Для виконання цих обіцянок Путіна потрібно буде збільшувати додаткові витрати на схвалені бюджети в середньому на 1,2-1,4 трил. руб. щорічно до 2030 року [12].

Під час засідання уряду РФ 14 березня за участю В. Путіна було прийняте рішення про запуск усіх нових національних проєктів, озвучених у Посланні до ФЗ. Основне місце посідали питання демографії, охорони здоров'я, покращення освіти усіх рівнів, виховання дітей та молоді, індивідуальної фахової підготовки. Належна увага відводилася забезпеченню технологічного суверенітету РФ, формування нової інфраструктури для розвитку міст, сіл, транспорту.

Історик, професор Центру вивчення сучасної історії (Потсдам, ФРН) Ян Берендс вважав, що обіцянок було озвучено дуже багато. Немає сфери, яку б Путін обійшов увагою, де б він щось не пообіцяв. Це, звичайно, ілюзія, що усе це можна буде реально виконати у довготривалій перспективі, оскільки більша частина російських грошей спрямовується на оборонну промисловість, на війну, як це було у радянські часи. Він наголосив, що якщо В. Путіну, який перебував при владі вже понад 20 років, не вдалося покращити рівень шкільної освіти та інфраструктури у мирний період, то тим більше піддано великому сумніву те, що це може відбутися у нинішні часи, у розпалі війни [13].

У кінці своєї промови В. Путін успіх усіх озвучених у посланні обіцянок, починань і соціальних програм узалежнив від ситуації на фронті. Політолог Філіпп Лаусберг (Центр європейської політики, Брюссель) наголошував, що кліка та В. Путін збережуть владу і себе, якщо зможуть добитися прийнятних для них умов завершення війни у довготривалій перспективі. При інших варіантах їх чекає крах і кримінальне переслідування [13].

Проаналізувавши 6-ти річні обіцянки В. Путіна, фахівці ставлять закономірні запитання, звідки В. Путін додатково віднайде величезні кошти обсягами від

110 млрд. до 130 млрд. дол., щоб їх виконати. Адже приріст економіки РФ не є відчутним: у 2022 р. - падіння на 1,2%; у 2023 р. – приріст на 3,6%; а у 2024 р – прогнозується найнижчим серед країн Великої Сімки. Д. Полевой (директор компанії Astra) дав відповідь на це питання. В. Путін обкладе податками охігархів, щоб вони сплатили його виборчі обіцянки [14].

Голова ЦВК Е. Памфілова заявила 24 січня 2024 р., що спостерігати за виборами приїде до 1 тисячі представників від країн СНД, ШОС, Азії та Африки. При цьому було повідомлено, що представників міжнародних організацій, зокрема ОБСЄ, в якості спостерігачів за президентськими виборами у РФ, не запрошували. На її думку, їхня діяльність не є прозорою і демократичною. Російська сторона вирішила їх не запрошувати, щоб не брати разом з ними участі у їхніх хитрощах та інтригах [15]. Але у перший день виборів Е. Памфілова повідомила, що за виборами спостерігає 333,6 тисяч спостерігачів (російських та зарубіжних). Трохи пізніше ЦВК РФ наголошувала, що за виборами спостерігало 1115 представників від 129 держав світу. У порівнянні з представниками РФ питома вага іноземних спостерігачів склала аж 0,33%. Зате частка іноземних держав, які вони представляли, сягнула аж 66%. Хто ці спостерігачі і які країни представляли невідомо. Усі вони заявили про відсутність порушень виборчого процесу, визнали чистоту проведення цих виборів.

У перший день виборів 15 березня В. Путін знаходився у президентській резиденції у Ново-Огарьовому (Підмосков'я). Через відеозв'язок він провів засідання РНБО. Проінформував про посилення обстрілів західних регіонів України. Сказав, що від 12 березня майже 2,5 тисяч озброєних осіб на 25 танках, 40 бронемашинах прагнули прорватися до Белгородської та Курської областей, щоб перешкодити проведенню виборів та відволікти українське населення від власних проблем в Україні. Їхня операція була безуспішною. Як він повідомив, вони втратили 60% особового складу та понад 50% бронетехніки. «Такі ворожі удари не залишаться безкарно» - злісно пригрозив В. Путін. Після проведення засідання РНБО В. Путін проголосував на виборах дистанційно методом онлайн [15].

Підведення попередніх підсумків голосування на усіх 94 тисячах виборчих дільницях РФ відбулося досить оперативно. Офіційні результати виборів ЦВК оголосила уже 18 березня 2024 р., а не упродовж 10 днів після завершення голосування, як передбачено законодавством. З посиланням на РІА Новости від 21 березня 2024 р. ЦВК РФ інформувала, що у президентських виборах РФ взяло участь 77,44% виборців. В абсолютних цифрах це складає до 87,6 млн. виборців. Цей результат випереджає навіть показник учасників подібних виборів 1991 року (74,67%). Періоди 1991 та 2024 рр. у РФ були різними: у першому громадяни боролися за формування правового демократичного устрою, у другому – росіяни віддали перевагу диктаторській моделі розвитку Росії. На президенських виборах 2018 р. питома вага учасників також була

високою – 67,5%. На нинішніх виборах за В. Путіна проголосувало 76,278 млн. виборців, що складає 87,28% голосів виборців, які проголосували. А в цілому результат В. Путіна складає 68,1% від усіх громадян, які мають право голосу (112 млн. чол.). Це майже на 10% кращий результат підтримки Путіна у порівнянні з його успіхом у 2018 р. (77,53% його підтримки серед тих, хто взяв участь у виборах). Явка військовослужбовців ЗС РФ на цих виборах склала 99,8% учасників. Дистанційним голосуванням скористалося понад 8 млн. чол., ще біля 2,6 млн. осіб проголосували достроково. У Москві проголосувало онлайн майже 3,7 млн. чол., або майже половина виборців столиці, з яких В. Путін отримав 89,1% голосів. На зарубіжних виборчих дільницях проголосувало не менше 372 тис. чол. За В. Путіна віддали голоси 72,3% виборців, проти 85,02% у 2018 р. [16; 17]. Інші три кандидати на цю посаду разом набрали всього 11,36% голосів, зокрема Н. Харитонов – 4,31%; В. Даванков – 3,85%; Л. Слуцький – 3,2% [18; 19].

На попередніх президентських виборах 2018 р. представник КПРФ одноосібно отримав 12% голосів. А на нинішніх усі три кандидати ледве дотягнули до цієї позначки. Незважаючи на це, усім 4-м кандидатам, які боролися за посаду президента, витрати на виборчу кампанію будуть компенсовані. Найбільше коштів витратив В. Путін, до 317 млн. рублів. Адже по Закону про вибори президента РФ політичним партіям, які висували своїх кандидатів, передбачається бюджетне фінансування, якщо їх кандидат отримає на президентських виборах понад 3% голосів. Їм передбачається 152 рублів за кожний отриманий голос. Таким чином, усі три суперники В. Путіна поповнять відповідну партійну касу на 400-500 млн. рублів. А завдяки здобутим В. Путіним високих результатів на виборах, обидві правлячі парламентські партії «Єдина Россия» та «Справедливая Россия», які підтримували його на виборах, отримають величезні компенсації [17].

В. Путін у ніч з 17 на 18 березня провів годинну прес-конференцію у своєму виборчому штабі. Він зазначив, що «в умовах нинішнього дня, враховуючи реальну ситуацію, у якій ми всі знаходимося, значна частина традиційного електорату, який підтримує опозицію, віддали все-таки перевагу діючому главі держави». Він похвалив запровадження дистанційного електронного голосування, різко негативно поставився до тих, хто псував бюлетені, сказав, що вони напаскудили тим, хто прийшов «виконати свій громадянський обов'язок». Окремо він прокоментував голосування за нього на окупованих територіях України. Він вважає це ознакою того, що Росія «робить усе правильно». Влада РФ повідомляла про те, що на територіях Запорізької, Херсонської, Донецької, Луганської областей, окупованих російськими військами, за Путіна проголосувало більше, ніж у самій Росії – 88-90% з тих, хто взяв участь у виборах [20].

За іншими даними на окупованих територіях України результати підтримки Путіна досягали й 94%. Необхідно зазначити, що відсутність даних ЦВК щодо

питомої ваги учасників виборів на окупованих територіях є закономірною. ЦВК зазначала, що виборчим правом у РФ володіє 113 млн. громадян. Населення Росії складає не більше 138 млн. чол. (офіційні дані 147 млн. ставляться під сумнів), тому виборчим правом РФ володіє не 113 млн. чол., а 108 млн. чол. Таким чином, ЦВК зарахувала до 5 млн. дорослого населення окупованих територій України, які мали право голосу на президентських виборах РФ. Незважаючи на величезні багатопланові зусилля і заходи окупантів, вливання коштів у соціальну сферу, заохочення та всілякі примусові методи, що ці вибори відбувалися на загарбаних Росією територіях України, під страхом покарання і примусу, у присутності озброєних військових як на дільницях, так і в домашніх оселях, участь місцевого населення у виборах була найнижчою серед усіх регіонів РФ, вона ледве досягла 40%. Тобто, дані ЦВК РФ про кількість учасників виборів на окупованих Росією територіях України перебільшені більш як у 2 рази.

Усі конституційні та законодавчі зміни щодо виборчої системи РФ були вперше застосовані на цих виборах у 2024 р. й дуже добре сприяли маніпулюванню і фальсифікації результатів виборів. Це дало підставу незалежним експертам зробити висновки, що ці зміни сприяли проведенню самих непрозорих виборів за 30 років існування РФ. Восьмі президентські вибори у сучасній історії РФ виявилися найбільш сфальсифікованими. Russkaya служба «The Moscow Times» 18 березня відреагувала на переобрання Путіна на 5-й термін наступним чином: «Тріумф, трагіфарс, пародія». Німецьке інформерагентство «DW» констатувало 18 березня, що це були вибори без вибору.

Місцева влада змушувала підлеглих задовго до виборів приймати у них участь. Понад 100 тисяч бюджетних організацій РФ брали активну участь у передвиборчій агітації і закликали голосувати за Путіна. До того ж більша частина їх письмових закликів за змістом цілковито співпадали між собою. Бюджетників і співробітників держкомпаній по всій Росії примушували голосувати чи на дільницях, чи при допомозі ДЕГ. Після цього керівництво вимагало відзвітуватися про участь у голосуванні. Електронне, дострокове голосування, триденний термін виборів, відключення відеотрансляцій з дільниць голосування, а також відсутність спостерігачів від авторитетних міжнародних організацій, наявність їх від країн, які однозначно і сліпо підтримують політику РФ давали широкі можливості для підготовки потрібних результатів виборів. Незалежні спостерігачі упродовж трьох днів голосування повідомляли про порушення по всій країні. Серед них були і традиційні скарги на примусове голосування, вкидання додаткових бюлетенів до урн, відсутність закритих кабін для голосування, присутність правоохоронців, які перевіряли бюлетені, перед тим, як виборці мали вкидати їх до ящиків для голосування.

Російські опозиційні сили в еміграції констатували масштабні фальсифікації результатів виборів. «Новая газета», «Важные истории», «Meduza», «Голос»,

«ОВД-Инфо», «Верстка», що з кінця 2023 р. видаються у Європі, повідомляли 19-20 березня, що президент намальований. Цими виборами президента Путіна встановлено історичний рекорд за рівнем фальсифікації виборів у Росії. Кореспондентами «DW», організаціями та рухами «Важные истории», «Голосу», «Зеркала» припускалося, що за Путіна було вкинуто від 20 до 30 млн. додаткових бюлетенів, що за нього проголосувало не 76 млн. чол., а 46 млн., а представники «Холоду» стверджують, що й до половини бюлетенів могло бути вкинуто за Путіна. Співголові «Голосу» Станіславу Андрійчуку вдалося зафіксувати на відео масове вкидання бюлетенів у Краснодарі. Він також констатував, що масштаби фальсифікацій стало набагато складніше виявляти. А відомому експерту з технологій проведення виборів Роману Удоту вдалося під час голосування 15 березня «виявити абсолютно однакові цифри про явку на виборах виборчих комісій у різних регіонах РФ». Він вважає, що як мінімум 1/3 голосів було сфальсифіковано на користь Путіна. А в останній день голосування порушень було найбільше. Можливостей голосувати таємно не було, бо у більшості кабінки не було занавісок. Члени виборчих комісії та поліцейські ретельно перевіряли бюлетені виборців перед їх вкиданням в урну. Усі випадки щодо зіпсування бюлетенів, додаткові записи в них розслідувалися. Проти виборців, записи у бюлетенях яких вимагали припинити війну, засуджували СВО, дискредитували армію, або які викреслювали прізвище Путіна і вписували замість нього інше, засуджували його діяльність, псували власний бюлетень складалися протоколи і розпочиналося розслідування, що завершувалося адміністративним покаранням, яке вносилося до анкетних даних конкретної особи як адміністративне правопорушення. Усі протестні політичні надписи на бюлетенях фіксувалися, а підпал чи псування урни, зіпсування кількох бюлетенів тягнули на кримінальне покарання. Безпрецедентна кількість подібних випадків мала місце у Москві, Петербурзі, Катеринославі, Воронежі, Ростовській області, Краснодарському краї та інших регіонах. Порушувалися кримінальні справи за статтю 141 Кримінального кодексу – «перешкоджання здійсненню виборчих прав чи роботі виборчих комісій». Термін покарання передбачався максимум до 5 років ув'язнення. Така форма протесту охопила найбільше виборців віком 50 і більше років. Голова ЦВК Е. Памфілова зазначала, що протестні вказівки виборцям надходили з України та інших зарубіжних країн [20].

Необхідно зазначити, що розроблені механізми диктаторської влади на усіх рівнях щодо нейтралізації дій опозиції та схилання і примусу до участі населення у голосуванні діяли дуже ефективно. В умовах тотального контролю, охоплення якого набувало нечуваного рівня з наближенням виборів, опозиція не могла викривати ці правопорушення і виводити махінаторів на чисту воду. Опозиційним силам Росії вдалося організувати лише одну вагому акцію під назвою «У полудень проти Путіна». Ця ідея належала экс-депутату парламента Санкт-Петербурга Максиму Резніку, який через небезпеку ув'язнення за

опозиційну діяльність вимушено переїхав до Литви. За повідомленням контррозвідки Литви, на соратника О. Навального, голову його виборчого штабу Леоніда Волкова, який також знаходився у Литві, було здійснено напад спецслужб РФ, щоб залякати опозиціонерів, які проживають за кордоном, знизити їхній вплив на громадську думку у Росії напередодні виборів. Як повідомляло агенство Reuters, прокуратура Москви прийняла 27 лютого 2024 р. рішення про заборону і притягнення до відповідальності тих, хто візьме участь у зібраннях 17 березня 2024 р. біля виборчих дільниць на заклик опозиції. Населення країни тричі про це попереджалося. Згодом, Роскомнагляд 2 березня 2024 р. заборонив сайти опозиційного проекту «Полдень против Путина». Незважаючи на протидію влади, все ж цю акцію підтримали інші опозиціонери, зокрема й О. Навальний, незадовго до своєї смерті. В останній день виборів, у неділю 17 березня багато тисяч противників режиму Путіна, прихильників проведення демократичних і політичних реформ, припинення війни Росії проти України, особливо у Москві і Санкт-Петербурзі, у всіх великих містах Сибіру та Уралу, прийшли опівдні до виборчих дільниць і стояли кілька годин, щоб засвідчити свою позицію. Така акція громадянської непокори носила масовий характер у всіх містах РФ. Також багатоисельними були зібрання біля виборчих дільниць у Вірменії, Казахстані, де репресивні органи РФ. Але й ця за масовістю найбільша протестна акція не могла зашкодити завершити виборчі процеси за сценарієм правлячої еліти. Більше того, влада трубила на весь світ, що поява значної частини росіян біля виборчих дільниць опівдні 17 березня свідчила про масове бажання виборців в останні години скористатися своїм виборчим правом. Голова ЦВК Е. Памфілова та речниця МЗС РФ М. Захарова заявляли, що виборці прийшли до виборчих дільниць в останній день виборів не на підтримку цієї акції, а для того, щоб виконати свій громадянський обов'язок і проголосувати [21].

Реакція світової спільноти на результати цих виборів стала закономірною і не викликає здивування. Керівники розвинених країн світу прийняли до відома результати виборів у РФ, але не привітали В. Путіна з перемогою на президентських виборах, бо не визнали їх результатів, вважають їх не відкритими і не прозорими, організованими і проведеними під примусом і на нечуваній антидемократичній основі. Західний світ вважає, що ці вибори не були вільними і чесними. У спільній Заяві понад 50 країн ООН засудили проведення президентських виборів РФ на території іншої держави – України, оскільки це є порушенням принципів суверенітету та територіальних принципів. Наголошено, що ООН постійно закликала світові держави не визнавати статусу Криму, міста Севастополя, а також статусів Донецької, Херсонської, Луганської, Запорізької областей у складі РФ. Усі ці області – невід'ємна складова Української держави. Вимагалось, щоб РФ утрималася від проведення виборів на тимчасово окупованих територіях. У цій Заяві відзначалися незмінна підтримка незалежності, суверенітету і територіальної

цілісності України, що результати таких виборів не матимуть визнання положеннями міжнародного права [22]. Генсек ООН Антонії Гутерреш 16 березня засудив спробу проведення президентських виборів на окупованих територіях України. «ООН і надалі однозначно стоїть на позиції збереження суверенної, незалежної, єдиної і територіально інтегрованої України у кордонах, визнаних на міжнародному рівні, відповідно до резолюцій ООН». Генсек НАТО заявив, що вибори у Росії не були ні вільними, ні чесними. Голова Європейської Ради Шарль Мішель 15 березня 2024 р., не чекаючи оголошення офіційних результатів, у саркастичній формі першим привітав В. Путіна з черговим успіхом. Наголосив, що у Росії «немає ні опозиції, ні свободи, ні можливості вибирати» [23].

Країни ЄС схвалили Заяву як про невизнання результатів виборів у РФ, так і про невизнання їх на окупованих територіях України. Адміністрацію США не здивували результати виборів президента Росії, проте вона наголосила 18 березня 2024 р., що продовжить працювати з Путіним, виходячи з реальності, що він – президент Росії. Крім того, США заблокували заяву країн Великої сімки від 20 березня 2024 р. про засудження виборів президента РФ. Канцлер ФРН О. Шольц вважає, що В. Путін є авторитарним керівником, який сформував свою владу на засадах цензури, пригніченості та насилля. О. Шольц заявив, що Росія є «диктаторською державою, якою править В. Путін на принципах, сформованих на основі його власних переконань». А організація і проведення виборів на окупованих територіях України, на його думку, відбулося з брутальним порушенням положень міжнародного права і тому вважає їх недійсними. МЗС Польщі 17 березня 2024 р. констатувало, що вибори у РФ відбулися у недемократичних умовах. Вони не відповідали ні правовим засадам, не були ні вільними, ні чесними. Переважна більшість держав Європи поділяли ці погляди. Президент України В. Зеленський оцінив президентські вибори у РФ однозначно нелегітимними.

Першими країнами, керівники яких привітали Путіна з перемогою, були КНДР, КНР, Індія, Туреччина, Венесуела, Нікарагуа. Серед пострадянських держав це зробили Білорусь, Вірменія, Узбекистан, Таджикистан, Казахстан. Багато лідерів Азійських, Африканських та Латиноамериканських країн вітали Путіна з черговою перемогою, а значна частина народних мас, особливо двох останніх континентів, натхненно святкувала чергову перемогу Путіна і висловлювала велику радість з цієї нагоди.

Після оголошення офіційних результатів виборів Прем'єр-міністр Угорщини В. Орбан направив 21 березня привітання В. Путіну з нагоди його нового обрання Президентом РФ. Він з радістю відзначив те, «що співробітництво між Угорщиною та Росією ґрунтується на взаємній повазі, що дозволяє обговорювати важливі питання нинішнього дуже складного геополітичного становища». Наголосив, що Угорщина дотримується мирної політики, що складає важливу умову для відновлення миру чим пошвидше. Запевнив, що

Угорщина готова до поглиблення двосторонніх відносин у всіх сферах, не обмежених міжнародним правом [24].

Важливо зазначити, що В. Орбан на початку лютого 2022 р., перед початком війни РФ проти України зустрічався у Кремлі з В. Путіним. Переговори тривали 5 годин. Не випадково їх дії були синхронізовані після початку СВО в Україні. Угорщина дотримується у цій війні нейтралітету. Торгівельно-економічні відносини обох держав успішно розвиваються. Користуючись тяжким воєнним становищем України, Будапешт вимагає від неї відновити права угорців Закарпаття станом на 2015 рік. Йдеться про права усіх нацменшин України, викладені у злочинному для української нації і скасованому законі Ківалова-Колісніченка 2012 р. Влада Угорщини, збереженням нейтралітету у війні РФ з Україною та цією вимогою щодо прав угорців Закарпаття, демонструє свою прихильність до РФ, розвиває з нею дуже вигідні для себе торговельні відносини і сподівається отримати у разі її перемоги над Україною важливу винагороду, зокрема й територіальну.

В. Путін у своїй першій промові в якості переможця вранці 18 березня не вдався до оцінки результатів виборів та висловлення вдячності за довіру, до викладення планів своєї майбутньої діяльності. Головну увагу він зосередив на проведенні СВО в Україні, оцінив її як найважливіше завдання у своїй роботі, виправдовував цю операцію, всупереч такому однозначному засудженню її з боку світових держав та міжнародних організацій. У цьому виступі В. Путін засудив політику країн, що підтримують незалежність Тайваню; зазначив, що «Тайвань є органічною складовою КНР» і висловив підтримку Пекіну. Спроби протидіяти об'єднанню Китаю і Тайваню, на його переконання, приречені на поразку. Путін тішився тим, що РФ і КНР разом з Бразилією, ПАР, Індією є членами економічного союзу BRICS, мета якого усунути США з подіуму глобального панування на світових ринках [25].

(Продовження статті у наступному номері журналу «ПВІ»)

Список використаних джерел та літератури

1. Горбулін В.П. Мій шлях у задзеркалля. Не лише подорожні нотатки. К.: Брайт Букс, 2019. 280 с.
2. ПАРЕ ухвалила дві резолюції на підтримку України. *Укрінформ*. 12.10.2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3773260-pare-uhvalila-dvi-rezolucii-na-pidtrimku-ukraini.html>
3. Музиченко О. Страх і стратегія Путіна: чому диктатор прагне закінчити війну до виборів президента у США. *ТСН*. 24.11.2023. URL: <https://tsn.ua/politika/strah-i-strategiya-putina-chomu-diktator-pragne-zakinchiti-viynu-do-vivoriv-u-ssha-2457196.html>
4. Лебедина пісня Путіна. Чому його Росія розвалиться, хоча зараз і здається сильною. *Фокус*. 01.11.2024. URL: <https://focus.ua/uk/61915/-lebedina-pisnya-putina-chomu-yogo-rosiya-rozvalitsya-hocha-zaraz-i-zdayetsya-silnoyu>
5. Явлинский Г. О позиции партии «Яблоко» на выборах президента России в 2024 году. Официальный сайт партии «Яблоко». 12 марта 2024 г.

6. Денисенко В. Новый цар. Что изменит Путин в России после своей победы на выборах. *Фокус*. 12.03.2023. URL: <https://focus.ua/uk/opinions/610530/-novyy-car-cto-izmenit-putin-v-rossii-posle-svoey-pobedy-na-vyborah>
7. Bendarzszevszkij A. Hosszu sorokban allnak az oroszok, hogy Putyin-ellenes jelölre szavazzanak. *Index*. 2024.01.29. URL: <https://index.hu/kulfold/2024/01/29/orosz-valasztas-kampany-borisz-nagyezsdin-vlagyimir-putyin-haboruellenes-retorika-haboru/>
8. Президентские выборы в России: главному оппоненту Путина Борису Надеждину отказали в регистрации. *New Voice*. 08.02.2024. URL: <https://www.nv.ua/world/cauntries/vybory-v-rossii-glavnomu-opponentu-putina-borisu-nadezhdinu-otkazali-v-registracii-novosti-rossii-50391030.html>
9. Forrás D. Kicsoda Borisz Nagyezsgyin, a Putyin hatalmara toro haboruellenes orosz politikus? *Portfolio*. 2024.02.01. URL: <https://www.portfolio.hu/podcast/20240201/kicsod-borisz-nagyezsgyin-a-putyin-hatalmara-toro-haboruellenes-orosz-politikus-666705>
10. Kiszivargott dokumentumok szerint alaposan megagyoztak az orosz elnökvalasztasnak. *Index*. 2024.03.17. URL: <https://index.hu/kulfold/2024/03/17/vlagyimir-putyin-elnokvalasztas-szavazas-oroszország-gazdaság-hadsereg/>
11. Лебедева О. Путин перед выборами пообещал россиянам перемены в соцсфере. *DW*. 29.02.2024. URL: <https://www.dw.com/ru/putin-pered-vyborami-poobesal-rossianam-bolsie-izmenenia-v-socsfere/a-68401277>
12. Морохин Д. Вечный двигатель войны. Расходы российского бюджета за последние два года раздулись на 12 триллионов рублей. Исследование «Новой газеты – Европа». 2024 апрель. URL: <https://novayagazeta.eu/articles/2024/04/01/vechniy-dvigatel-voiny>
13. Бушуев М. «Пакт с россиянами». Немецкие эксперты о послании Путина. *DW*. 29.02.2024. URL: <https://www.dw.com/ru/novyj-pakt-s-rossianami-nemeckie-eksperty-o-poslanii-putina/a-68409535>
14. Tiszóczy R. Putyin az oligarchakat adoztotna, hogy kifizesse választási ígereit. *HVG*. 2024. Március 14. URL: <https://hvg.hu/gazdasag/2024/20240314-elnokvalasztas-2024-g7-gazdasagi-novekedes-munkaerohiany-orosz-ukran-haboru-oroszország-putyin-valasztasi-igeretek>
15. Szavazohelyi incidensek tartítottak az orosz elnökvalasztas első napját-videók. *Infostart*. 2024. Március 15. URL: <https://infostart.hu/kulfold/2024/03/15/szavazohelyi-incidensek-tartítottak-az-orosz-elnokvalasztas-első-napját-videók>
16. Результаты выборов президента России - 2024. Главные цифры. *Kommersant*. 18.03.2024. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/6579312>
17. Путин набрал 87,28 процента голосов на выборах после обработки 100% протоколов. РИА Новости. URL: <https://ria.ru/20240318/putin-1934032258.html>
18. РИА Новости. Выборы Президента РФ 2024 года. URL: <https://ria.ru/20240321/president-1934671586.html>
19. Выборы президента России в 2024 году. URL: <https://lenta.ru/articles/2024/02/20/vybory-prezidenta-rossii-v-2024/#a21-ulokxrmun7ix>
20. Итоги выборов – 2024: Путин побеждает с рекордным результатом и явкой – как и хотел Кремль. Главное. *BBC*. 18.03.2024. URL: <https://www.bbc.com/russian/articles/cljl6yn123wo>
21. Вкраденый трон: чому Путін – нелегітимний. *Freedom*. YouTube. 05.05.2024. <https://uatv.ua/uk/vkradeniy-tron-chomu-putin-nelegitymnyi/>
22. Oroszország Ukrajna területen is szavaztat az elnökre – rengeteg ország tiltakozik. *Infostart*. 2024.03.16. URL: <https://infostart.hu/kulfold/2024/03/16/oroszország-ukrajna-területen-is-szavaztat-az-elnokre-rengeteg-ország-tiltakozik>
23. Putyin nyert, de ez nem volt választás. *HVG*. 2024.03.17. URL: https://hvg.hu/vilag/20240317_putyin-nyert-de-ez-nem-volt-valasztas
24. Orban Viktor levelet irt Vlagyimir Putyinnek. *Magyar Nemzet*. 2024.03.21. URL: <https://magyarnemzet.hu/kulfold/2024/03/orban-viktor-levelet-irt-vlagyimir-putyinnak>

25. Osszeszedtuk, kik gratuláltak es kik nem Vlagyimir Putyin gyozelmehez. *Index*. 2024.03.22. URL: <https://index.hu/kulfold/2024/03/22/oroszország-vlagyimir-putyin-elnokvalasztas-gratulacio-kina-india-latin-amerika-nyugat/>

References

1. Horbulin, V.P. (2019). *Miy shlyakh u zadzerkallya. Ne lyshe podorozhni notatky*. Kyiv: Brayt Buks. [In Ukrainian].
2. PARE ukhvalyla dvi rezolyutsiyi na pidtrymku Ukrayiny. *Ukrinform*. 12.10.2023. [Online]. Available from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3773260-pare-uhvalila-dvi-rezolucii-na-pidtrimku-ukraini.html> [In Ukrainian].
3. Muzychenko, O. (2023). Strakh i stratehiya Putina: chomu dyktator prahne zakinchyty viynu do vyboriv prezidenta u SSHA. *TSN*. 24 lystopada. [Online]. Available from: <https://tsn.ua/politika/strah-i-strategiya-putina-chomu-diktator-pragne-zakinchiti-viynu-do-vivoriv-u-ssha-2457196.html> [In Ukrainian].
4. Lebedyna pisnya Putina. Chomu yoho Rosiya rozvalyt'sya, khocha zaraz i zdayet'sya syl'noyu. *Fokus*. 01.11.2024. [Online]. Available from: <https://fokus.ua/uk/61915/-lebedina-pisnya-putina-chomu-yogo-rosiya-rozvalitsya-hocha-zaraz-i-zdayetsya-silnoyu> [In Ukrainian].
5. Yavlinskiy, G. (2024). O pozitsii parti "Yabloko" na vyborakh prezidenta Rossii v 2024 godu. *Ofitsial'nyy sayt partii "Yabloko"*. 12 marta. [In Russian].
6. Denysenko, V. (2023). Novyy tsar. Sheho zminyt' Putin v Rosiyi pislya svoeyi peremohy na vyborakh. *Fokus*. 12 bereznya. [Online]. Available from: <https://fokus.ua/uk/opinions/610530/-novyy-car-cto-izmenit-putin-v-rossii-posle-svoey-pobedy-na-vyborah> [In Ukrainian].
7. Bendarzsevszkij, A. (2024). Hosszu sorokban allnak az oroszok, hogy Putyin-ellenes jeloltre szavazzanak. *Index*. 29.01. [Online]. Available from: <https://index.hu/kulfold/2024/01/29/orosz-valasztas-kampany-borisz-nagyezsdin-vlagyimir-putyin-haboruellenes-retorika-haboru/> [In Hungarian].
8. Prezidentskiye vybory v Rossii: glavnomu opponentu Putina Borisu Nadezhdinu otkazali v registratsii. *New Voice*. 08.02.2024. [Online]. Available from: <https://www.nv.ua/world/cauntries/vybory-v-rossii-glavnomu-opponentu-putina-borisu-nadezhdinu-otkazali-v-registracii-novosti-rossii-50391030.html> [In Russian].
9. Forrás, D. (2024). Kicsoda Borisz Nagyvezsgyin, a Putyin hatalmara toro haboruellenes orosz politikus? *Portfolio*. 01.02. [Online]. Available from: <https://www.portfolio.hu/podcast/20240201/kicsod-borisz-nagyvezsgyin-a-putyin-hatalmara-toro-haboruellenes-orosz-politikus-666705> [In Hungarian].
10. Kiszivargott dokumentumok szerint alaposan megagyoztak az orosz elnokvalasztasnak. *Index*. 2024.03.17. [Online]. Available from: <https://index.hu/kulfold/2024/03/17/vlagyimir-putyin-elnokvalasztas-szavazas-oroszország-gazdaság-hadsereg/> [In Hungarian].
11. Lebedeva, O. (2024). Putin pered vyborami poobeshchal rossiiyanam peremeny v sotssfere. *DW*. 29.02. [Online]. Available from: <https://www.dw.com/ru/putin-pered-vyborami-poobeshchal-rossiiyanam-bolsie-izmenenia-v-socsfere/a-68401277> [In Russian].
12. Morokhin, D. (2024). Vechnyy dvigatel' voyny. Raskhody rossiyskogo byudzheta za posledniye dva goda razdulis' na 12 trillionov rubley. Issledovaniye "Novoy gazety – Yevropa". Aprel'. [Online]. Available from: <https://novayagazeta.eu/articles/2024/04/01/vechnyi-dvigatel-voiny> [In Russian].
13. Bushuyev, M. (2024). "Pakt s rossiyanami". Nemetskiye eksperty o poslanii Putina. *DW*. 29.02. [Online]. Available from: <https://www.dw.com/ru/novyj-pakt-s-rossiiyanami-nemetskiye-eksperty-o-poslanii-putina/a-68409535> [In Russian].
14. Tiszóczy, R. (2024). Putyin az oligarchakat adoztotna, hogy kifizesse valasztasi igereteit. *HVG*. Marcius 14. [Online]. Available from: <https://hvg.hu/gazdasag/2024/20240314-elnokvalasztas-2024-g7-gazdasagi-novekedes-munkaerohiany-orosz-ukran-haboru-oroszország-putyin-valasztasi-igeretek> [In Hungarian].

15. Szavazohelyi incidensek tarkítottak az orosz elnökvalasztas elso napjat-videok. *Infostart*. (2024). Marcius 15. [Online]. Available from: <https://infostart.hu/kulfold/2024/03/15/szavazohelyi-incidensek-tarkítottak-az-orosz-elnokvalasztas-elso-napjat-videok> [In Hungarian].
16. Rezul'taty vyborov prezidenta Rossii – 2024. Glavnnyye tsifry. *Kommersant*. 18.03.2024. [Online]. Available from: <https://www.kommersant.ru/doc/6579312> [In Russian].
17. Putin nabral 87,28 protsenta golosov na vyborakh posle obrabotki 100% protokolov. *RIA Novosti*. [Online]. Available from: <https://ria.ru/20240318/putin-1934032258.html> [In Russian].
18. RIA Novosti. Vybory Prezidenta RF 2024 goda. [Online]. Available from: <https://ria.ru/20240321/president-1934671586.html> [In Russian].
19. Vybory prezidenta Rossii v 2024 godu. [Online]. Available from: <https://lenta.ru/articles/2024/02/20/vybory-prezidenta-rossii-v-2024/#a21-ulokxrmun7ix> [In Russian].
20. Itogi vyborov – 2024: Putin pobezhdayet s rekordnym rezul'tatom i yavkoy – kak i khotel Kreml'. Glavnoye. *BBC*. 18.03.2024. [Online]. Available from: <https://www.bbc.com/russian/articles/cljl6yn123wo> [In Russian].
21. Vkradenyy tron: chomu Putin – nelehitymnyy. *Freedom. YouTube*. 05.05.2024. [Online]. Available from: <https://uatv.ua/uk/vkradenyi-tron-chomu-putin-nelegitymnyi/> [In Ukrainian].
22. Oroszország Ukrajna területen is szavaztat az elnökre – rengeteg ország tiltakozik. *Infostart*. 2024.03.16. [Online]. Available from: <https://infostart.hu/kulfold/2024/03/16/oroszország-ukrajna-területen-is-szavaztat-az-elnokre-rengeteg-ország-tiltakozik> [In Hungarian].
23. Putyin nyert, de ez nem volt választás. *HVG*. 2024.03.17. [Online]. Available from: https://hvg.hu/vilag/20240317_putyin-nyert-de-ez-nem-volt-valasztas [In Hungarian].
24. Orban Viktor levelet irt Vlagyimir Putyinnak. *Magyar Nemzet*. 2024.03.21. [Online]. Available from: <https://magyarnemzet.hu/kulfold/2024/03/orban-viktor-levelet-irt-vlagyimir-putyinnak> [In Hungarian].
25. Osszeszedtuk, kik gratulaltak es kik nem Vlagyimir Putyin gyozelmehez. *Index*. 2024.03.22. [Online]. Available from: <https://index.hu/kulfold/2024/03/22/oroszország-vlagyimir-putyin-elnokvalasztas-gratulacio-kina-india-latin-amerika-nyugat/> [In Hungarian].

Derzhaliuk M. Presidential Elections in the Russian Federation 2024: the Results are Predictable, the Consequences are Criminal (Part 1).

The article is devoted to the presidential elections in the Russian Federation on March 15-17, 2024. V. Putin participated in the elections as a self-nominated candidate, but he was supported by the two ruling parties in the Russian Federation – “United Russia” and “A Just Russia”.

Complex measures that ensured V. Putin's victory in the elections are highlighted. The constitutional reform of 2020 and the corresponding amendments to the legislation abolished the limitation of two terms of tenure in this position and introduced the right to run for this position without restrictions. For the first time, the elections were held over three days, early voting was allowed both at polling stations and at home locations, and remote electronic voting was introduced. The rights of the CEC regarding the final right to register candidates for this position were expanded. The following changes were made: the threshold for minimum participation in the elections, the conditions under which in the case of the participation of less than half of the voters in the voting, they became invalid, the obligation of public discussions between applicants for this position were eliminated.

Attention is drawn to the fact that leading analysts assessed these changes as a constitutional coup that ended with the establishment of Putin's dictatorship. Well-known democratic figures of the Russian Federation stopped their political activity, emigrated or switched to active scientific or creative activities. Most of those who remained in Russia and continued to actively oppose Putin's regime, to publicly criticize him, were thrown into prison or were killed.

It is noted that the elections turned out to be the most opaque, the most falsified in all the years of the existence of the independent Russian Federation. The results of the elections announced by the Central Election Commission of the Russian Federation on March 21, 2024 testified to record voter turnout and the number of votes for V. Putin compared to previous periods. The negative reaction of the world community to the election results was natural. The leaders of the developed countries of the world, most of the countries of Europe, took note of the results of the elections in the Russian Federation, but did not congratulate V. Putin on his victory, because they did not recognize their results, considered them not open and transparent, organized and conducted under coercion and on an unheard-of anti-democratic basis. The Western world believes that these elections were not free and fair. International organizations of the UN, PACE, EU countries, and NATO members did not recognize the results of the elections in the Russian Federation and in the occupied territories of Ukraine, and condemned the holding of the presidential elections of the Russian Federation on the territory of another state – Ukraine. The PACE called for V. Putin to be officially recognized as the illegitimate president of the Russian Federation and recommended to “stop all contacts with the criminal Putin regime”. The President of Ukraine V. Zelensky assessed the presidential elections in the Russian Federation as unequivocally illegitimate.

Keywords: *Russia, presidential elections, results, falsification, international reaction, prospects of the Russian Federation.*

УДК 327:239.924 (5–12)

<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2024-26-7>

Шергін С.О.

<https://orcid.org/0009-0000-5995-6945>

СХІДНОАЗІЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ ТА РЕГІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА

Стаття презентує стислий політичний огляд східноазійської інтеграції в контексті регіональної безпеки. Зазначається, що Асоціація країн Південно-Східної Азії (АСЕАН) за понад п'ятдесят років перетворилась на інтеграційний центр регіону. Розглянуто основні досягнення АСЕАН у галузі економічного розвитку та інтеграційної політики в контексті сучасних міжнародних відносин в субрегіоні. Особливу увагу приділено дослідженню проблем інституціонального розвитку АСЕАН і суспільної модернізації.

АСЕАН є реальним втіленням «м'якої сили», де лідери держав приймають рішення шляхом консенсусу. При цьому діяльність АСЕАН довела, що країни-члени Асоціації не готові жертвувати навіть часткою державного суверенітету. Після тривалої боротьби за незалежність будь-яка ідея щодо її обмеження чи делегування наднаціональним структурам сприймається суспільною думкою АСЕАН як реставрація колоніалізму.

Зазначено, що стратегія східноазійського регіоналізму передбачає інституціональний спротив економічному тиску з боку розвинених країн. Заснування АСЕАН створило зручні умови для сталого економічного зростання східноазійських країн, що розвиваються. Оптимальним варіантом для східноазійських країн є не універсальна, а обмежена економічна інтеграція під контролем суверенних національних урядів.

Підкреслено, що економічне співробітництво в Східній Азії дедалі більш виходить за межі економічних інтересів і поширюється на сферу регіональної безпеки. Сучасна гонка озброєнь у регіоні стає на заваді соціально- економічному розвитку східноазійських країн. Тому питання забезпечення безпеки в Тихоокеанській Азії є одним із важливих пунктів на порядку денному самітів АСЕАН і АТЕС. Тим часом, війнні витрати Асоціації стають нееквівалентними щодо зростання загроз регіональній стабільності.

Ключові слова: східноазійська інтеграція, регіональна безпека, АСЕАН, «Шлях АСЕАН», АФТА, САС, АРФ, Діалог Шангері-Ла.

Наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. економічна взаємозалежність у макрорегіоні Східної Азії досягла надзвичайно високого рівня, що активізувало наукові дискусії щодо змісту понять «регіоналізм», «регіоналізація» та «новий регіоналізм». Комплексну проблематику східноазійської інтеграції в контексті регіональної безпеки тривалий час досліджували зарубіжні науковці, зокрема з країн Тихоокеанського басейну: Дж. Айкенберрі, Р. Бейкер, М. Біссон, Р. Гарнаут, П. Драздейл, Д. Макдугалл, Ч. Моррісон, Д. Рейвенхілл, Ш. Саймон, Дж. Сіунг, У. Тоу та інші. Вітчизняні дослідники також розглядали сучасні інтеграційні та безпекові проблеми Східної і Південно-Східної Азії. Серед останніх необхідно відзначити праці Є. Борщевського, Н. Городні, П. Ігнат'єва, В. Константінова, М. Комарницького, М. Кулініча, І. Крупені, Ю. Макухи, М. Тарана, І. Холода, Р. Шахматенка, О. Шевченка.

У своїх дослідженнях науковці доводили, що в інституціональному та функціональному аспектах поняття східноазійської інтеграції та регіоналізму мають спільні ознаки та інтерактивну природу. Так, у контексті науково-теоретичної дискусії американська вчена-економіст Е. Фрост асоціює ці поняття з інтеграційним процесом у Східній Азії. Східноазійський регіоналізм асоціюється у Фрост з системою концентричних кіл. Внутрішнє коло утворює первісна п'ятірка створеної в 1967 р. Асоціації країн Південно-Східної Азії (АСЕАН): Індонезія, Малайзія, Філіппіни, Сінгапур, Таїланд, Друге коло – АСЕАН «у форматі десяти», на додаток до перерахованих: Бруней, Камбоджа, Лаос, М'янма і В'єтнам). Третє коло – «АСЕАН+3» (Китай, Південна Корея, Японія). У зовнішньому колі виокремлюється консультативна структура Східно-Азійського саміту (САС), метою якого є підготовка ґрунту для створення Східно-Азійської спільноти у складі АСЕАН+3, а також Австралії, Індії та Нової Зеландії [1].

Інтеграція в Східній Азії, зокрема в територіальному просторі країн АСЕАН, відбувається в межах історично сформованих регіональних спільнот. Прагнення колишніх колоній чи напівколоній, а нині суверенних держав до економічної інтеграції та політичної консолідації зумовлено комплексом факторів:

- боротьбою держав за виживання в системі світового господарства та встановлення нового економічного порядку;
- необхідністю забезпечення політичної незалежності та суспільної стабільності;
- прагненням набути міжнародного авторитету та впливу на світополітичні процеси;
- зростанням східноазійської інтеграції як фактору регіональної безпеки.

Свого часу колишні азійські колонії європейських держав, здобуваючи незалежність, мали на меті подолати свою економічну та політичну вразливість у процесі самостійного входження в систему світового господарства та міжнародних відносин. Відповідно до положень теорії економічної інтеграції зміст поняття «регіоналізм» трактується як ***процес формування інституціоналізованих економічних спільнот за допомогою торгівельних угод преференційного типу.***

Варто зазначити, що регіоналізм у Східній Азії виник як засіб утвердження національного суверенітету колишніх несуб'єктних державах. Якщо європейська інтеграція орієнтувалась на розмивання державних кордонів, то азійська – на їх зміцнення і взаємне примирення, з тим щоб виключити в майбутньому суперечки, що здатні ослабити можливості місцевих країн в глобальному масштабі. Іншими словами, країни Європи збудували ЄС, а держави Східної Азії тільки в 2003 р. оголосили про намір створити економічне співтовариство до 2020 р.

У рамках АСЕАН як інтеграційного центру Східної Азії та в решті організацій Східно-Азійської спільноти, що продовжує формуватися, усі

рішення приймаються на самітах глав держав і урядів шляхом консенсусу. При цьому діяльність АСЕАН показала, що країни-члени Асоціації не готові жертвувати навіть часткою свого державного суверенітету. Після багаторічної боротьби за національний суверенітет сама ідея його обмеження або делегування наднаціональним структурам сприймається громадською думкою цих країн як реставрація колоніалізму. Тож оптимальним варіантом для Східної Азії є не універсальна, а вибіркова, тобто обмежена інтеграція в економіці під контролем суверенних національних урядів [2].

Східноазійський регіоналізм передбачає інституціонально організований спротив країн-учасниць економічному тиску з боку розвинених держав. За допомогою єдиного інтеграційного механізму країни Східної Азії можуть у принципі добитись послаблення потоку товарів з країн Заходу на свої ринки, врегулювання протекціоністських тенденцій тощо. Створення такого потужного економічного угруповання як АСЕАН дає її членам можливість поступального зростання в усіх сферах соціального прогресу. АСЕАН є «регіональною спільнотою з високим рівнем колективної ідентичності» – такої позитивної характеристики дотримуються прибічники неоліберальної парадигми в міжнародно-політичній науці. Натомість «неореалісти» критично ставляться до ефективності асеановського регіоналізму, звертаючи увагу на такі його «слабкі місця», як-то неузгодженість політичних курсів, високий рівень суперництва та конфліктність інтересів. Вони зазначали, що «країни Асоціації у своїй зовнішній політиці користуються реалістичним принципом – «опора на власні сили» [3, р. 214, 216].

Стратегічна ситуація в Східній Азії в XXI ст. визначається процесом формування нового балансу сил і зовнішньополітичних інтересів головних регіональних гравців – Китаю, США, Японії, а також обох корейських держав. Імовірно, траєкторія розвитку геополітичної ситуації в регіоні буде визначатися у двох напрямках: поглиблення співпраці та мирного вирішення спірних питань, або конфронтаційним шляхом із застосуванням збройної сили. Тоді два полюси сили США і Китай вирішуватимуть «геополітичне рівняння» регіону. Стабілізуючу роль у регіоні гіпотетично здатний зіграти альянс двох партнерів і суперників, компроміс між якими створив би новий геополітичний сценарій в Індо-Тихоокеанському регіоні. Втім, процес формування нових стратегічних союзів в двополярній системі Східної Азії фактично не помітний. Пасивність як Китаю, так і США пояснюється обопільною незацікавленістю порушити баланс сил, що склався в період «холодної війни». Створення такого союзу буде можливим за умов взаємної вигоди та розв'язання безпекових проблем у регіоні. Наразі тут зберігається динамічна рівновага, яка дає багатьом регіональним державам значні преференції для прискореного розвитку.

У квітні 2017 р. на 30-му саміті в Манілі (Філіппіни) відбулось урочисте святкування 50-ої річниці АСЕАН – 10-ти країн, які уособлюють субрегіон

Південно-Східної Азії. Під час роботи саміту були підсумовані результати її динамічного зростання та визначені цілі подальшого розвитку.

Розвиток східноазійської інтеграції в територіальних межах АСЕАН призвів до того, що вже в 2021 р. загальна кількість населення країн-членів АСЕАН становила 663 млн. чол. – більш, ніж в Європейському Союзі (447) чи США (352). Взяті разом країни АСЕАН є могутнім економічним блоком, і як би вони були однією державою, то становили б п'яту за потужністю світову економіку із сукупним ВВП майже 4 трлн. доларів – близько 4% аналогічного показника світу. Проте, ВВП на душу населення у порівнянні з країнами «великої сімки» є невеликим – 5,5 тис. дол. За прогнозами експертів, до 2050 р. АСЕАН вийде на четверте місце в світі за обсягом економіки [4].

Зростання чисельності робочої сили та продуктивності є головним фактором економічного розвитку інтеграційного угруповання. За кількістю працездатного населення країни АСЕАН посідають третє місце в світі після Китаю та Індії. Прикметно, що стрімке зростання ВВП АСЕАН було досягнуто за рахунок таких галузей, як виробництво, торгівля, телекомунікації і транспорт. Оскільки АСЕАН знаходиться на перетині торгових шляхів, а В'єтнам, Малайзія, Сінгапур і Таїланд входять у число 50 країн, які найбільш залучені до глобальної торгівлі, Асоціація має практично все необхідне, щоб продовжувати свій розвиток за рахунок зростання торгових та інвестиційних потоків. Це свідчить про збільшення ефективності національних економік азійських країн та їх успішний інтеграційний розвиток. За темпами розвитку країни АСЕАН випереджають решту регіонів світу. Середньорічні темпи зростання сукупного ВВП АСЕАН, починаючи з 2000 р., не опускалися нижче 5%. Лише в останні роки (2022-2023) вони дещо зменшилися [5].

Політичні здобутки АСЕАН

АСЕАН як міжнародну організацію було створено на нараді міністрів закордонних справ п'яти країн регіону 8 серпня 1967 р. у столиці Таїланду шляхом прийняття «Декларації АСЕАН» (Бангкокська декларація). Мета та цілі створення Асоціації були сформульовані в 2-ій статті Декларації:

- прискорити економічне зростання, соціальний прогрес і культурний розвиток у регіоні шляхом спільних зусиль у дусі рівності та партнерства;
- сприяти миру та стабільності в регіоні шляхом поваги справедливості, законності та дотримання принципів Статуту ООН;
- сприяти активній співпраці й взаємодопомозі у галузях економіки, соціального забезпечення, культури, техніки, науки та адміністративного управління;
- надавати взаємну допомогу для підготовки кадрів у галузі освіти, техніки та управління;

- ефективніше співробітничати з метою кращого використання сільського господарства, промисловості, розширення торгівлі, транспорту й комунікацій та підвищення життєвого рівня своїх народів;
- сприяти вивченню проблем Південно-Східної Азії (ПСА);
- встановити та розвивати взаємовигідну співпрацю з існуючими міжнародними й регіональними організаціями з аналогічними цілями та завданнями.

Завершення правового оформлення АСЕАН відбулось у 1976 р. шляхом підписання на острові Балі (Індонезія) Договору про дружбу і співпрацю в Південно-Східній Азії та Декларації згоди АСЕАН. Раніше, в 1971 р. у Куала-Лумпурі (Малайзія) країни-члени АСЕАН прийняли Декларацію про зону миру, свободи та нейтралітету в ПСА (ЗОПФАН).

Функціональна та інституційна діяльність АСЕАН здійснюється відповідно до положень Хартії (Статут) АСЕАН, яка була ратифікована в 2007 р. і набула чинності в грудні 2008 р. Хартія складається з 55 статей і декларує такі основні принципи і цілі:

- відзначення головної ролі АСЕАН в регіональному співробітництві;
- повага до принципів територіальної цілісності, суверенітету, невтручання у внутрішні справи та національної самоідентифікації країн-членів АСЕАН;
- сприяння регіональному миру та мирному вирішенню спірних питань;
- дотримання міжнародного права в питаннях прав людини, соціальної справедливості та багатосторонньої торгівлі;
- створення органу в справі захисту прав людини;
- сприяння регіональній інтеграції та розвитку дружніх відносин з Європейським Союзом [5].

Вищим керівним органом АСЕАН є саміт лідерів (голів держав і урядів) країн-членів, який відповідно до Хартії може відбуватися двічі на рік. Водночас передбачається проведення екстрених зустрічей керівництва АСЕАН. Організаційно-координуючу та консультативну роль виконують щорічні наради міністрів закордонних справ. Також щороку відбуваються наради міністрів фінансів, міністрів економіки й сільського господарства. При цьому їх найважливіші рішення мають затверджуватися міністрами закордонних справ. Поточне керівництво здійснюється Постійним комітетом у складі міністра закордонних справ головуєчої країни та послів решти країн-членів. Секретаріат АСЕАН знаходиться в столиці Індонезії – Джакарті й очолюється Генеральним секретарем. З 2023 р. цю посаду обіймає колишній міністр закордонних справ Камбоджі Као Кім Хорн. Робота за напрямками здійснюється в 29 комітетах і 122 робочих групах, що дозволяє щорічно проводити більш 300 заходів на рівні міністрів, вищих посадових осіб та експертів у рамках АСЕАН.

У 2009 р. було засновано Раду соціально-культурного співробітництва у складі міністрів культури й освіти, яка на першому засіданні в серпні 2009 р. намітила пріоритетні завдання, звернувши першочергову увагу на необхідність подолання соціальних наслідків глобальної економічної кризи. З метою координації роботи в сфері соціально-культурних зв'язків затверджено Координаційну конференцію соціально-культурної спільноти АСЕАН. До неї також входять Фонд АСЕАН, Мережа університетів АСЕАН, Група міністрів АСЕАН та Організація міністрів освіти ПСА.

У 1990-х рр. функціональний розвиток АСЕАН відбувався за двома основними напрямками: економічному – створення Зони вільної торгівлі АСЕАН (АФТА) і політико-безпековому – створення регіонального Форуму АСЕАН (АРФ) в 1994 р. Організаційно-правовою основою розвитку інтеграційної діяльності АСЕАН є нормотворчий інститут «Шлях АСЕАН» (ASEAN Way), який регулює процес суспільної модернізації та розвиток соціально-економічних відносин в країнах Асоціації. Деструктивний вплив азійської валютно-фінансової кризи (1997-1998 рр.) призвів до різкого зменшення темпів зростання ВВП і обсягів експорту країн АСЕАН і змусив їх прийняти в 1998 р. два важливих документи – «Ханойський план дій» і «Бачення АСЕАН-2020», що стало поштовхом до посилення економічної інтеграції та інституційної трансформації АСЕАН. Внаслідок цієї трансформації виникла модель розширеної регіональної співпраці у форматі АСЕАН+3 (Японія, Китай, Південна Корея), сукупні фінансові ресурси якої допомогли подолати кризові явища.

Подальша економічна інтеграція АСЕАН у контексті «В'єнтьянського плану дій» (2004), «Декларації дорожньої карти АСЕАН» (2009) і процес створення економічної, соціальної і безпекової Спільноти АСЕАН наштовхнулись на світову фінансову кризу 2008-2010 рр., яка загальмувала реалізацію цих планів. Відповідно на ці негативні явища стало залучення Австралії, Індії та Нової Зеландії для створення серед 16 країн-учасниць зони вільної торгівлі у форматі Східноазійського саміту (АСЕАН+6). На таке інтеграційне об'єднання припадає близько 30% світового ВВП і майже 50% населення світу. Формальне перетворення АСЕАН+3 на Східно-Азійський саміт із залученням до нього в 2005 р. Австралії, Індії та Нової Зеландії, а в 2011 р. Росії і США (АСЕАН+8) створило умови для стратегічного діалогу та побудови нової архітектури безпеки та інтеграції в Індо-Тихоокеанському регіоні.

У списку важливих торговельно-економічних партнерів АСЕАН, крім Японії, Китаю та Південної Кореї знаходяться США, Австралія, Канада, провідні держави Європейського Союзу, що співпрацюють з країнами Асоціації як на двосторонній основі, так і в рамках форуму Азія-Європа (АСЕМ), членами якого зараз є понад 50 європейських і азійських країн. Серед партнерів АСЕАН є країни Близького Сходу, Латинської Америки та Африки.

Спільні проблеми у розвитку АСЕАН

Повертаючись до сучасних проблемних питань АСЕАН, які були озвучені на 43-му саміті в 2023 р. в Джакарті, зазначимо, що серед інших питань порядку денного обговорювались зокрема такі: будівництво АСЕАН в умовах миру та стабільності в регіоні; інклюзивні інновації і проблеми зростання, зміцнення життєдіяльності. Особлива мета розвитку – перетворення АСЕАН на центр цифрової економіки. Було зазначено, що для її реалізації необхідні кошти у розмірі 1,5 трлн. дол. до 2030 р. Що стосується ставлення до сучасних глобальних проблем, то саміт зосередив увагу на підтриманні безпеки бізнесу.

Під час роботи саміту лідери країн АСЕАН визначили головні пріоритети в сфері регіональної безпеки – це загрози тероризму, територіальні суперечки, і, зокрема, зростання напруги через ядерні та ракетні випробування Пхеньяну. Лідери «десятки» провели закриті засідання, щоб поділитися думками щодо перспектив інтеграції АСЕАН, а також обговорити проблеми, пов'язані із забезпеченням миру й стабільності в регіоні. Головний результат саміту в Джакарті – прийняття Спільної декларації, яка націлює на збільшення інвестицій в економічну інтеграцію та формування дорожньої карти миру [6; 7].

Зовнішньополітична позиція АСЕАН за умов посилення конкуренції між провідними державами світу за вплив на країни регіону – це дотримання єдиної для неї стратегії балансування. Така позиція знайшла відображення в Спільній декларації, яка полягає в тому, що ані США, ані Китай не повинні мати геополітичних переваг у Південно-Східній Азії, в якій АСЕАН виконує роль головного «регіонального гравця» [8].

Асиметрія зовнішньоекономічних зв'язків і певні труднощі в реалізації стратегії регіональної інтеграції залишаються найбільш серйозними проблемами на шляху подальшого зростання потужності АСЕАН. Незважаючи на збереження провідних країн АСЕАН відносно високих темпів економічного зростання, за останні роки зросла тенденція до їх зниження, що перш за все пов'язано з накопиченням структурних диспропорцій і занадто високою залежністю від експорту та динаміки попиту на зовнішніх ринках.

Прагнення АСЕАН зберегти позиції так званого локомотиву регіонального розвитку стимулює її диверсифікувати джерела економічного зростання. Мається на увазі, що від торговельної моделі розвитку країни АСЕАН переходять до моделі, що пов'язана зі швидким накопиченням інвестицій і розширенням внутрішнього попиту. Деякі експерти вважають, що ці зміни та тенденції в економічній політиці країн АСЕАН, здатні справити вплив на характер загальнорегіональних інтеграційних процесів, які спроможні визначити ефективність переходу до нової моделі економічного зростання. Асиметричні тенденції в економічній інтеграції потенційно загрожують інституційній цілісності АСЕАН, тому керівництво організації намагається зміцнити внутрішні інституційні механізми та мінімізувати негативні чинники асиметрії з основними економіками в регіоні.

Об'єктивний процес економічного розвитку сприяє тому, що до 2010 р. десять країн АСЕАН, а також Китай, Японія і Південна Корея (АСЕАН+3) практично завершили формування Східноазійської спільноти (САС). Нині САС – це колосальний економічний простір з населенням у 2,1 млрд. чоловік і сукупним ВВП, який становить майже 15 трлн. дол. У 2010 р. набула чинності угода про зону вільної торгівлі у форматі 10+1 (АСЕАН+Китай) [9].

Водночас, значна кількість експертних оцінок результатів діяльності створеної понад 50 років тому АСЕАН, мають скептичний характер. Причиною цього стриманого ставлення до розвитку АСЕАН є чинники як внутрішнього, так і зовнішнього характеру. До перших належать різноманітні та кардинальні відмінності між країнами-членами, передусім у соціально-економічній галузі. Наприклад, середній рівень доходів мешканця Сінгапуру в 5 разів вищий, ніж у Малайзії та в 10-20 разів більший прибутків мешканців решти країн АСЕАН. Зазначені відмінності з самого початку виключали можливість створення в АСЕАН інституцій та керівних структур, які має Європейський Союз з його наднаціональними органами управління. До того ж, формат прийняття рішень позначається специфічним терміном «ASEAN Way», тлумачення якого відкриває широкий простір для уявлень. Річ у тім, що базовим компонентом «ASEAN Way» є положення про виключення будь-якого тиску на партнера та досягнення повного консенсусу в процесі прийняття рішень у рамках Асоціації.

Крім того, чверть виробленої в АСЕАН продукції експортується до країн організації. Даний показник залишається незмінним упродовж останніх десяти років, і це значно менше у порівнянні з Європейським Союзом. Плани АСЕАН задіяти підписаний договір про створення Економічної співдружності в принципі може змінити ситуацію на краще, але поки особливого прогресу країнам Асоціації досягти не вдалося. Цей договір передбачає вільний рух товарів, робочої сили та капіталів. Якщо наразі бар'єри для здійснення безподаткової торгівлі в рамках АСЕАН практично усунуто, то в неекономічній галузі, зокрема соціально-політичній і правовій, взаємодія відбувається менш ефективно.

Додаткові труднощі полягають у тому, що країни АСЕАН за рівнем і потенціалом розвитку багато в чому відрізняються. Наприклад, якщо Індонезія, яка є членом G20, виробляє 40% продукції об'єднання, то М'янма внаслідок внутрішньої політичної нестабільності знаходиться в економічній ізоляції і працює над налагодженням ринкових механізмів. Ще одним яскравим прикладом відмінностей між країнами Асоціації є величина ВВП на душу населення. Так, ВВП Сінгапуру в 30 разів перевищує аналогічний показник Лаосу. Якщо брати до уваги соціокультурні й релігійні відмінності в країнах АСЕАН, як-от: 90% населення Філіппін – католики, переважна більшість мешканців Індонезії сповідають іслам, 95% мешканців Таїланду сповідають буддизм, а в Сінгапурі дотримуються мультирелігійного спрямування, то на шляху реалізації єдиної стратегії регіональної інтеграції чимало перепон.

Важливим індикатором соціально-економічного розвитку країн АСЕАН є збільшення споживання, яке йде пліч-о-пліч з процесом урбанізації. Наприклад, 22% громадян АСЕАН проживають у містах, чисельність населення яких перевищує 200 тис. чол. За прогнозами, впродовж наступних десяти років ще 54 млн. чоловік житимуть у містах.

Асиметричний характер обмінних відносин між АСЕАН і індустріально розвиненими центрами світу стає причиною різного роду дисфункцій у міжнародній економічній системі. Тому важливою темою, навколо якої точиться багато дискусій – це доцільність створення зони вільної торгівлі (ЗВТ) між Євразійським економічним союзом і АСЕАН. Крім того, існує низка проектів у сфері розбудови інфраструктури, ядерної енергетики та військово-технічній галузі в регіоні в межах ЗВТ. Відомо, що деякі країни АСЕАН виявляють значний інтерес до російських сучасних озброєнь і технологій. У рамках діалогового партнерства між АСЕАН і Російською Федерацією розробляються проекти в нафтогазовій галузі, видобутку корисних копалин тощо. Отже, прив'язка АСЕАН до економічної інфраструктури та технологій РФ є вагомою [10; 11].

На тлі незаперечних успіхів країн АСЕАН в економічній галузі різким контрастом виглядає політична ситуація в М'янмі, де впродовж тривалого часу відбувається конфлікт між корінним буддистським населенням і мусульманами, в основному іммігрантами. Заколот 2021 р., внаслідок якого до влади прийшла чергова військова хунта, фактично створив ситуацію громадянської війни. Боеві дії, в яких беруть участь регулярні війська М'янми, деструктивно впливають на міжнародне економічне співробітництво. Численні етнічні групи ведуть партизанську війну з урядовими військами, що призводить до виникнення гуманітарної кризи в зоні боєвих дій. Міністерка закордонних справ об'єднаного (опозиційного) уряду М'янми Зін Мар Аун зазначила на адресу військової хунти, що «диктатори не розуміють ненасильницької мови» [12].

Разом з тим, ситуація в районі «М'янмансько-Китайського економічного коридору» відносна стабільна, оскільки її дестабілізація призвела б до суттєвих економічних втрат для її учасників. Хоча Пекін не контролює воєнне становище в М'янмі, він зацікавлений у встановленні стабільності в країні. Подібний конфлікт мав місце в сусідній Камбоджі, який заважав мирному розвитку в Індокитаї. Тоді лише втручання міжнародної спільноти та миротворчих сил ООН допомогло врегулювати багаторічний конфлікт і забезпечити регіональну стабільність.

Постійно зростаюча роль АСЕАН у регіональних і міжрегіональних інтеграційних процесах є об'єктивним фактором і підставою для розширення взаємовигідної співпраці України з провідними державами динамічного регіону. Встановлення дипломатичних відносин з всіма державами АСЕАН і активна діяльність України в ключових для її інтересів країнах регіону – В'єтнамі, Індонезії, Малайзії, Сінгапурі й Таїланді уможливило подальший

розвиток партнерської співпраці в торговельно-економічній та інвестиційній сферах. В умовах воєнного стану в Україні даний момент має неабияке значення і потенційно впливає на стабільність міжнародної системи.

На підставі результатів діяльності самітів АСЕАН і АТЕС важливо зазначити, що економічне співробітництво в Східній Азії дедалі більш виходить за межі суто економічних вигод і поширюється на сферу регіональної безпеки. Проте вкрай негативною тенденцією стає регіональна гонка озброєнь, яка заважає соціально економічному зростанню східноазійських країн. Тому питання забезпечення стабільності у Тихоокеанській Азії стає першорядним у порядку денному самітів цих впливових регіональних структур [13; 14].

Політична стабільність у більшості країн АСЕАН з їхніми поміркованими авторитарними режимами дала можливість значно прискорити регіональну інтеграцію і вийти на рівень постіндустріального розвитку. З одного боку, східноазійський регіоналізм набув стійкої інтегнаційно-економічної форми, що уможлиблює уникати воєнно-політичного шляху розвитку. З іншого, перетворення Китаю на регіональну супердержаву і на глобального суперника США спонукає країни АСЕАН звертатися до більш активного співробітництва в галузі безпеки. Створення АРФ є втіленням концепції «м'якої сили», що дає можливість координувати відповідні заходи та знижувати рівень конфліктності в регіоні. Лідери країн АСЕАН вважають АРФ політичним інструментом, який уможлиблює зміцнити свої позиції як регіонального центру сили та побудувати постійно діючий «майданчик» для зустрічей і перемовин. Наразі АРФ став форумом з питань безпеки, де країни спроможні шляхом діалогу подолати розбіжності перед тим, як вони переростуть у збройні конфлікти [15; 16].

З 2002 р. в Сінгапурі діє форум «Діалог Шангі-Ла» з питань безпеки в Індо-Тихоокеанському регіоні на базі неурядового Міжнародного інституту стратегічних досліджень (IISS). Форум є азійським аналогом Мюнхенської конференції з питань міжнародної безпеки. На початку червня 2024 р. в Сінгапурі відбулась 20-та конференція, в якій взяли участь представники понад п'ятдесяти держав – в основному міністри оборони країн регіону. Президент України В. Зеленський був запрошений на форум, де зустрівся з багатьма його учасниками [17; 18].

Варто зазначити, що оборонна політика країн АСЕАН ґрунтується на воєнних витратах з національних бюджетів. Принцип «опори на власні сили» передбачає, що вони самостійно повинні будувати воєнне виробництво та закуповувати зброю за кордоном. Воєнні бюджети АСЕАН у порівнянні з бюджетами США, КНР і Японії – основними стратегічними гравцями в Східній Азії є незначними, хоча мають тенденцію до збільшення. Так, з 2015 р. сукупні бюджетні витрати АСЕАН на озброєння зросли з 41 до 44,3 млрд. дол. Головними постачальниками зброї і військово-технічного обладнання в останні роки були США і Росія, які впродовж 2013–2021 рр. надали країнам АСЕАН воєнної продукції на суму відповідно 8,4 і 11 млрд. дол. [19].

Нееквівалентні загрозам стабільності військові витрати АСЕАН спонукають організацію шукати засоби для забезпечення миру та уникнення конфліктів у переповненому «пальним матеріалом» регіоні. Покладання на власні сили не дають АСЕАН серйозних гарантій для підтримання регіональної безпеки. До того ж, стан міжнародної системи поступово стає нестаціонарним і небезпечним. Залишається надія на союзні відносини з центрами сили в Східній Азії, якими є США, КНР і Японія.

Багаторічні сподівання на побудову колективної безпеки, так само як і «тихоокеанської спільноти» (ТОС), не виправдались. За умов тривалого існування корейської і тайванської проблем, а також напружених відносин між КНР і США створення безпекових конструкцій не мають реальних перспектив. Водночас КНР і США як головні «гравці» в регіоні не залишають спроб налагодити шляхи розбудови мирного співробітництва. 30-й саміт АТЕС, який відбувся у листопаді 2023 р. в Сан-Франциско, заклав певну надію на побудову безпекової спільноти для всіх країн «Тихоокеанського кільця».

Висновки:

- інтеграційна взаємодія в Східній Азії досягла високого рівня передусім в економічній сфері;
- АСЕАН перетворилась на інтеграційний центр східноазійського регіону і демонструє сталий і динамічний розвиток;
- взаємозалежність східноазійських країн виходить за межі суто економічних інтересів і поширюється на сферу регіональної безпеки;
- організаційної завершеності потребує міждержавний розвиток як в інституціонально оформлених АСЕАН, АСЕАН+3, САС, так і політично неформальних – АСЕАН+6, АСЕАН+8, АСЕАН+10;
- Україна як позарегіональний партнер АСЕАН не користується пільговим режимом торговельно-економічних відносин і має будувати їх на засадах двостороннього співробітництва;
- пріоритетними для України партнерами в Східній Азії залишаються Південна Корея, Японія, а також деякі країни АСЕАН, співпраця з якими в торговельно-економічній та інвестиційній галузях мають реальні та потенційні перспективи;
- відносини України з Китаєм на засадах ділового партнерства багато в чому залежатимуть від розв'язання проблем між США і КНР в економічній та безпековій сферах.

Список використаних джерел та літератури

1. Frost E. *Asia's New Regionalism*. London: Lynne Rienner Publishers, 2008. 293 p.
2. Garnaut R. *A New Open Regionalism in the Asia Pacific*. A Paper Presented at the International Conference on World Economy. Colima (Mexico), November 25. 2004. 34 p.
3. *Twenty-First Century World Order and the Asia Pacific*. Value Change, Exigencies and Power Realignment. Ed. by J. Hsiung. N.Y.: Palgrave Macmillan, 2001. 390 p.

4. Інтеграція України з Асоціацією держав Південно-Східної Азії. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/integraciya-ukrayini-z-asociacieyu-derzhav-pivdannoshidnoyi-aziyi.html>
5. Charter of the Association of Southeast Asian Nations. Article 38. Singapore, 20 November 2007. ASEAN Secretariat, Jakarta, 2008. URL: <https://asean.org> > images > archive > publications > ASEAN-Charter
6. Asean could reap \$407b in extra revenues if green investments. *The Straits Times*. April 15, 2024. URL: <https://The Straits Times> > asia > se-asia
7. Economic integration central to Asean, PM Lee tells leaders at. *The Straits Times*. September 5, 2023. URL: <https://The Straits Times> > asia > se-asia > econ
8. Evening Update: Today's headlines from The Straits Times. *The Straits Times*. September 4, 2023. URL: <https://The Straits Times> > singapore > evenin
9. Арапова Е.Я. Регионализация в Восточной Азии в условиях диверсификации источников экономического роста: монография. М.: Изд-во «Проспект», 2016. 239 с.
10. Мосяков Д. Саммит АСЕАН в Маниле: экономический прорыв России. URL: https://pravda.ru/world/08-08-2017/1344788-mosyakov_asean-0/ 2023 АПЕС Ministerial 10
11. Шергін С. «Золотий» ювілей АСЕАН: досягнення і проблеми розвитку. *Зовнішні справи*. Вересень, 2017. С. 6–10.
12. Оппозиция побеждает военную диктатуру. URL: <https://belsat.eu/ru/news/05-03-2024-oppozitsiya-pobezhdaet-voennuyu-diktaturu-chemu-vosstanie-v-myanme-uchit-belarusov>
13. What Is the Main Agenda of the 43rd ASEAN Summit in Jakarta. URL: <https://asean2023.id/en/news/what-is-the-main-agenda-of-the-43rd-asean-summit-in-jakarta>
14. Meeting APEC. URL: <https://APEC> > annual-ministerial-meetings
15. McDougal D. Asia Pacific in World Politics. Boulder (Colorado): Lynne Rienner Publishers. 371 p.
16. The Many Faces of Asian Security / Ed. by Sc. Simon. Lanham (Maryland): Rowman & Littlefield Publishers, 2001. 259 p.
17. IISS Shangri-La Dialogue 2024: 31 May–2 June, Singapore. URL: <https://IISS> > shangri-la-dialogue-2024
18. Владимир Зеленский встретился с Ллойдом Остином в Сингапуре и подверг критике Китай. URL: <https://ru.euronews.com/my-europe/2024/06/02/zelenskyu-in-singapore>
19. Military expansion among ASEAN members. URL: <https://orfonline.org> > military-expansion-among-asean-members.

References

1. Frost, E. (2008). *Asia's New Regionalism*. London: Lynne Rienner Publishers. [In English].
2. Garnaut, R. (2004). *A New Open Regionalism in the Asia Pacific. A Paper Presented at the International Conference on World Economy*. Colima (Mexico). [In English].
3. Hsiung, J. (2001). *Twenty-First Century World Order and the Asia Pacific. Value Change, Exigencies and Power Realignment*. N.Y.: Palgrave Macmillan. [In English].
4. Integratsiy Ukrainy z Asotsiatsieu derhgraph Pivdenno-Shidnoi Azii. [Online]. Available from: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/integraciya-ukrayini-z-asociacieyu-derzhav-pivdannoshidnoyi-aziyi.html> [In Ukrainian].
5. Charter of the Association of Southeast Asian Nations. Article 38. Singapore, 20 November 2007. ASEAN Secretariat, Jakarta, 2008. [Online]. Available from: <https://asean.org> > images > archive > publications > ASEAN-Charter. [In English].
6. Asean could reap \$407b in extra revenues if green investments. *The Straits Times*. April 15, 2024. [Online]. Available from: <https://The Straits Times> > asia > se-asia. [In English].
7. Economic integration central to Asean, PM Lee tells leaders at. *The Straits Times*. September 5, 2023. [Online]. Available from: <https://The Straits Times> > asia > se-asia > econ [In English].

8. Evening Update: Today's headlines from The Straits Times. *The Straits Times*. September 4, 2023. [Online]. Available from: <https://The Straits Times > singapore > evenin> [In English].
9. Arapova, E.Y. (2016). *Regionalizatsiya v Vostochnoy Azii v usloviyah diversifikatsii istochnikov ekonomicheskogo rosta*: monographiya. Moskva: Izd-vo "Prospekt". [In Russian].
10. Mosyakov, D. Summit ACEAH v Manile: ekonomichniy proryv Rosii. [Online]. Available from: https://www.pravda.ru/world/08-08-2017/1344788-mosyakov_asean-0/ 2023 APEC Ministerial 10 [In Russian].
11. Sherhin, S. (2017). "Zoloty" uvilei ASEAN: dosaygnennay i problemy rozvytku. *Zovnishni spravy*, 9, pp. 6–10. [In Ukrainian].
12. Opozitsiya pobezhdaet voennuyu diktaturu. [Online]. Available from: <https://belsat.eu/ru/news/05-03-2024-opozitsiya-pobezhdaet-voennuyu-diktaturu-chemu-vosstanie-v-myanmar-uchit-belarusov> [In Russian].
13. What Is the Main Agenda of the 43rd ASEAN Summit in Jakarta. [Online]. Available from: <https://asean2023.id/en/news/what-is-the-main-agenda-of-the-43rd-asean-summit-in-jakarta>
14. Meeting APEC. [Online]. Available from: <https://APEC > annual-ministerial-meetings> [In English].
15. McDougal, D. (2007). *Asia Pacific in World Politics*. Boulder (Colorado): Lynne Rienner Publishers. [In English].
16. Simon, Sh. (ed). (2001). *The Many Faces of Asian Security*. Lanham (Maryland): Rowman & Littlefield Publishers. [In English].
17. IISS Shangri-La Dialogue 2024: 31 May–2 June, Singapore. [Online]. Available from: <https://IISS > shangri-la-dialogue-2024> [In English].
18. Vladimir Zelenskiy vstretilsya s Lloydom Ostinom v Singapure i podverg kritike Kitay. [Online]. Available from: <https://ru.euronews.com/my-europe/2024/06/02/zelenskyy-in-singapore> [In Russian].
19. Military expansion among ASEAN members. [Online]. Available from: <https://orfonline.org > military-expansion-among-asean-members> [In English].

Sherhin S. East Asia Integration and Regional Security.

The article presents a brief political review of East Asian integration in the context of regional security. It is noted that the Association of South-East Asian Nations (ASEAN) for more than fifty years transformed into the regional integration center. The main achievements of ASEAN in the field of economic development and integration policy in the context of contemporary international relations in the sub-region have been considered. The special attention is paid to examining the issues of institutional development of ASEAN and social modernization.

ASEAN is a real embodiment of the "soft power" where the leaders of states are taking the decisions by consensus. Moreover, the ASEAN activity argued that its country-members are not going to sacrifice even a part of state sovereignty. After the long-term fight for independence any idea of its limitation or delegating to the supranational structures is being perceived by public opinion of ASEAN as the restoration of colonialism.

It is noted that the strategy of East Asian regionalism provides institutional resistance to the economic pressure of developed countries. The establishment of ASEAN created favorable conditions for stable economic growth to the East Asian developing countries. An optimal variant for Asian countries is not a universal but limited economic integration under the control of the sovereign national governments.

It is emphasized that economic cooperation in East Asia is continuing to exceed the limits of the economic interests and spreading now on the sphere of regional security. The current arms race in the region is a true obstacle of social and economic development of East Asian countries. Therefore, the issue of enhancing security in Pacific Asia is one of the principal items on the agenda of ASEAN and

APEC summits. Meanwhile, military expenditures of the Association are becoming nonequivalent relatively the emerging threats to regional stability.

Keywords: *East Asian integration, regional security, “ASEAN Way”, EAS, AFTA, ARF, Shangri-La Dialogue.*

УДК 327 (063)

<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2024-26-8>

Фесенко М.В.

<https://orcid.org/0000-0003-3728-1427>

РОЛЬ ІНІЦІАТИВИ «ОДИН ПОЯС, ОДИН ШЛЯХ» У ТРАНСФОРМАЦІЇ МІЖНАРОДНОГО ПОРЯДКУ

У статті досліджується проблема розвитку та реалізації ініціативи «Один пояс, один шлях» (ОПОШ), а також її вплив на трансформацію сучасного міжнародного порядку. Показано, що створена Китаєм у 2013 р. ініціатива під назвою «Економічний пояс Шовкового шляху та Морський шовковий шлях XXI ст.», а потім перейменована на ініціативу «Один пояс, один шлях» є одним із проєктів, які продовжать шлях динамічного розвитку, перетворюючи Китай у лідируючу державу у світовій економіці та політиці у відчутній перспективі. Безпрецедентний економічний прогрес за останні п'ятдесят років відображає динамізм керівництва Комуністичної партії Китаю (КПК), починаючи з Ден Сяопіна та Сі Цзіньпіна. Перетворення від аграрної економіки з низькими доходами до економіки, яка динамічно розвивається і заснована на стратегічному передбаченні.

Проведення третього форуму «Пояс та шлях» 17-18 жовтня 2023 р. у Пекіні відобразило інноваційний підхід до підтримки «великого стрибка вперед» Китаю. Сі Цзіньпін окреслив вісім основних кроків щодо сприяння конструктивному співробітництву, приділивши особливу увагу багатомірним мережам, відкритій економіці, практичному співробітництву, зеленому розвитку, науковим інноваціям, контактам між людьми, системам оцінки та багатосторонньому співробітництву.

Доведено, що ініціатива «ОПОШ» є насамперед відображенням стратегічного бачення Китаю щодо посилення свого впливу в різних частинах світу, особливо в Азії та Африці, шляхом надання допомоги у розвитку інфраструктури та індустріалізації. Глобальні інфраструктурні проєкти ініціативи «ОПОШ» є яскравим прикладом прихильності Китаю до м'якої сили та забезпечення інвестицій для реалізації своїх короткострокових та довгострокових інтересів.

Представлено, що протягом найближчих десятиліть людство може стати свідком зміни парадигми міжнародного порядку, зосередженого навколо ініціативи «Один пояс, один шлях» як фірмова зовнішня політика Китаю. Метою ініціативи «ОПОШ» є досягнення як економічного, так і політичного бачення. Оскільки Китай надає країнам регіону інвестиції в інфраструктуру та досвід розвитку інфраструктури, це допоможе країнам регіону розвиватись економічно або розділити економічне процвітання Китаю. Успіх та життєздатність ініціативи «ОПОШ» залежать від здатності Китаю продовжувати досягати успіху за допомогою своєї китайської моделі, її здатності захистити величезну кількість активів за кордоном та унікальних політичних переваг країн регіону. Перш ніж Китай опанує силу своїх власних ідей, економічні інтереси Китаю в регіоні неминуче будуть захищені і забезпечені його військовою силою, що зростає.

Ключові слова: ініціатива «Один пояс, один шлях» (ОПОШ), Китай, міжнародний порядок, міжнародні відносини, світова економіка, глобалізація, трансформація, інфраструктура, безпека.

Постановка проблеми та актуальність дослідження. У березні 2013 р. президент Китаю Сі Цзіньпін проголосив промову в Астані, Казахстан,

ініціювавши стратегію «Економічного поясу Шовкового шляху». У листопаді 2013 р. президент Сі Цзіньпін проголосив ще одну промову в Джакарті, Індонезія, про запуск «Морського шовкового шляху XXI ст.». Обидві промови разом ознаменували народження великого стратегічного бачення п'ятого покоління китайського комуністичного керівництва. Це бачення прийнято називати ініціативою «Один Пояс, Один Шлях» (ОПОШ). На початку, коли президент Сі Цзіньпін оголосив про ініціативу «ОПОШ», це викликало багато спекуляцій у всьому світі, оскільки багато хто вважав ініціативу «ОПОШ» простим дипломатичним прийомом. Однак, необхідно враховувати той факт, що закордонне кредитування Китаю, яке вже перебуває на підйомі з середини 2000-х рр., зросло в геометричній прогресії під впливом цієї грандіозної ініціативи.

Китайська ініціатива «ОПОШ», названа найбільшою у світі інфраструктурною програмою, досі спрямовувала інвестиції в основному в енергетичні та транспортні мережі в Азії, Близькому Сході та Африці. З моменту свого запуску ініціатива «ОПОШ» суттєво змінилася з погляду масштабу, зацікавлених сторін та інвестиційних секторів та продовжує розвиватися, зокрема в умовах кризи «Covid-19». Однак досі не існує систематичного та всебічного аналізу того, як це може виглядати у середньостроковому майбутньому, хоча академічна література з ініціативи «ОПОШ» зростає. Нині основні сценарії показують, що можливий неоднаковий розвиток залежно від географічного охоплення ініціативи «ОПОШ», обсягів інвестицій та секторів, структури фінансування, а також орієнтації на стійкість. Постпандемічні напрями ініціативи «ОПОШ» можуть допомогти особам, які приймають рішення у бізнесі та політиці, підготувати свої заходи у відповідь і стратегії. Політологічний аналіз ініціативи «ОПОШ» також може стати основою для наукових дебатів щодо концептуалізації ініціативи «ОПОШ» та забезпечити якісну основу для майбутніх досліджень.

Нині ініціатива «ОПОШ» більше не обмежується інфраструктурою та міжнародним співробітництвом і більш орієнтована на концепцію безпеки, що заснована на альянсі Глобального Півдня. Даний альянс є одним з кількох механізмів, що поєднують Глобальний Південь з рештою учасників міжнародних відносин в межах нового міжнародного порядку, що формується. Окрім Ініціативи «ОПОШ», ця нова концепція включає співпрацю в галузі цифрового управління, а також академічні та культурні обміни. Однак, все вищезазначене не означає, що роль Китаю у створенні міжнародної інфраструктури зменшиться, а, швидше, більшою мірою визначатиметься політичною синергією.

Цілі та завдання дослідження. Метою статті є створення концептуальної основи для оцінки майбутніх наслідків ініціативи «ОПОШ» та її впливу на трансформацію міжнародного порядку. Однією з основних дослідницьких

завдань цієї статті є те, як ініціатива «ОПОШ» може розвиватися в майбутньому, враховуючи її економічний і політичний контекст.

Ступінь наукової розробки проблеми. Тематика дослідження через новизну і через відносно нещодавню появу ініціативи «ОПОШ» є недостатньо розробленою. Проте, варто зазначити, що наукова література з ініціативи «ОПОШ» з кожним роком значно збільшується – з окремим міждисциплінарним обсягом досліджень з цієї ініціативи, її цілей та наслідків. Констатується той факт, що дослідники вивчають динамічні зміни в розвитку ініціативи «ОПОШ» враховуючи чимало змін, які вона вже зазнала, особливо щодо розширення географічного охоплення, типу участі та спрямованості інвестицій.

Загалом, необхідно зазначити, що китайська ініціатива «ОПОШ» спрямована на поєднання Азії з Європою та Африкою по суші та морю. Її описують як найбільшу інфраструктурну програму в історії людства з обіцяними інвестиціями у розмірі понад 8000 млрд. дол. США, а також із охопленням половини населення світу. Багато дослідників розглядають трансконтинентальну ініціативу як «велику стратегію» Китаю, яка вплине на розвиток глобальної інфраструктури або навіть на міжнародний порядок, що формується. Серед цієї категорії вчених необхідно зазначити таких авторів, як Дж. Андорніно [1], А. Віг, Дж. Сільвер [2], М. Мілер [3], Дж. Харлі, С. Моріс, Дж. Портеланс, [4], В. Шулхов, Ст. Вурен, Дж. Кірхер [5], Й. Янг [6] тощо.

Нині доводиться констатувати, що досі існують лише обмежені та «розрізнені» дослідження про те, як може виглядати майбутнє ініціативи «ОПОШ», з ухилом на окремі аспекти, а не на ініціативу «ОПОШ» у цілісному вигляді. Жодна із статей не дає якісного опису того, як ініціатива «ОПОШ» може виглядати в середньостроковому майбутньому (близько 15 років), тобто концептуалізації майбутнього ініціативи «ОПОШ» у всьому її географічному та галузевому охопленні, а також у фінансовому та політичному масштабі.

Історичні передумови створення ініціативи «ОПОШ»

Нині світ переживає глибокі зміни у масштабах, небачених за сторіччя. Проблеми та виклики продовжують загрожувати прогресу людської цивілізації. У відповідь на зміну глобальної ситуації та очікування міжнародного співтовариства, а також враховуючи майбутнє та спільні інтереси людства, Китай запропонував ініціативу «ОПОШ». Прихильний до духу Шовкового шляху, великої спадщини людської цивілізації, ініціатива «ОПОШ» поєднує минуле, сьогодення та майбутнє.

Приблизно у 140 р. до н.е., за часів китайської династії Хань, Чжан Цянь, королівський емісар, здійснив подорож на Захід із Чан'яню (сучасний Сіань у провінції Шеньсі), відкривши сухопутний шлях, що пов'язує Схід та Захід. Через століття, в часи династій Тан, Сун і Юань, шовкові шляхи процвітали як по суші, так і по морю, полегшуючи торгівлю між Сходом і Заходом. На початку IV ст. Чжен Хе, знаменитий китайський мореплавець династії Мін,

здійснив сім подорожей західними морями, що сприяло розвитку торгівлі на морських шовкових шляхах [7].

Протягом тисячоліть древні шовкові шляхи служили основними артеріями взаємодії, охоплюючи долини Нілу, Тигра та Євфрату, Інду та Гангу, а також рік Жовта та Янцзи. Вони поєднали місця зародження єгипетської, вавилонської, індійської та китайської цивілізацій, землі віруючих буддизму, християнства та ісламу, будинки людей різних національностей та рас. Ці маршрути розширили зв'язки між країнами Євразійського континенту, сприяли обмінам та взаємному навчанню між східними та західними цивілізаціями, сприяли регіональному розвитку та процвітанню, а також сформували дух Шовкового шляху, що характеризується миром та співпрацею, відкритістю та інклюзивністю, взаємною навченістю.

Символізуючи зв'язок і співробітництво між Сходом і Заходом, тисячолітні шовкові шляхи продемонстрували, що, підтримуючи солідарність і взаємну довіру, рівність і взаємну вигоду, інклюзивність і взаємне навчання, а також взаємовигідне співробітництво, країни різних етнічних груп та вірувань можуть досягти успіху. Дух Шовкового шляху відповідає ідеалу «всіх держав, що об'єднуються в гармонії та світі», що давно підтримується китайською нацією, принципам дружби, добросусідства та «допомоги іншим у досягненні успіху, прагнучи власного успіху» і з покликом часу до миру, розвитку та взаємовигідного співробітництва [7].

Комуністична партія Китаю – велика політична партія з глобальним баченням, а Китай – велика країна, яка прагне мирного розвитку. Ініціатива «ОПОШ», яка просуває дух Шовкового шляху в нову епоху, «викликає приємні спогади про минуле і пробуджує в багатьох країнах ентузіазм щодо можливості встановлення зв'язків. Ініціатива «ОПОШ» віддає шану історії та намагається відтворити метушливі сцени невтомних посланців та бізнесменів по суші та незліченних кораблів, що заходять у порти на стародавніх шовкових шляхах. Він також прокладає шлях у майбутнє, черпаючи мудрість та силу з давніх шовкових маршрутів та духу Шовкового шляху. Освічені історією, Китай продовжує рухатися вперед та інтегрувати китайську мрію з мріями всього світу, щоб реалізувати прагнення всіх народів до обмінів між цивілізаціями, миру та спокою, спільного розвитку та кращого життя» [7].

Ініціатива «ОПОШ» як історичний міст між минулим та майбутнім

Історичний розвиток містить головний ключ до вирішення багатьох проблем людства, і в цьому контексті глобалізація дала потужний імпульс розвитку сучасної світової цивілізації. Понад 500 років тому, після того, як стародавні шовкові шляхи були перервані більш ніж на півстоліття, настала Епоха Великих географічних відкриттів, яка докорінно змінила перебіг розвитку людського суспільства. З настанням нового часу технологічні революції і розвиток продуктивних сил зробили економічну глобалізацію світовою тенденцією, що стрімко розвивається. Зокрема, з 1990-х рр. швидкий розвиток

економічної глобалізації значно полегшив торгівлю, інвестиції, потоки людей та технологічний прогрес, вносячи важливий внесок у прогрес людського суспільства.

Однак економічна глобалізація, в якій домінують кілька країн, не сприяла загальному розвитку, який приносить користь усім. Натомість глобалізація збільшила розрив у рівні добробуту між багатими і бідними, між розвиненими країнами, та країнами, що розвиваються, а також усередині розвинених країн. Багато країн, що розвиваються, не багато виграли від економічної глобалізації і навіть втратили здатність до незалежного розвитку, що ускладнило їм шлях модернізації. Деякі країни практикують односторонній підхід, протекціонізм та гегемонізм, перешкоджаючи економічній глобалізації та погрожуючи глобальною економічною рецесією.

Вкрай важливо вирішити такі глобальні проблеми, як повільне економічне зростання, недоліки в економічному управлінні та незбалансований економічний розвиток. Більше неприйнятно, щоб лише кілька країн домінували у світовому економічному розвитку, контролювали економічні правила та насолоджувалися лише результатами власного розвитку. Ініціатива «ОПОШ» націлена на розвиток не лише Китаю, а й світу загалом. Нині економічна глобалізація залишається незворотною тенденцією. Неможливо, щоб країни повернулися у стан ізоляції і з цієї точки зору економічна глобалізація має зазнати коректив як за формою, так і по суті. Глобалізацію необхідно зробити більш відкритою, інклюзивною, збалансованою та корисною для всіх.

Китай не тільки виграв від економічної глобалізації, але й зробив свій внесок. Будучи активним учасником економічної глобалізації, Китай досяг швидкого економічного зростання завдяки позитивній взаємодії з рештою світу і досліджував унікальний шлях до модернізації, розширюючи можливості інших країн для досягнення модернізації. Швидке економічне зростання Китаю та стійкий прогрес у реформах та відкритості стали потужною рушійною силою глобальної економічної стабільності та зростання, а також відкритої світової економіки.

Ініціатива «Пояс і шлях» відповідає порядку денному ООН у сфері сталого розвитку на період до 2030 р. за концепцією, заходами та цілями. Ініціатива «ОПОШ» спрямована на сприяння якіснішому розвитку за допомогою вищих стандартів відкритості та поділу можливостей розвитку Китаю з рештою світу. Ініціатива «ОПОШ» також є китайським вирішенням проблем глобального розвитку, метою якого є спільне просування модернізації в країнах-учасниках, зробити економічну глобалізацію динамічнішою, інклюзивнішою та стійкішою, а також забезпечити більш справедливий розподіл більшої кількості плодів між людьми у всьому світі. Будучи великою країною, що розвивається, «Китай виконує свої зобов'язання і пам'ятає про майбутнє, а також спільні інтереси людства. Тому Китай запропонував побудувати глобальну спільноту спільного майбутнього з метою створення відкритого, інклюзивного, чистого та

прекрасного світу, в якому панує міцний світ, загальна безпека та загальне процвітання, а також намітити світле майбутнє для людського розвитку» [8].

Виходячи з сказаного вище, основна мета ініціативи «ОПОШ» – допомогти побудувати глобальну спільноту спільного майбутнього. Будучи важливим суспільним благом для покращення глобального управління, ця ініціатива забезпечує платформу для втілення цієї ідеї у реальність. В ініціативі «ОПОШ» беруть участь країни з різних регіонів, на різних стадіях розвитку та з різною культурою. Ініціатива «ОПОШ» перевершує розбіжності у ідеологіях та соціальних системах. Це дозволяє різним країнам ділитися можливостями, реалізовувати загальний розвиток і процвітання, а також будувати спільноту спільних інтересів, відповідальності та долі, що характеризується взаємною політичною довірою, економічною інтеграцією та культурною інклюзивністю. «Будучи практичним засобом побудови глобальної спільноти спільного майбутнього, ініціатива «ОПОШ» створила нове розуміння та надихнула уяву всього світу, а також внесла нові ідеї та підходи до міжнародних обмінів. Це створить більш справедливу та рівноправну глобальну систему управління та сприятиме стабільному розвитку людства» [8].

Відповідно до Порядку денного ООН у сфері сталого розвитку на період до 2030 р., ініціатива «ОПОШ» сприяє скоординованому економічному, соціальному та екологічному розвитку. Основні цілі ініціативи «ОПОШ» – усунути корінні причини та перешкоди, що перешкоджають розвитку, та стимулювати самостійний розвиток країн-учасниць. Ініціатива «ОПОШ» прагне досягти міцного, інклюзивного та сталого економічного зростання, інтегруючи принципи сталого розвитку для реалізації та управління проектами. Дотримуючись міжнародної практики ініціатива «ОПОШ» працює над створенням довгострокової, стабільної, контрольованої за ризиком системи інвестицій та фінансування з інноваційними моделями та різноманітними каналами для створення стабільної, прозорої та високоякісної системи гарантій фінансування, що забезпечує комерційну та фінансову стійкість.

Ініціатива «ОПОШ» використовує підхід, орієнтований на людей, з ухилом на викорінення бідності, створення робочих місць та покращення добробуту людей, щоб гарантувати, що вигоди від співпраці дійдуть всім людям. Китай активно просуває невеликі, але ефективні проекти через іноземну допомогу, приносячи користь життям людей. Від Азії до Африки, від Латинської Америки до південної частини Тихого океану, будівництво автомобільних доріг та залізниць, шкіл, лікарень та сільськогосподарських об'єктів сприяє скороченню бідності та покращенню добробуту людей у країнах-учасницях.

Ініціатива «ОПОШ» відмовляється від менталітету Холодної війни, заснованого на ідеологічному суперництві та геополітичній конкуренції. Натомість він прокладає шлях до мирного розвитку та прагне запропонувати фундаментальний підхід до міцного світу та загальної безпеки. В рамках ініціативи «ОПОШ» країни поважають суверенітет, гідність, територіальну

цілісність одна одної, шлях розвитку, соціальну систему, основні інтереси та основні проблеми. Як ініціатор «ОПОШ» Китай пристрасно виступає за створення нової моделі міжнародних відносин, що характеризується взаємною повагою, рівністю, справедливістю та взаємовигідною співпрацею. Ініціатива «ОПОШ» віддана побудові партнерства, заснованого на діалозі та дружбі, що має сприяти новому баченню спільної, всеосяжної, заснованої на співпраці безпеці. Ці зусилля допомагають створити мирне та стабільне середовище розвитку [8].

Ініціатива «ОПОШ» прагне побудувати процвітаюче майбутнє, яке відрізняється від експлуаторського колоніалізму минулого, уникає примусових та односторонніх угод, відкидає модель залежності центр-периферія та відмовляється переносити кризу на інших чи експлуатувати сусідів у особистих інтересах. Натомість вона спрямована на досягнення взаємовигідних результатів та спільного розвитку та процвітання. У рамках ініціативи «ОПОШ» усі сторони приділятимуть пріоритетну увагу розвитку як спільної мети, використовуючи свої відповідні ресурси та потенційні переваги, запускаючи власні двигуни зростання, збільшуючи свій потенціал для незалежного розвитку та колективно створюючи більше можливостей та простору для розвитку. Ці спільні зусилля спрямовані на створення нових центрів та стимулів для глобального економічного зростання, стимулювання інклюзивного зростання та виведення глобального розвитку на новий збалансований, скоординований та інклюзивний етап [8].

Ініціатива «ОПОШ» спрямована на інноваційний розвиток, використовуючи можливості, що надаються цифровому, інтернет-технологічному та інтелектуальному розвитку. Ініціатива «ОПОШ» досліджує нові форми бізнесу, технології та моделі, шукає нові джерела зростання та інноваційні шляхи розвитку, щоб сприяти трансформаційним досягненням для всіх учасників. Учасники співпрацюють, щоб поєднати цифрову інфраструктуру, побудувати «Цифровий Шовковий шлях», зміцнити інноваційну співпрацю в передових галузях та сприяти глибокій інтеграції науки, технологій, промисловості та фінансів. Ці зусилля спрямовані на оптимізацію середовища для інновацій, збирання інноваційних ресурсів, розвиток регіональної екосистеми спільних інновацій та подолання цифрового розриву, надаючи потужного імпульсу загальному розвитку [8].

Сучасні та актуальні аспекти розвитку ініціативи «ОПОШ»

Китайська ініціатива «ОПОШ», яку нерідко називають «Новим шовковим шляхом», є одним із найамбіційніших світових інфраструктурних проєктів. Великий комплекс ініціатив у галузі розвитку та інвестицій, розпочатий у 2013 р. президентом Сі Цзіньпіном, спочатку був розроблений для того, щоб зв'язати Східну Азію та Європу через фізичну інфраструктуру. За десятиліття проєкт поширився на Африку, Океанію та Латинську Америку, значно розширивши економічний та політичний вплив Китаю. Відтак, створений у

2013 р. під назвою «Економічний пояс Шовкового шляху та Морський Шовковий шлях XXI ст.», а потім перейменованій в «Ініціативу «Один пояс, один шлях», Китай, як і раніше, твердо впевнений, що Ініціатива «Один пояс, один шлях» є одним із проєктів, які прокладуть шлях до світової могутності Китаю, шлях до перетворення Китаю на безперечну світову економічну державу протягом найближчого часу. Безпрецедентний економічний прогрес за останні півстоліття відображає динамізм керівництва КПК, починаючи з Ден Сяопіна та Сі Цзіньпіна. Перетворення від аграрної економіки з низькими доходами до динамічної економіки, що ґрунтується на баченні та стратегічному передбаченні.

Офіційною метою ініціативи «ОПОШ» є покращення розвитку та «зв'язаності» у трьох сферах: 1. торгівля та інвестиції, при цьому транспортна інфраструктура є ключовим фактором; 2. зв'язок між людьми, який підтримувався розвитком відповідної інфраструктури (тобто інституційного партнерства для полегшення культурного обміну); 3. фінансове співробітництво, яке дозволило б фінансувати величезні інфраструктурні потреби, що виникають з ініціативи «ОПОШ».

З 2015 р. багато подій у Китаї змінили погляди людей, особливо західних вчених, на ініціативу «ОПОШ». Через торговельну війну між США та Китаєм, стримування США технологічного підйому Китаю та набагато войовничіший підхід Китаю до Заходу багато хто тепер розглядає ініціативу «ОПОШ» як спосіб для Китаю розширити свій вплив у іншому світі. Ключові цілі Китаю змінилися з того часу, як президент Сі прийшов до влади. Китай зробив США своїм головним суперником, відмовившись від відносин співпраці за попередніх китайських лідерів, таких як Цзян Цземін і Ху Цзіньтао.

США також перейменували свої відносини з Китаєм з відносин взаємодії та співробітництва на відносини конкуренції та суперництва. Погіршення відносин між Китаєм та США завдає шкоди ініціативі «ОПОШ» у всьому світі. Його, як і раніше, позитивно сприймають у Центральній Азії та країнах Африки на південь від Сахари, навіть, незважаючи на те, що в перших його репутація швидко погіршилася. Сприйняття ініціативи «ОПОШ» у Європі та Північній Америці із самого початку викликало сумніви і відтоді лише погіршилося. Погіршення іміджу ініціативи «ОПОШ», можливо, змусило китайський уряд засумніватися у здійсненні такого грандіозного плану, що, швидше за все, пояснює недавнє зрушення у напрямі політики Китаю.

З 2021 р. у виступах президента Сі почали просочуватися нові ідеї, такі як «Спільнота єдиної долі людства», «Ініціатива глобального розвитку» та «Ініціатива глобальної безпеки». Ініціатива «Спільнота з єдиним майбутнім для людства» була популяризована президентом Сі Цзіньпіном на Всесвітньому економічному форумі в Давосі у 2017 р. і включена до кількох резолюцій Генеральної Асамблеї ООН після 72-ї сесії. Це всеосяжна парасолька для міжнародних відносин Китаю з сильним ухилом на взаємовигідні результати та

багатополярний світовий порядок. «Ініціатива глобального розвитку» була представлена Сі Цзіньпіном на Генеральній Асамблеї ООН у 2021 р. як ініціатива Китаю щодо просування порядку денного ООН «Мета сталого розвитку до 2030 р.». Нарешті, у квітні 2022 р. було представлено «Ініціативу глобальної безпеки», в якій основна увага приділялася державному суверенітету [9].

У цьому контексті необхідно зазначити, що вищезгадані концепції часто з'являються в китайських ЗМІ. У результаті деякі коментатори на Заході говорять про те, що ініціатива «ОПОШ» не дієздатна, але це неправда. Президент Сі продовжує багато говорити про ініціативу «ОПОШ», і схоже, що китайський уряд використовує інші ініціативи для доповнення існуючої структури ініціативи «ОПОШ», а не для її заміни. Більше того, «Ініціатива глобального розвитку» та «Ініціатива глобальної безпеки» вбудовані у багатосторонній дискурс, який чудово перегукується з дискурсом розвитку ООН. Китай перетворює ініціативу «ОПОШ» на засіб взаємодії з ООН. Ініціатива «ОПОШ» перетворилася з виключно економічної стратегії на стратегію з набагато ширшим політичним охопленням та орієнтованою на безпеку [9].

Китай більш ніж будь-коли готовий використати свій економічний розмір для досягнення політичних альянсів та альянсів у сфері безпеки. Це буде мати важливе значення для реакції ЄС на постійно зростаючу взаємодію Китаю зі світом, що розвивається, а саме в контексті стратегії ЄС «Глобальні ворота». В цілому, стратегія ЄС «Глобальні ворота» є економічними проектом за своєю природою, що спрямований на економічний розвиток [9].

Проведення третього форуму «ОПОШ» 17-18 жовтня 2023 р. в Пекіні відобразило інноваційний підхід до підтримки «великого стрибка вперед Китаю». Сі Цзіньпін позначив вісім основних кроків щодо сприяння конструктивному співробітництву, приділивши особливу увагу багатомірним мережам, відкритій економіці, практичному співробітництву, зеленому розвитку, науковим інноваціям, контактам між людьми, системам оцінки та багатосторонньому співробітництву.

Виявивши наполегливість та інтелект, а також терпіння та планування, Китай не поспішає доводити ініціативу «ОПОШ» до логічного завершення та впевнений, що такий життєво важливий проект століття пройде успішно. По суті, як зауважив Ф. Чанг, старший науковий співробітник Інституту досліджень зовнішньої політики, у своєму аналізі під назвою «Китайська ініціатива «Один пояс, один шлях: політика над економікою»: «загалом Пекін уже давно стурбований оточенням Вашингтона. Частково ініціатива «Пояс і шлях» мала гарантувати, що Америка не зможе ізолювати Китай. У зв'язку з цим Пекін завжди розглядав цю ініціативу як спосіб заручитися політичною підтримкою та створити нові сфери впливу» [17].

Щодо вищезазначеного ініціатива «ОПОШ» досягла певного успіху. Китай зробив ставку на свої інвестиції у розвиток ініціативи «ОПОШ» для досягнення політичного впливу в різних частинах світу, ООН і навіть серед американських союзників в Європі. Звичайно, Китай ефективно використав ініціативу «ОПОШ», щоб переконати декілька країн відмовитися від дипломатичного визнання Тайваню (наприклад, Панаму у 2017 р., Домініканську Республіку у 2018 р., Соломонові Острови у 2019 р., Кірибаті у 2020 р., Нікарагуа у 2022 р. та Гондурас у 2023 р.). Допомога країнам, що розвиваються, в індустріалізації може ще більше підвищити політичний капітал Китаю». Ще треба побачити, як і якою мірою Китай зможе дотримуватися принципів нейтралітету і невтручання у внутрішні справи інших країн і якою мірою він витримає американську політику «стримування» [17].

Нині також констатується, що у ініціативи «ОПОШ» є також чимало критиків. Для деяких країн, які беруть на себе великі борги для фінансування модернізації інфраструктури, фінансові кошти ініціативи «ОПОШ» розглядаються як потенційно «отруєна чаша». Китай розглядає проекти ініціативи «ОПОШ» як комерційне підприємство з кредитами, близькими до ринкової процентної ставки, які, як очікується, будуть повністю погашені. Деякі інвестиції «ОПОШ» включали непрозорі процедури торгів і вимагали використання китайських фірм. В результаті підрядники завищують витрати, що призводить до скасування проектів та «політичної реакції». Стурбованість США та Індії з приводу ініціативи «ОПОШ» не нова, і обидві вони намагаються надати країнам, що розвиваються, альтернативний інвестиційний проект [10].

Навіть якщо країни Азії та Африки є бенефіціарами ініціативи «ОПОШ» з точки зору модернізації інфраструктури та промислового розвитку, критики стверджують, що весь проект спрямований на те, щоб загнати отримувачів китайських інвестицій у пастки. Участь 130 країн у форумі ініціативи «ОПОШ», що завершився 18 жовтня 2023 р., відображає динамічний характер цього проекту. Чи зможе ініціатива «ОПОШ» допомогти позитивно змінити існуючий міжнародний порядок і зруйнувати монополію переваги США у світових справах, залежить від п'яти складових: «авторитет, потенціал, послідовність можливостей та ясність» [10].

Зосередження уваги на ініціативі «ОПОШ», безперечно, принесе Китаю великі дивіденди та перевірить його лідерські якості. Навіть якщо країни Азії та Африки є бенефіціарами ініціативи «ОПОШ» з точки зору модернізації інфраструктури та промислового розвитку, критики стверджують, що весь проект спрямований на те, щоб загнати отримувачів китайських інвестицій у пастки. До прикладів Шрі-Ланки, Танзанії, Киргизстану та Пакистану необхідно поставитися серйозно, оскільки всі чотири країни наразі мають борги у мільярди доларів і їм буде важко погасити позикові гроші. Сполучені Штати разом з Індією, Австралією, Великою Британією та Японією працюють понаднормово, щоб протистояти ініціативі «ОПОШ», і називають це проектом,

який затягне країни-отримувачі до боргових пасток. Тим не менш, мета ініціативи «ОПОШ» також полягає в тому, щоб розвіяти негативні та ворожі погляди на такий життєво важливий проект, який, на думку Пекіна, змінить правила гри і витягне багато країн, що розвиваються, з «лещат бідності та відсталості» [10].

Головний лідер Китаю Сі Цзіньпін використав зустріч з ініціативи «ОПОШ» лідерів країн, що переважно розвиваються, у жовтні 2023 р. у Пекіні, щоб продемонструвати свої амбіції щодо зміни глобального порядку і представити свою країну як альтернативу керівництву США.

На конференції практично не були присутні країни Європейського Союзу. Прем'єр-міністр Угорщини Віктор Орбан, був єдиним лідером ЄС, який був присутній на заході. Натомість було представлено майже 150 країн, що розвиваються. Китай виділив близько 1 трлн. дол. США у рамках ініціативи «ОПОШ», переважно у вигляді кредитів, на будівництво електростанцій, морських портів та іншої інфраструктури в Азії, Африці та Латинській Америці, але деякі країни вважають свої боргові зобов'язання обтяжливими [11].

В цілому Китай намагається проводити політику невтручання у внутрішні справи інших країн. Китай зазвичай діє обережно, коли справа доходить до конфліктів в інших країнах, часто роблячи вибір на користь нейтралітету та заспокійливих заяв про підтримку миру. Ця стратегія забезпечує Китаю більшу гнучкість, обмежуючи його супротивників. Це також дозволяє Китаю відхиляти критику щодо його внутрішньої політики, такої як придушення свобод у Гонконгу та порушення прав людини у регіонах Тибету та Сінцзяну. Позиція Китаю добре працюватиме в мусульманському світі, де в минулому він стикався з деякою критикою у зв'язку з поведінкою з уйгурами-мусульманами в Сінцзяні. Історично Китай підтримував тісніші зв'язки з палестинцями. Він визнав палестинську державу у 1988 р., за чотири роки до встановлення дипломатичних відносин із Ізраїлем. Підтримка Китаєм справи палестинців походить від часів Мао Цзедуна, який бачив споріднення у боротьбі з державами, підтримуваними Заходом [11].

Таким чином, незважаючи на те, що аргумент «синдрому залежності», як і раніше, висувається критиками для дискредитації ініціативи «Один пояс, один шлях», з будь-якої точки зору, ініціативу «ОПОШ» можна розглядати як проект XXI ст., який буде мати далекосяжні наслідки з погляду взаємопов'язаності, просування торгівлі та модернізації інфраструктури по всій Азії. Досі Китаю вдалося підтримувати ініціативу ОПОШ і вивести його на новий рівень. Проте Китай також усвідомлює той факт, що деяким країнам, де було запущено ініціативу «ОПОШ», не вистачало необхідного професіоналізму та хорошої трудової етики для реалізації проектів. Це стане випробуванням для Пекіна та тих, хто бере участь у проектах ініціативи «Пояс і шлях» щодо використання можливостей для розвитку торгівлі, економіки та інфраструктури. Аналогічно,

позитивна трансформація світового порядку на користь інтересів Китаю є однією з цілей ініціативи «ОПОШ».

Наслідки реалізації ініціативи «ОПОШ» для міжнародного порядку, що змінюється

Ця конкуренція за серце Євразії є структурною передачею влади між політичними силами сухопутних авторитарних держав і демократичними державами морського базування. В основі цього геополітичного суперництва лежить геоекономічна конкуренція за ефективність глобальної торгівлі та інвестицій через сухопутні та морські шляхи. Коли економічні та торговельні реалії змінюються, змінюється і геополітична реальність світу.

У політичних дискусіях, у наукових колах часто посилаємося на глобальний порядок, очолюваний США, і на прагнення Китаю створити глобальний порядок, орієнтований на Китай. Наслідки для майбутнього глобального порядку йдуть глибше ніж просто семантика. Західне розуміння глобального порядку є лінійним, і глобальний гегемон очолює його зверху. Друга за величиною держава в лінійному порядку за своєю суттю становить загрозу гегемону. Таким чином, ця «пастка Фукідіда» стає вірогідною подією, оскільки «честолюбний претендент продовжує зростати». Решта великих держав у цьому порядку також збудовані в лінійну ієрархію. Вони за своєю суттю конкурують одна з одною, але також співпрацюють, щоб підтримувати цілісність систем та початкових політико-філософських засад, з яких складається цей лінійний світовий порядок. У цьому лінійному глобальному порядку основні внутрішні цінності національних держав залишаються однорідними для всіх країн-членів. Конкуренція визначає відносні позиції національних держав, але не кидає виклик однорідності загальних прагнень Заходу [16].

Висунута Китаєм ідея спільноти спільної долі, якби вона здійснилася, стала б відродженням стародавнього поняття «Все під небом». Це сферичний глобальний порядок, у центрі якого є Китай. На відміну від лінійного західного порядку, китайський погляд на глобальний порядок передбачає наявність центру та периферійних країн у сферичній формації. У цьому сферичному глобальному порядку політична та ціннісна однорідність не потрібна. На відміну від лінійного порядку, де кожна нація має потенціал стати наступним гегемоном, у сферичному порядку достатньо однієї нації, щоб стати центром, і вважається, що жодна інша нація не має характеристик і якостей, щоб замінити центр.

У сферичному світовому порядку немає другого центру, як немає суперника цьому центру; тому передумови для «пастки Фукідіда» у цьому порядку немає. Роль центральної нації полягає не в тому, щоб керувати, а в тому, щоби стабілізувати порядок. Центр не прагне формувати союзників та друзів, а стримувати чужинців та ворогів серед периферійних народів. Усі периферійні держави розглядаються без ідеологічної упередженості. Центр залишається самотньою силою, що вимагає свого найвищого статусу національної держави

та поваги з боку всіх периферійних країн. Цей сферичний глобальний порядок знижує конкуренцію за владу, що виникає в гонитві за гегемонією, вбудованою в лінійний глобальний порядок. Це створює зовсім нове розуміння структури та механізмів глобальної інституційної структури, що ґрунтується на політичній неоднорідності. У найближчі три десятиліття лінійному глобальному порядку, очолюваному США, і сферичному глобальному порядку, проголошеному Китаєм, доведеться знайти спосіб поєднатися один з одним, оскільки майбутній глобальний порядок трансформується у свою нову форму [16].

Китай схильний дотримуватися більш серйозних ідеалів, ніж домінування жорсткої сили. «Рах-Амерікана» є живим прикладом втілення глобального, світового порядку, що забезпечується поєднанням жорсткої та м'якої сили гегемона. Як йшлося раніше, однією з фундаментальних передумов історичного розвитку «Піднебесної» було визнання культурної переваги Китаю чи його «м'якої сили». Це однаково стосується і сучасної китайської концепції глобального порядку. Китай ще не сформулював м'яку силу в галузі ідей, набір цінностей, який досить надихає, щоб решта світу могла його наслідувати. Перш ніж Китай визначить свої ідеї, за допомогою яких він сподівається реалізувати свою м'яку силу, він продовжить використовувати свою жорстку економічну міць для розширення свого регіонального економічного та геополітичного впливу та створення практичних глобальних інституційних рамок для просування свого багатостороннього порядку денного. Переважна більшість політичного та економічного антилібералізму в регіоні забезпечує ідеальні умови для поширення унікальної політико-економічної моделі Китаю та успіху його геополітичних пошуків. Передбачається, що ініціатива «ОПОШ» стане для Китаю універсальним засобом досягнення кінцевої зовнішньополітичної мети, яка полягає у створенні китайської версії світового порядку, заснованого на поєднанні жорсткої економічної та військової сили Китаю та ідей «м'якої сили», аж до середини XXI ст. [16].

Досвід останніх років довів, що співпраця в рамках ініціативи «ОПОШ» відповідає вимогам часу та приносить користь народам країн-учасниць, оскільки відкриває шлях до модернізації та дає «надії на світле майбутнє». В даний час світ знаходиться в періоді турбулентності та трансформації. «Суперництво та конкуренція між великими державами загострюються; геополітична ситуація залишається напруженою; відновлення світової економіки ще не з'явилося на горизонті; менталітет «холодної війни» та «нульової суми» відроджується; унілатералізм, протекціонізм і гегемонізм поширюються; популізм також помітно відроджується. Новий виток технологічної революції та промислової трансформації призвів до ще більш жорсткої конкуренції; дефіцит миру, розвитку, безпеки та управління зростає; передбачувані та непередбачені ризики швидко зростають у всьому світі. Все це є безпрецедентним викликом людству» [8].

У довгостроковій перспективі тенденції до багатополярності та економічної глобалізації, тенденції до миру, розвитку, співробітництва та взаємовигідних результатів, а також прагнення народів усіх країн до кращого життя залишаться незмінними. Те саме буде з імпульсом підйому країн, що розвиваються в цілому, а також статусом і відповідальністю Китаю як найбільшої країни, що розвивається у світі. Ініціатива «ОПОШ» стикається з деякими труднощами та проблемами; проте її майбутнє є багатообіцяючим, доки всі країни зможуть справлятися з погрозами, вирішувати проблеми та розвивати співпрацю, враховуючи як свої власні довгострокові інтереси, так і спільні інтереси людства [8].

Висновки

Ініціатива «ОПОШ» дала нове життя історії культурних обмінів, що налічує понад два тисячоліття, та надихнула понад 150 країн на прагнення реалізувати нові мрії. За одинадцять років, що минули з моменту початку реалізації ініціативи «ОПОШ», співпраця в рамках проекту дозволила реалізувати ґрунтовні зміни і стала важливою віхою в історії людства. Ініціатива «ОПОШ» є довгостроковим, транснаціональним та системним глобальним проектом XXI ст., яка демонструє креативність та життєздатність, стає більш відкритою, інклюзивною та створює нові можливості як для Китаю, так і для решти світу.

Передбачається, що у майбутньому ініціатива «ОПОШ» зіткнеться із новими труднощами. Але поки що всі залучені сторони об'єднують свої сили, консолідують зусилля для подолання низки проблем, роблять спільний внесок для отримання спільних вигод та виходу на якісно новий рівень розвитку. Китай готовий працювати з іншими країнами для більш тісної та плідної співпраці в рамках ініціативи «ОПОШ», реалізації «Глобальної ініціативи розвитку», «Глобальної ініціативи безпеки» та «Глобальної цивілізаційної ініціативи».

Незважаючи на критику ініціативи «Один пояс, один шлях», з будь-якої точки зору, ініціативу «ОПОШ» можна розглядати як проект XXI ст., який матиме далекосяжні наслідки з погляду взаємопов'язаності, просування торгівлі та модернізації інфраструктури по всій Азії. Досі Китаю вдавалося підтримувати ініціативу «ОПОШ» та вивести її на новий рівень. Проте Китай також усвідомлює той факт, що деяким країнам, де було запущено ініціативу «ОПОШ», не вистачало необхідного професіоналізму та певної трудової етики для реалізації проектів. Це стане випробуванням для Пекіна та тих, хто бере участь у проектах ініціативи «ОПОШ», щодо використання можливостей для розвитку торгівлі, економіки та інфраструктури. Аналогічно, позитивна трансформація міжнародного порядку на користь інтересів Китаю є однією з цілей ініціативи «ОПОШ».

У найближчі десятиліття людство може стати свідком зміни парадигми міжнародного порядку, зосередженої навколо ініціативи «Один пояс – один шлях» у якості «фірмової» зовнішньої політики Китаю. Метою ініціативи

«ОПОШ» є досягнення як економічного, так і політичного бачення. Оскільки Китай надає країнам регіону інвестиції в інфраструктуру та досвід розвитку інфраструктури, що допоможе країнам регіону розвиватись економічно чи розділити економічне процвітання Китаю. Оскільки ці країни розвиваються економічно, через унікальний політичний профіль регіону, в якому переважають демократії, квазідемократії та автократії, що не відбулися, ці країни не будуть демонструвати значної тенденції схилитися до повної ліберальної демократії. Той факт, що вони не потраплять до західного табору у міру свого економічного розвитку, дає Китаю можливість реалізувати свою другу концепцію ініціативи «ОПОШ», сформувати спільноту спільної долі з країнами регіону. Спільна доля, яку стверджує Китай, буде заснована на злитті стародавньої китайської філософії та її сучасної політичної ідеології. Спільна доля складатиметься з таких елементів, як авторитаризм, націоналізм та правління на основі громадянської покори.

Успіх та життєздатність ініціативи «ОПОШ» залежать від здатності Китаю продовжувати досягати успіху за допомогою своєї китайської моделі, його здатності захистити величезну кількість активів за кордоном та унікальні політичні переваги країн регіону. Перш ніж Китай опанує силу своїх власних ідей, економічні інтереси Китаю в регіоні неминуче будуть захищені і забезпечені його військовою потужністю, що зростає. У Китаю практично не залишилося інших засобів для забезпечення своїх регіональних економічних інтересів за межами своїх кордонів, крім активного використання засобів безпеки, оскільки одержувачами китайських інфраструктурних інвестицій є чимало неліберальних та непередбачуваних режимів, яким не вистачає прозорості та правових гарантій. Реалізація ініціативи «ОПОШ» в найближчі десятиліття стане найбільш значущим завданням зовнішньої політики Китаю в найбільш стратегічних регіонах з метою встановлення його глобальної могутності.

Список використаних джерел та літератури

1. Andornino G.B. The Belt and Road Initiative in China's Emerging Grand Strategy of Connective Leadership. *China & World Economy*. 2017. Volume 25. Issue 5. P. 4-22. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/cwe.12211>
2. Wiig V, Silver J. Turbulent presents, precarious futures: urbanization and the deployment of global infrastructure. *Regional Studies*. 2019. Volume 53. Issue 6. P. 912-923. URL: <https://www.doi.org/10.1080/00343404.2019.1566703>
3. Miller M.C. The role of beliefs in identifying rising powers. *Chinese Journal of International Politics*. 2016. Volume 9. Issue 2. P. 211-238. URL: <https://www.doi.org/10.1093/cjip/pow006>
4. Hurley J., Morris S., Portelance G. Examining the debt implications of the Belt and Road Initiative from a policy perspective. *Journal of Infrastructure, Policy and Developmen*. 2019. Vol 3. Issue 1. P. 139-175. URL: <https://systems.enpress-publisher.com/index.php/jjpd/article/view/1123/871>

5. Schulhof V., Vuuren V, Kirchherr J. The Belt and Road Initiative (BRI): What Will it Look Like in the Future? *Technological Forecasting and Social Chang.* 2022. Volume 175. February. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S004016252100740X>
6. Wang Y. Offensive for defensive: the belt and road initiative and China's new grand strategy. *Pacific Review.* 2016. Volume 29. Issue 3. P. 455-463.
7. Full text of President Xi's speech at opening of Belt and Road forum. *Work Together to Build the Silk Road Economic Belt and The 21st Century Maritime Silk Road.* 14 May 2017. URL: https://www.mfa.gov.cn/mfa_eng/wjdt_665385/zyjh_665391/201705/t20170527_678618.html
8. The Belt and Road Initiative: A Key Pillar of the Global Community of Shared Future The State Council Information Office of the People's Republic of China. *The Third Belt and Road Forum for International cooperation.* October 2023. URL: <http://www.beltandroadforum.org/english/n101/2023/1010/c124-895.html>
9. Garcia-Herrero A. The Belt and Road Initiative transformation makes it a more – not less- useful tool for China. *Brugel.* 15 March 2023. URL: <https://www.bruegel.org/newsletter/belt-and-road-initiative-transformation-makes-it-more-not-less-useful-tool-china>
10. Ahmar M. Will The Belt And Road Initiative Transform The World Order? *Friday Times.* 19 October 2023. URL: <https://thefridaytimes.com/19-Oct-2023/will-the-belt-and-road-initiative-transform-the-world-order>
11. Pierson D., Kurmanaev A., May T. With Putin by His Side, Xi Outlines His Vision of a New World Order. *The New York Times.* 18 October 2023. URL: <https://www.nytimes.com/2023/10/18/world/asia/putin-xi-china-russia.html>
12. Kissinger H. Henry Kissinger and Graham Allison on the U.S., China, and the Thucydides's Trap at the Harvard Club of New York City. *Dialogue with Graham Allison.* 2017. Harvard Club of New York. 11 July. URL: <https://www.belfercenter.org/thucydides-trap/book/book-events/kissinger-destined-war>
13. Mackinder H.J. The Geographical Pivot of History. *The Geographical Journal.* 2004. Vol. 170, No. 4. Decmber. P. 298-321.
14. Xi. J. Speech at 4th Conference on Interaction and Confidence-Building Measures in Asia Summit. 20-24 May 2014. URL: http://www.china.org.cn/world/node_7206254.htm
15. Megoran N. Sharapova S. Central Asia in International Relations: The Legacies of Halford Mackinder. *Intelligence and National Security.* 2015. Volume 30, Issue 4. P. 570-573. URL: 10.1080/02684527.2013.875372
16. Shirley Yu. The Belt and Road Initiative: Modernity, Geopolitics and the Developing Global Order. *Asian Affairs.* 20 May 2019. URL: 10.1080/03068374.2019.1602389
17. Felix K. Chang. China's Belt and Road Initiative: Politics Over Economics. *Foreign Policy Research Institute.* 19 September 2023. URL: <https://www.fpri.org/article/2023/09/chinas-belt-and-road-initiative-politics-over-economics/>

References

1. Andornino, G.B. (2017). The Belt and Road Initiative in China's Emerging Grand Strategy of Connective Leadership. *China & World Economy.* Volume 25, Issue 5. P. 4-22. [Online]. Available from: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/cwe.12211> [In English].
2. Wiig, V, Silver, J. Turbulent presents, precarious futures: urbanization and the deployment of global infrastructure. *Regional Studies.* Volume 53, Issue 6, 2019. P. 912-923. [Online]. Available from: <https://www.doi.org/10.1080/00343404.2019.1566703> [In English].
3. Miller, M.C. (2016). The role of beliefs in identifying rising powers. *Chinese Journal of International Politics.* Volume 9, Issue 2. P. 211-238. [Online]. Available from: <https://www.doi.org/10.1093/cjip/pow006> [In English].
4. Hurley, J., Morris, S., Portelance, G. (2017). Examining the debt implications of the Belt and Road Initiative from a policy perspective. *Journal of Infrastructure, Policy and Developmen.*

- Vol 3, Issue 1. P. 139-175. [Online]. Available from: <https://systems.enpress-publisher.com/index.php/jipd/article/view/1123/871> [In English].
5. Schulhof, V., Vuuren, V, Kirchherr, J. (2022). The Belt and Road Initiative (BRI): What Will it Look Like in the Future? *Technological Forecasting and Social Chang.* Volume 175, February. [Online]. Available from: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S004016252100740X> [In English].
 6. Wang, Y. (2016). Offensive for defensive: the belt and road initiative and China's new grand strategy. *Pacific Review.* Volume 29, Issue 3. P. 455-463. [In English].
 7. Full text of President Xi's speech at opening of Belt and Road forum. (2017). *Work Together to Build the Silk Road Economic Belt and The 21st Century Maritime Silk Road.* 14 May. [Online]. Available from: https://www.mfa.gov.cn/mfa_eng/wjdt_665385/zyjh_665391/201705/t20170527_678618.html [In English].
 8. The Belt and Road Initiative: A Key Pillar of the Global Community of Shared Future The State Council Information Office of the People's Republic of China. (2023). *The Third Belt and Road Forum for International cooperation.* October. [Online]. Available from: <http://www.beltandroadforum.org/english/n101/2023/1010/c124-895.html> [In English].
 9. García-Herrero, A. (2023). The Belt and Road Initiative transformation makes it a more – not less- useful tool for China. *Bruegel.* 15 March. [Online]. Available from: <https://www.bruegel.org/newsletter/belt-and-road-initiative-transformation-makes-it-more-not-less-useful-tool-china> [In English].
 10. Ahmar, M. Will The Belt And Road Initiative Transform The World Order? (2023). *Friday Times.* October 19. [Online]. Available from: <https://thefridaytimes.com/19-Oct-2023/will-the-belt-and-road-initiative-transform-the-world-order> [In English].
 11. Pierson, D., Kurmanaev, A., May, T. (2023). With Putin by His Side, Xi Outlines His Vision of a New World Order. *The New York Times.* October 18. [Online]. Available from: <https://www.nytimes.com/2023/10/18/world/asia/putin-xi-china-russia.html> [In English].
 12. Kissinger, H. (2017). Henry Kissinger and Graham Allison on the U.S., China, and the Thucydides's Trap at the Harvard Club of New York City. *Dialogue with Graham Allison.* Harvard Club of New York, July 11. [Online]. Available from: <https://www.belfercenter.org/thucydides-trap/book/book-events/kissinger-destined-war> [In English].
 13. Mackinder, H.J. (2004). The Geographical Pivot of History. *The Geographical Journal* Vol. 170, No. 4. Decmber. P. 298-321. [In English].
 14. Xi, J. (2014). Speech at 4th Conference on Interaction and Confidence-Building Measures in Asia Summit. May 20-24. [Online]. Available from: http://www.china.org.cn/world/node_7206254.htm [In English].
 15. Megoran, N. Sharapova, S. (2015). Central Asia in International Relations: The Legacies of Halford Mackinder. *Intelligence and National Security.* Volume 30, Issue 4. P. 570-573. [Online]. Available from: 10.1080/02684527.2013.875372 [In English].
 16. Shirley, Yu. (2019). The Belt and Road Initiative: Modernity, Geopolitics and the Developing Global Order. *Asian Affairs.* 20 May. [Online]. Available from: 10.1080/03068374.2019.1602389 [In English].
 17. Felix, K. Chang. China's Belt and Road Initiative: Politics Over Economics. *Foreign Policy Research Institute.* 19 September 2023. [Online]. Available from: <https://www.fpri.org/article/2023/09/chinas-belt-and-road-initiative-politics-over-economics/> [In English].

Fesenko M. The Role of the “One Belt, One Road” Initiative in the Transformation of the World Order.

The article examines the problem of the development and implementation of “the One Belt, One Road” Initiative (OBOR), as well as its impact on the transformation of the contemporary international order. It is shown that the initiative created by China in 2013 called “the Silk Road Economic Belt” and “the Maritime Silk Road” of the XXI Century, and then renamed “the One Belt, One Road” Initiative, is one of the projects that will continue the path of dynamic development, turning China into a leading power in the world economy and politics in a tangible way perspective. The unprecedented economic progress over the past fifty years reflects the dynamism of the CPC leadership, starting with Deng Xiaoping and Xi Jinping. The transformation from a low-income agricultural economy to an economy that is dynamically developing and based on strategic foresight.

The holding of “the third Belt and Road Forum” on October 17-18, 2023 in Beijing reflected an innovative approach to maintaining China’s “great leap forward”. Xi Jinping outlined eight main steps to promote constructive cooperation, focusing on multidimensional networks, open economy, practical cooperation, green development, scientific innovation, people-to-people contacts, assessment systems and multilateral cooperation.

It has been proven that the “OBOR” initiative is, first of all, a reflection of China’s strategic vision to strengthen its influence in various parts of the world, especially in Asia and Africa, by providing assistance in infrastructure development and industrialization. The global infrastructure projects of the “OBOR” initiative are a prime example of China’s commitment to soft power and securing its investments to realize its short- and long-term interests.

It is shown that in the coming decades, humanity may witness a paradigm shift in the world order, centered around the “One Belt, One Road” initiative as China’s signature foreign policy. The goal of the “One Belt, One Road” initiative is to achieve both an economic and a political vision. As China provides infrastructure investments and infrastructure development experience to the countries of the region, it will help the countries of the region to develop economically or share China’s economic prosperity. The success and viability of the “OBOR” initiative depends on China’s ability to continue to succeed through its Chinese model, its ability to protect a huge number of assets abroad, and the unique political preferences of countries in the region. Before China can master the power of its own ideas, China’s economic interests in the region will inevitably be protected and secured by its growing military might.

Keywords: One Belt, One Road Initiative (OBOR), China, international order, international relations, world economy, globalization, transformation, infrastructure, security.

УДК 94:351.861(94) «2020/2024»
<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2024-26-9>

Пошедін О.І.
<https://orcid.org/0000-0002-9253-5285>

ПОЛІТИКА АВСТРАЛІЇ У СФЕРІ ОБОРОНИ (2020-2024 РР.)

У статті досліджується оборонна політика австралійського уряду протягом 2020-2024 р. З'ясовано, що в цей період політика Австралії у сфері оборони зазнала суттєвого перегляду. Визначено, що десятирічний термін стратегічного попередження про напад на Австралію вже не може бути основою для оборонного планування. Це має значні наслідки для управління стратегічними ризиками і потребує термінових дій, включно з підвищенням рівня військової готовності, прискореним розвитком спроможностей, збільшенням витрат на оборону, відмовою від звичайного підходу до розробки політики та управління ризиками. Негайні дії уряду щодо зміни пріоритетів спроможностей сил оборони включали: інвестування в атомні підводні човни зі звичайним озброєнням завдяки партнерству AUKUS; розвиток здатності сил оборони точно вражати цілі на великій відстані та виробляти боєприпаси в Австралії; покращення здатності сил оборони діяти з північних баз Австралії; збільшення спроможності швидко переводити нові революційні технології в можливості сил оборони у тісному партнерстві з австралійською промисловістю; інвестування у зростання та утримання висококваліфікованої робочої сили; поглиблення дипломатичного та оборонного партнерства з ключовими союзниками в Індо-Тихоокеанському регіоні.

Встановлено, що тристороннє партнерство в галузі безпеки AUKUS має важливе значення для Австралії в контексті отримання асиметричних спроможностей. AUKUS надаватиме розширені можливості австралійським силам оборони в таких сферах як штучний інтелект, гіперзвукова техніка та обізнаність про ситуацію на морі. Партнерство AUKUS набуває особливого значення на тлі розробки Китаєм нового покоління атомних підводних човнів, які будуть тихішими і які буде важче виявляти.

Запропоновано у наукових дослідженнях в Україні зосередити увагу на питаннях прискорення інтеграції нових революційних технологій в оборонні спроможності, інвестування у розвиток та утримання висококваліфікованої робочої сили в оборонній сфері, а також розробки оборонних промислових пріоритетів. З огляду на проблеми у сфері українських оборонних закупівель, особливу увагу варто звернути на дослідженнях досвіду реформування австралійської системи оборонних закупівель.

Ключові слова: Австралія, політика у сфері оборони, сили оборони Австралії, AUKUS.

Європейський Союз та Організація Північноатлантичного договору приділяють підвищену увагу Індо-Тихоокеанському регіону. У вересні 2021 р. ЄС оприлюднив Стратегію співробітництва Європейського Союзу в Індо-Тихоокеанському регіоні [1]. Зі свого боку НАТО також зміцнює діалог і співпрацю зі своїми партнерами в Індо-Тихоокеанському регіоні, адже у сучасному середовищі безпеки відносини з партнерами стають все більш важливими для вирішення глобальних проблем безпеки. На Мадридському саміті 2022 р. глави держав і урядів НАТО погодили нову Стратегічну концепцію Альянсу. У документі вперше акцентується увага на важливості Індо-Тихоокеанського регіону і підкреслюється, що події в регіоні можуть

безпосередньо вплинути на євроатлантичну безпеку. Також зазначається, що НАТО посилюватиме діалог і співпрацю з новими та існуючими партнерами в Індо-Тихоокеанському регіоні в інтересах зміцнення міжнародної безпеки [2]. Австралія є важливим партнером НАТО та ЄС в Індо-Тихоокеанському регіоні. Отже, усвідомлення особливостей оборонної політики Австралії безпосередньо пов'язане з європейською та євроатлантичною інтеграцією України. Крім того, австралійський досвід вироблення та реалізації політики у сфері оборони може бути корисним і для України.

Серед публікацій, які висвітлюють безпекову і оборонну політику Австралії, варта уваги стаття Метью Сассекса і Майкла Кларка. Їхня спільна праця розглядала виклики для зовнішньої політики та політики безпеки Австралії після травневих виборів 2022 р. [3]. Чжоу Фаньїнь досліджував китайсько-австралійські відносини та дійшов висновку, що нині важко передбачити суттєве покращення китайсько-австралійських відносин, особливо у сфері безпеки. На погляд китайського дослідника, протягом найближчих п'яти років стратегічна конкуренція між Китаєм і США не послабшає. Водночас альянс США та Австралії залишиться стабільним і ще більше зміцниться. На тлі війни Росії проти України австралійське ставлення до Китаю може погіршуватися і через тісні зв'язки КНР з РФ, наголошує китайський професор [4]. Гілл Бейтс підкреслював, що більш обережна і оборонна політика Австралії стосовно Китаю обумовлена змінами у міжнародній структурі влади (особливо перетворенням КНР на впливового суб'єкта міжнародних відносин) і тим, як ці зміни інтерпретуються австралійськими внутрішніми нормами і цінностями [5].

Серед україномовних досліджень необхідно відзначити публікацію Єгора Браїляна, яка присвячена Стратегічному огляду оборони Австралії 2023 р. [6]. Окремо досліджувалися причини створення нового тристороннього партнерства в галузі безпеки між Австралією, Великою Британією та Сполученими Штатами (AUKUS), а також прогнозувалися можливі наступні кроки США після започаткування AUKUS [7; 8].

Водночас в Україні ще бракує комплексних наукових досліджень, де б розкривалися політика Австралії у сфері оборони після 2019 року.

Мета статті – дослідити політику Австралії у сфері оборони протягом 2020-2024 рр.

У 2020 р. австралійський уряд видав оновлену Стратегію у сфері оборони. У документі наголошувалося, що стратегічне середовище Австралії погіршується швидше, ніж передбачалося Білою книгою з питань оборони 2016 року [9, р. 3]. Зокрема, військова модернізація в Індо-Тихоокеанському регіоні призвела до розробки та розгортання нової зброї, яка кидає виклик перевагам військового потенціалу Австралії. Сучасні кіберзагрози з боку деяких країн і недержавних організацій ще більше ускладнюють стратегічне середовище Австралії, зазначається в оновленій Стратегії оборони. Окрему небезпеку для Австралії становить військова та інша діяльність, яка спрямована на досягнення

стратегічних цілей без провокування конфлікту. В Індо-Тихоокеанському регіоні ця діяльність варіюється від мілітаризації Південно-Китайського моря, кампаній з дезінформації та економічного примусу [9, р. 5]. На погляд австралійського уряду, стратегічна конкуренція, насамперед між США та Китаєм, буде основним рушієм стратегічної динаміки в Індо-Тихоокеанському регіоні [9, р. 11]. Оновлена Стратегія у сфері оборони визнала, що десятирічний термін стратегічного попередження про напад на Австралію вже не може бути належною основою для оборонного планування [9, р. 14]. Варто нагадати, що стратегічний час попередження – це час потрібний противнику для здійснення нападу після того, як такий намір буде встановлено. Цей період визначається показниками підготовки і мобілізації ресурсів. Нові спроможності, включно з ракетами великої дальності, балістичними ракетами та наступальними можливостями в кібернетичному та космічному просторі, зменшили час стратегічного попередження [9, р. 15]. З огляду на ці та інші зміни у стратегічному середовищі, уряд Австралії вирішив, що оборонне планування буде зосереджено на найближчому регіоні: починаючи від північно-східної частини Індійського океану, через морські та материкові частини Південно-Східної Азії до Папуа-Нової Гвінеї та південно-західної частини Тихого океану [9, р. 6]. Австралійський уряд взяв зобов'язання забезпечити гарантоване фінансування оборонного сектору. Оборонний бюджет має зрости протягом наступних десяти років до 73,7 млрд. доларів у 2029-30 рр. (42,2 млрд. доларів США на 2020-21 рр.) із загальним фінансуванням протягом десятиліття у 575 млрд. доларів. Ця загальна сума включатиме приблизно 270 млрд. доларів США інвестицій в оборонний потенціал. Висновок про те, що оборонна реформа не може бути одноразовим процесом, а сили оборони повинні постійно адаптуватися до мінливого стратегічного середовища Австралії та підтримувати узгодженість стратегії, можливостей і ресурсів, став логічним підсумком проведеного аналізу викликів безпеці Австралії [9, р. 7].

За підсумками федеральних виборів 2022 р. ліберально-національний коаліційний уряд Австралії з прем'єр-міністром Скоттом Моррісоном зазнав поразки від опозиційної лейбористської партії на чолі з Ентоні Альбанезе. 23 травня 2022 р. Е. Альбанезе став прем'єр-міністром Австралії [10]. Вже через рік новий австралійський уряд представив публічну версію Стратегічного огляду оборони [11].

Уряд Австралії взяв до уваги рекомендації, які викладені у Стратегічному огляді. 24 квітня 2023 р. міністр оборони Річард Марлз назвав Огляд переломним моментом для оборони. Він підкреслив, що зрештою, дії уряду призведуть до створення армії з набагато більш цілеспрямованою місією та більш розширеними можливостями [12]. Розглянемо Стратегічний огляд оборони 2023 р. більш детально. Автори документу наголошують, що Сполучені Штати, більше не є однополярним лідером Індо-Тихоокеанського регіону, а конкуренція між Китаєм і США є визначальною рисою сьогодення.

Водночас держави регіону продовжують модернізацію збройних сил. Нарощування КНР військової сили є найбільшим і найамбітнішим серед усіх країн. Це нарощування відбувається не прозоро та без пояснення стратегічних намірів Китаю. Ствердження суверенітету КНР над Південно-Китайським морем загрожує заснованому на правилах глобальному порядку в Індо-Тихоокеанському регіоні та негативно впливає на національні інтереси Австралії, наголошується в Стратегічному огляді оборони 2023 [11, р. 23].

На погляд уряду Австралії наразі існує лише віддалена можливість вторгнення на австралійський континент. Водночас, застосування військової сили чи примусу проти Австралії не вимагає безпосереднього вторгнення. Розквіт ракетної ери в сучасній війні кристалізувався завдяки поширенню далекобійної високоточної ударної зброї і радикально зменшив географічні переваги Австралії. Кібервійна теж не обмежена географією. Оновлення оборонної стратегії 2020 року поклато край довготривалому припущенню в оборонному плануванні про те, що Австралія матиме десятирічний час попередження, зазначається у Стратегічному огляді 2023. Це потребує термінових дій, включно з підвищенням рівня військової готовності, прискоренням розвитку спроможностей, збільшенням витрат на оборону та відмову від звичайного підходу до розробки політики, управління ризиками та підготовки сил оборони [11, р. 24-25].

Вже традиційно, в документі наголошується на важливості для Австралії альянсу зі США. Підкреслено, що найкращим захистом від ядерної ескалації, яка у поточних стратегічних обставинах є реальною, виступає ядерне стримування США і прагнення до нових шляхів контролю над озброєннями [11, р. 38]. Огляд визначив пріоритети переоснащення австралійських сил оборони. Важливими завданнями визнано придбання підводних човнів зі звичайним озброєнням і ядерними двигунами, прибережних маневрових суден (середніх та важких десантних катерів), бойових машин піхоти, а також високомобільної артилерійської ракетної системи (HIMARS). Разом із закупівлею HIMARS, уряд Австралії виступає за швидке придбання високоточних ударних ракет (Precision Strike Missile, PrSM) в усіх модифікаціях [11, р. 58-59]. Як підкреслював у 2023 р. міністр оборонної промисловості Австралії, придбання HIMARS, які довели свою ефективність в Україні, а також десантних кораблів, забезпечить спроможність збройних сил діяти на відстані до 500 кілометрів, на відміну від теперішніх 40 [12]. Збільшення відстані до 500 кілометрів пов'язано з намірами уряду Австралії придбати високоточні ударні ракети (PrSM). Ці ракети розроблені компанією Lockheed Martin і мають замінити армійську тактичну ракетну систему (ATACMS) [13].

Стосовно AUKUS у Стратегічному огляді зазначено, що це партнерство має важливе значення для Австралії в контексті отримання асиметричних спроможностей. AUKUS надаватиме розширені можливості австралійським силам оборони в таких сферах як штучний інтелект, гіперзвукова техніка та

обізнаність про ситуацію на морі [11, р. 72]. Партнерство AUKUS набуває особливого значення на тлі розробки Китаєм нового покоління атомних підводних човнів, які будуть тихішими і які буде важче виявляти. Військові експерти очікують, що ці китайські човни будуть готові до введення в експлуатацію протягом 10 років [14].

На тлі необхідності підвищення спроможностей австралійських сил оборони, профільні структури стикаються із серйозними кадровими проблемами. Для вирішення кадрових проблем потрібен новаторський і сміливий підхід. Без креативної та гнучкої відповіді на кадрові проблеми, ситуація з робочою силою в обороні погіршуватиметься, наголошено у Стратегічному огляді [11, р. 84]. Розв'язанню цієї проблеми сприятиме створення 180 000 безкоштовних місць у системі технічної та додаткової освіти (Technical and Further Education, TAFE). У межах TAFE відбуватиметься навчання необхідного персоналу і для сектору оборони [12].

Австралійським урядом було визначено такі завдання сил оборони: захищати Австралію та стримувати будь-які спроби нападу на державу з півночі; захистити економічні зв'язки Австралії з Індо-Тихоокеанським регіоном і світом; разом із партнерами сприяти колективній безпеці Індо-Тихоокеанського регіону і підтримці заснованого на правилах глобального порядку.

Відповідно до рекомендацій Стратегічного огляду негайні дії уряду щодо зміни пріоритетів спроможностей сил оборони огляду включали: інвестування в атомні підводні човни зі звичайним озброєнням через партнерство AUKUS; розвиток здатності сил оборони вражати цілі на великій відстані та виробляти боєприпаси в Австралії; покращення здатності сил оборони діяти з північних баз Австралії; збільшення спроможності швидко запровадити революційні нові технології в можливості сил оборони у тісному партнерстві з австралійською промисловістю; інвестування у зростання та утримання висококваліфікованої робочої сили; поглиблення дипломатичного та оборонного партнерства з ключовими партнерами в Індо-Тихоокеанському регіоні [11, р. 6-7].

За розрахунками австралійського уряду, реалізація пропозицій Стратегічного огляду 2023 року, у поєднанні з придбанням атомних підводних човнів зі звичайним озброєнням, змінить структуру збройних сил та можливості оборони на найближчі десятиліття [11, р. 24].

Варто наголосити, що австралійський уряд усвідомлює важливість сучасних технологій для сектору безпеки і оборони. У 2020 р. австралійська група оборонних наук і технологій (Defence Science and Technology Group– DSTG) оприлюднила Стратегію оборонної науки і технологій до 2030 р. DSTG є головною агенцією уряду Австралії, відповідальною за застосування науки і технологій для захисту Австралії [15]. Оборона повинна залишатися гнучкою та оперативною в оцінці та реагуванні на зміни стратегічних обставин, які пов'язані з розвитком технологій, наголошується в документі. Стратегія зосереджує увагу на шістьох напрямках стратегічних досліджень: стійкий

багатоцільовий простір; інформаційна війна; гнучке управління військами; забезпечення позиціонування, навігації та синхронізації; діяльність у середовищі хімічної, біологічної, радіологічної та ядерної загрози; дистанційне підводне спостереження [16]. Розглянемо ці напрями більш детально.

Стійкий багатоцільовий простір зосереджений на забезпеченні надійного глобального зв'язку, навігації, визначенні часу і можливостей геопросторової розвідки безпосередньо для сил оборони.

Інформаційна війна спрямована на забезпечення змішаної поінформованості та сталого впливу на людську, інформаційну та фізичну сфери. У Стратегії підкреслюється, що в епоху інформації, якщо ви контролюєте інформаційне середовище супротивника за допомогою скоординованих і інтегрованих операцій впливу, кібервійни та електронної війни, ви контролюєте свого супротивника.

Гнучке управління військами передбачає, що завдяки швидшому та якіснішому ухваленню рішень, збройні сили Австралії зможуть синхронізувати свої дії в усіх сферах і на всіх оперативних рівнях. Така система забезпечує тактичний і стратегічний ефект. Військові повинні розуміти як середовище, в якому вони діють, так і ефект, який вони хочуть створити. Все це дозволить Австралії краще використовувати свої військові ресурси, забезпечуючи більш широке делегування повноважень, швидке і більш обґрунтоване ухвалення рішень.

Напрямок дослідження стосовно *забезпечення позиціонування, навігації та синхронізації* обумовлений залежністю збройних сил від глобальних навігаційних супутникових систем. Ця загроза виходить за межі обмеження здатності орієнтуватися і потенційно впливає на інші фундаментальні можливості, такі як безпечний зв'язок, збір розвідданих, а також синхронізацію розподілених військових систем і мереж. Сили оборони Австралії повинні мати гарантовані можливості позиціонування, навігації та синхронізації, які забезпечать роботу в умовах погіршення або блокування глобальних навігаційних супутникових систем.

Інший стратегічний напрям спрямований на забезпечення діяльності сил оборони у середовищі хімічної, біологічної, радіологічної та ядерної загрози (ХБРЯ). Це пов'язано з тим, що загроза ХБРЯ атак на військові сили та цивільне населення зростає. Отже, сили оборони Австралії повинні мати здатність швидше та гнучкіше реагувати на ХБРЯзагрози; досягати покращеної обізнаності про ситуацію; безпечно, ефективно та безперешкодно маневрувати у складних забруднених середовищах протягом тривалого часу.

Дистанційне підводне спостереження передбачає розробку надводних і підводних датчиків, систем обробки інформації, зв'язку та об'єднання даних для забезпечення дистанційного спостереження за підводним середовищем у зоні морської відповідальності Австралії [16].

29 лютого 2024 р. уряд Австралії опублікував Стратегію розвитку

національної оборонної промисловості [17]. Стратегія містить такі складові: оборонно-промислові пріоритети; реформування процесів закупівель; зростання та розвиток робочої сили; нові підходи до інновацій; зміни у роботі міністерства оборони, які спрямовані на краще інформування промисловості щодо потреб і можливостей міністерства.

У документі обґрунтовується необхідність зміцнення австралійської суверенної оборонно-промислової бази і визначається глобальне оборонно-промислове середовище. Наголошується, що нині Австралія стикається з найскладнішим набором стратегічних викликів після закінчення Другої світової війни. Напружена боротьба цінностей і наративів, у поєднанні з широкомасштабним нарощуванням звичайних і нетрадиційних військ, означає зростання ризику військової ескалації. Наслідки зміни клімату посилюють виклики в австралійському регіоні, атаки дії, як економічний примус, обмежують суверенні права країни.

У Стратегії наголошується, що у 2022 р. світові військові витрати досягли рекордного рівня у 2,24 трлн. доларів США, збільшившись на 19% порівняно з 2013 р. Зокрема, у регіоні Азії та Океанії витрати за цей час зросли на 45% [17, р. 1]. Такі глобальні події, як незаконне вторгнення Росії в Україну та пандемія COVID-19, спричинили тиск на існуючі ланцюги поставок і продемонстрували проблеми швидкого масштабування для задоволення нагальних потреб. Ці події також підкреслили важливість стійких ланцюгів постачання з надійними партнерами і підсилили важливість внутрішнього виробничого потенціалу та промислових потужностей. У результаті все більше і більше націй прагнуть розвинути більшу самозабезпеченість, зазначається у стратегії. Отже, Австралії необхідно розширити свій оборонний потенціал через зміцнення суверенної оборонної промислової бази. Ця вимога набуває особливої ваги з огляду на зменшення географічної переваги Австралії, яка у минулому була важливим стратегічним активом через віддаленість Австралії від решти світу. Нині цей безпековий фактор стає все менш актуальним перед лицем нових загроз, з якими зіткається австралійський уряд [17, р. 2].

У Стратегії підкреслюється, що Австралії потрібен новий і більш цілеспрямований підхід до розвитку, підтримки та взаємодії з оборонною промисловістю. Зазначається, що хоча оборонно-промислова база Австралії ніколи не буде повністю самостійною, вона повинна забезпечувати: задоволення потреб оборони; стійкість до збоїв, завдяки зміцненню мережі ланцюгів постачання; конкурентоспроможність; інноваційність.

Стратегія наголошує, що потужна суверенна оборонна промислова база є частиною національної могутності Австралії. Ця промисловість також створює робочі місця і забезпечує шлях для міжнародної взаємодії через підтримку надійних партнерів [17, р. 4-5]. Документ підкреслює, що австралійська оборонна промисловість обмежена трьома факторами: абсолютним масштабом; швидкістю, з якою вона може адаптуватися чи зростати; визнанням того, що

Австралія ніколи не буде повністю самодостатньою у виробленні оборонної продукції. Уряд Австралії врахував ці чинники, коли визначав три стратегічні результати, яких повинна досягнути австралійська оборонна промисловість.

Результат 1. Задовольнити нагальні потреби оборони, включно з постачанням нової техніки та озброєння, навчанням та самозабезпеченням.

Результат 2. Задовольнити майбутні потреби сил оборони, включно з інноваціями та розвитком оборонного потенціалу.

Результат 3. Внесок у сприяння процвітання Австралії [17, р. 15].

Для досягнення цих стратегічних результатів було визначено сім оборонних промислових пріоритетів. Успішне визначення пріоритетів розвитку промисловості означає, що оборона може отримати доступ до необхідних спроможностей у рамках наявних ресурсів. Ці спроможності повинні швидко масштабуватися і дозволяти інтегрувати нові інноваційні рішення та забезпечувати асиметричну перевагу над противником [17, р. 17]. Розглянемо ці ініціативи детальніше.

Технічне обслуговування, ремонт, капітальний ремонт і модернізація літаків сил оборони Австралії. Суверенні можливості технічного обслуговування, ремонту, капітального ремонту та модернізації літаків мають вирішальне значення для оптимізації експлуатаційної готовності повітряних суден та забезпечення їхньої безпеки, особливо під час конфліктів.

Безперервне морське суднобудування та підтримка. Австралія повинна мати промисловий потенціал і потужність для обслуговування, підтримки та модернізації військово-морських суден, включно з атомними підводними човнами.

Підтримка та вдосконалення загальновійськової сухопутної системи. Повністю функціональна інтегрована загальновійськова система з десантними можливостями має вирішальне значення для військової стратегії Австралії і дозволяє об'єднаним силам виконувати свої завдання. Цілеспрямована оборонна промисловість має вирішальне значення для проектування, виробництва та обслуговування транспортних засобів, обладнання та систем навчання, які необхідні для подальшого функціонування загальновійськової сухопутної системи.

Внутрішнє виробництво керованої зброї і боєприпасів. Австралійські сили оборони використовують сотні різних типів керованої зброї і боєприпасів. Кожен тип може містити сотні або навіть тисячі компонентів. Міністерство оборони використовуватиме поетапний підхід до створення внутрішнього виробничого потенціалу керованої зброї і боєприпасів.

Розробка та інтеграція автономних систем. Автономні системи дозволяють обороні збільшувати дальність дій і летальність, а також посилювати захист сил. Високопродуктивні автономні системи є чинником збільшення сили в усіх сферах як у фізичному, так і в кіберфізичному сенсі.

Інтеграція та вдосконалення систем обізнаності та управління бойовими

діями. Поінформованість про бойовий простір необхідна на стратегічному, оперативному і тактичному рівнях управління військами в повітряній, морській, наземній, космічній та кібернетичних сферах. Оборона повинна інвестувати в системи та процеси наведення, необхідні для сучасної зброї дальньої дії, підводної війни, а також комплексної протиповітряної та протиракетної оборони.

Тестування та оцінка, сертифікація та гарантія стійкості систем. Тестування та оцінка грають вирішальну роль в усіх елементах життєвого циклу спроможностей. Його роль полягає у забезпеченні безпеки та оперативної життєздатності спроможностей шляхом надання об'єктивних даних для кількісної оцінки ризику нових технологій, концепцій чи спроможностей у бойових операціях [18].

На окрему увагу заслуговують положення Стратегії розвитку оборонної промисловості, які стосуються реформування системи закупівель. Оборонні закупівлі мають змінитися у такий спосіб, щоб відповідати стратегічним обставинам і для того, щоб Австралія повною мірою скористалася можливостями, які надає будівництво австралійських атомних підводних човнів.

Консультації та взаємодія з оборонною промисловістю будуть важливими для реформи закупівель, наголошується у Стратегії. Міністерство оборони перегляне свій підхід до укладення контрактів з галуззю і застосовуватиме більш адаптований підхід до закупівель відповідно до терміновості та профілю ризику проєкту. Для проєктів з меншим ризиком запровадять простіші процеси закупівель, тоді як більш складні проєкти потребуватимуть додаткових заходів, спрямованих на пом'якшення ризиків [17, р. 34].

Реформа системи контрактів та її реалізація буде зосереджено на трьох ключових областях: перегляд та спрощення пакету австралійського стандарту для оборонних контрактів; розробка додаткових, гнучкіших механізмів укладання контрактів; додаткове керівництво, навчання та допомога персоналу оборонних закупівель з метою забезпечення реалізації системи контрактів відповідно до принципів адаптації, оперативності, гнучкості та з урахуванням ризиків [17, р. 35].

На погляд австралійського уряду, нові контрактні моделі забезпечать силам оборони початковий рівень можливостей швидше, ніж це дозволяють поточні контрактні вимоги. Вони сприятимуть безперервному розвитку спроможностей під час експлуатації та оперативно реагуватимуть на зміну стратегічного середовища. Оборонні контракти будуть реформовані у такий спосіб, щоб спростити та скоротити паперову роботу. Крім того планується збільшення експорту оборонної продукції за рахунок розширення співпраці з надійними міжнародними партнерами. Гнучкі моделі укладання контрактів підтримуватимуть безперервний розвиток і надання складних спроможностей, наприклад, посиленої інтегрованої протиповітряної та протиракетної оборони

[17, р. 36].

Висновки. Протягом 2020-2024 рр. політика Австралії у сфері оборони зазнала суттєвого перегляду. Окресливши майбутні стратегічні виклики, що постають перед країною у сфері безпеки, вже у березні 2023 р. австралійський уряд представив новий концептуальний підхід до національної оборони.

Серед визначених пріоритетів розвитку сил оборони є ті напрями, на які варто звернути увагу й Україні. Розвиток спроможностей збройних сил вражати цілі на великій відстані та виробляти боєприпаси на власній території є тими пріоритетами, важливість яких доведена під час війни Росії проти України. Перед початком повномасштабного російського вторгнення в Україну, з різних причин, фактично не вироблялися боєприпаси і російська артилерія домінувала на полі бою. Можливість вражати ворожі цілі на великій відстані Збройні Сили України отримали з надходженням на озброєння ракет АТАСМС восени 2023 р. Про їх успішне застосування Президент України В. Зеленський заявив у своєму телеграм каналі 17 жовтня 2023 р. [19]. Орієнтація Австралії на придбання більш далекобійних і сучасних ракет PrSM є прикладом для України, який варто наслідувати.

Збільшення можливостей швидкої інтеграції нових революційних технологій в оборонні спроможності, зокрема в партнерстві з промисловістю, а також інвестування у збільшення та утримання висококваліфікованої робочої сили в оборонній сфері є тими пріоритетами розвитку сил оборони Австралії, які є актуальними і в Україні. На ці пріоритети варто звернути увагу українським науковцям у своїх дослідженнях. Окремого вивчення заслуговують і стратегічні результати, яких повинна досягнути австралійська оборонна промисловість, а також оборонні промислові пріоритети, які дозволять силам оборони Австралії отримати доступ до необхідних спроможностей у рамках наявних ресурсів.

З огляду на проблеми в українських оборонних закупівлях, які ще більше загострилися під час російської війни проти України, окрему увагу варто звернути на дослідження досвіду реформування австралійської системи оборонних закупівель.

Положення про те, що оборонна реформа не може бути одноразовим процесом, а сили оборони повинні постійно адаптуватися до мінливого стратегічного середовища та підтримувати узгодженість стратегії, можливостей і ресурсів, варто взяти на озброєння під час розробки політики у сфері оборони.

Список використаних джерел та літератури

1. Joint communication to the European Parliament and the Council. The EU strategy for cooperation in the Indo-Pacific. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/joint-communication-indo-pacific_en
2. NATO 2022 Strategic Concept 2022. URL: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2022/6/pdf/290622-strategic-concept.pdf
3. Sussex M., Clarke M. Challenges for Australian foreign and security policy after the May 2022 election. URL: <https://www.defence.gov.au/sites/default/files/research-publication/2022/The-Looking-Glass-May-2022.pdf>

4. Fangyin Z. China-Australia Relations and China's Policy Choices toward Australia: A Chinese Perspective. *China Review*. 2023. No. 1(23). P. 213-242.
5. Bates G. Explaining the Troubled Australia-China Relationship: A Perspective from Australia. *China Review*. 2023. No. 1(23). P. 243-275.
6. Брайлян Є. Новий стратегічний огляд оборони Австралії: уроки для України. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/05/05/novyj-strategichnyj-oglyad-oborony-avstraliyi-uroky-dlya-ukrayiny/>
7. Пошедін О. Нове тристороннє партнерство в галузі безпеки між Австралією, Великою Британією та США – AUKUS: причини створення, наслідки для міжнародної безпеки. *Проблеми всесвітньої історії*. 2022. № 3(19). С. 123–142. DOI: 10.46869/10.46869/2707-6776-2022-19-8
8. Шевченко О. Стратегічні бомбардувальники і ракети. Якими можуть бути наступні кроки США після AUKUS? *Фокус*. URL: <https://focus.ua/uk/voennye-novosti/494394-kakovy-sleduyushchie-shagi-ameriki-posle-aucus>
9. 2020 Defence Strategic Update. URL: <https://www.defence.gov.au/about/strategic-planning/2020-defence-strategic-update2020>
10. Anthony Albanese became the Prime Minister of Australia in 2022. URL: <https://www.naa.gov.au/explore-collection/australias-prime-ministers/anthony-albanese>.
11. Defence Strategic Review 2023. URL: <https://www.defence.gov.au/about/reviews-inquiries/defence-strategic-review.11>
12. Press Conference, Parliament House, ACT. URL: <https://www.minister.defence.gov.au/transcripts/2023-04-24/press-conference-parliament-house-act>.
13. Maftai B. Precision Strike Missile: A Potential Boost for Ukraine's Arsenal! URL: <https://medium.com/the-erudite-elders/precision-strike-missile-a-potential-boost-for-ukraines-arsenal-7e742fcfed49>
14. Torode G. Inside Asia's arms race: China near 'breakthroughs' with nuclear-armed submarines, report says. URL: <https://www.reuters.com/world/asia-pacific/inside-asias-arms-race-china-near-breakthroughs-with-nuclear-armed-submarines-2023-10-09/>
15. About DSTG. URL: <https://www.dst.defence.gov.au/discover-dst/about-dst>
16. Defence Science and Technology Strategy 2030. URL: https://www.dst.defence.gov.au/sites/default/files/basic_pages/documents/Defence%20Science%20and%20Technology%20Strategy%202030.pdf
17. Defence Industry Development Strategy. URL: <https://www.defence.gov.au/about/strategic-planning/defence-industry-development-strategy>
18. Sovereign Defence Industrial Priorities. URL: <https://www.defence.gov.au/business-industry/industry-capability-programs/sovereign-defence-industrial-priorities>
19. The official channel of the President of Ukraine Volodymyr Zelenskyy. The front. The warriors. URL: <https://web.telegram.org/a/#-1001463721328>

References

1. Joint communication to the European Parliament and the Council. The EU strategy for cooperation in the Indo-Pacific. (2021). [Online]. Available from: https://www.eeas.europa.eu/eeas/joint-communication-indo-pacific_en [In English].
2. NATO 2022 Strategic Concept 2022. (2022). [Online]. Available from: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2022/6/pdf/290622-strategic-concept.pdf [In English].
3. Sussex, M., Clarke, M. (2022). Challenges for Australian foreign and security policy after the May 2022 election. [Online]. Available from: <https://www.defence.gov.au/sites/default/files/research-publication/2022/The-Looking-Glass-May-2022.pdf> [In English].
4. Fangyin, Z. (2023). China-Australia Relations and China's Policy Choices toward Australia: A

- Chinese Perspective. *China Review*, 1(23), pp. 213-242. [In English].
5. Bates, G. (2023). Explaining the Troubled Australia-China Relationship: A Perspective from Australia. *China Review*, 1(23), pp. 243-275. [In English].
 6. Brajlyan, Y. (2023). Novyj stratehichnyj ohlyad oborony Avstraliyi: uroky dlya Ukrainy. [Online]. Available from: <https://armyinform.com.ua/2023/05/05/novyj-stratehichnyj-oglyad-oborony-avstraliyi-uroky-dlya-ukrainy/> [In Ukrainian].
 7. Poshedin, O. (2022) A New Enhanced Trilateral Security Partnership between Australia, the United Kingdom, and the USA (AUKUS): Reasons for Creation, Consequences for International Security. *Problems of World History*, 3(19), pp. 123–142. DOI: 10.46869/10.46869/2707-6776-2022-19-8 [In Ukrainian].
 8. Shevchenko, O. (2021). Stratehichni bombarduval"nyky i rakety. Yakymy mozhut" buty nastupni kroky SShA pislya AUKUS? *Fokus*. [Online]. Available from: <https://fokus.ua/uk/voennye-novosti/494394-kakovy-sleduyushchie-shagi-ameriki-posle-aucus> [In Ukrainian].
 9. Defence Strategic Update. (2022). [Online]. Available from: <https://www.defence.gov.au/about/strategic-planning/2020-defence-strategic-update> [In English].
 10. Anthony Albanese became the Prime Minister of Australia in 2022. (2022). [Online]. Available from: <https://www.naa.gov.au/explore-collection/australias-prime-ministers/anthony-albanese> [In English].
 11. Defence Strategic Review 2023. (2023). [Online]. Available from: <https://www.defence.gov.au/about/reviews-inquiries/defence-strategic-review> [In English].
 12. Press Conference, Parliament House, ACT. (2023). [Online]. Available from: <https://www.minister.defence.gov.au/transcripts/2023-04-24/press-conference-parliament-house-act> [In English].
 13. Maftai B. Precision Strike Missile: A Potential Boost for Ukraine's Arsenal! (2023). [Online]. Available from: <https://medium.com/the-erudite-elders/precision-strike-missile-a-potential-boost-for-ukraines-arsenal-7e742fcfed49> [In English].
 14. Torode G. Inside Asia's arms race: China near 'breakthroughs' with nuclear-armed submarines, report says. (2023). [Online]. Available from: <https://www.reuters.com/world/asia-pacific/inside-asias-arms-race-china-near-breakthroughs-with-nuclear-armed-submarines-2023-10-09/> [In English].
 15. About DSTG. (2023). [Online]. Available from: <https://www.dst.defence.gov.au/discover-dst/about-dst> [In English].
 16. Defence Science and Technology Strategy 2030. (2020). [Online]. Available from: https://www.dst.defence.gov.au/sites/default/files/basic_pages/documents/Defence%20Science%20and%20Technology%20Strategy%202030.pdf [In English].
 17. Defence Industry Development Strategy. (2024). [Online]. Available from: <https://www.defence.gov.au/about/strategic-planning/defence-industry-development-strategy> [In English].
 18. Sovereign Defence Industrial Priorities. (2024). [Online]. Available from: <https://www.defence.gov.au/business-industry/industry-capability-programs/sovereign-defence-industrial-priorities> [In English].
 19. The official channel of the President of Ukraine Volodymyr Zelenskyy. The front. The warriors. (2023). [Online]. Available from: <https://web.telegram.org/a/#-1001463721328>

Poshedin O. Australia's Defense Policy (2020-2024).

The article examines the Australian government's defense policy from 2020 to 2024 and finds that during this period, it underwent a significant revision. It was determined that a ten-year period of strategic warning of an attack on Australia could no longer be the basis for defense planning. Therefore, there are significant implications for strategic risk management in Australia, and urgent action is required, including increased military readiness, accelerated capability development, increased defense spending, and a shift away from business-as-usual approaches to policy

development, risk management, and defense force training.

The government's immediate actions to re-prioritize the defense force's capabilities included: investment in conventional nuclear-armed submarines through the AUKUS partnership, the development of the defense force's ability to accurately engage long-range targets and the production of munitions in Australia, improving the ability of defense forces to operate from northern Australian bases, increasing the ability to rapidly translate revolutionary new technologies into defense capabilities in close partnership with Australian industry, investing in the growth and retention of a highly qualified workforce, deepening diplomatic and defense partnerships with key allies in the Indo-Pacific region.

The AUKUS tripartite security partnership has been identified as necessary for Australia to acquire asymmetric capabilities. AUKUS will provide the Australian Defense Force with advanced capabilities in areas such as artificial intelligence, hypersonics, and maritime situational awareness. The AUKUS partnership takes on particular significance amid China's development of a new generation of nuclear submarines that will be quieter and harder to detect.

It is proposed to focus scientific research in Ukraine on accelerating the integration of new revolutionary technologies into defense capabilities, investing in the development and retention of a highly qualified workforce in the defense sector, and developing defense industrial priorities. Given the problems in Ukrainian defense procurement, special attention should be paid to researching the experience of reforming the Australian defense procurement system.

Keywords: *Australia, Defence Policy, Australian Defence Forces, AUKUS.*

УКРАЇНА У СВІТІ

УДК 94(430):303.446.4(477)"17/18
<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2024-26-10>

Потульницький Г.В.
<https://orcid.org/0000-0003-3385-7281>

УКРАЇНА У НАРАТИВАХ НІМЕЦЬКОЇ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ З КІНЦЯ ХVІІІ ДО СЕРЕДИНИ ХІХСТ.: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПОГЛЯДІВ ДВОХ ГЕНЕРАЦІЙ

У статті визначені два покоління німецьких інтелектуалів, які з кінця ХVІІІ до середини ХІХ ст. створили різноманітні уявлення та бачення України й українців. Автором виявлено позиції і верифіковано твердження обраних авторів, зокрема А.-В. Гупеля, Й.-Х. фон Енгеля, А.-Л. фон Гакстгаузена, Й.-Г. Коля, А. Мауріціуса, Ф.-М. фон Боденштедта, шляхом порівняльного аналізу їхніх поглядів на феномен України на двох відмінних відрізках історії та простежена еволюція цих поглядів. Це німецькі науковці, які розпочали дискурс про Україну наприкінці ХVІІІ ст. (перше покоління), та дослідники і мандрівники з Німеччини, які відродили дискурс про Україну у 1840-1860-х рр. (друге покоління). Автор з'ясовує, чим другий дискурс у баченні феномену України відрізнявся від першого, та що він приніс нового у трактування українських проблем. Виокремлено різноманітні течії, які існували в середовищі німецьких інтелектуалів як першого, так і другого дискурсу у дослідженні України. Окреме місце у статті займає пошук відповіді на питання, чи українська проблематика розглядалася німецькими дослідниками окремо від російської та польської чи, навпаки, спільно, та чи існувало у німецькій інтелектуальній історії бачення українців як окремої нації з її правом на власну державність.

Ключові слова: Німецька інтелектуальна історія кінця ХVІІІ – середини ХІХ ст., два покоління німецьких інтелектуалів, бачення України та українців в німецьких наративах.

Зупиняючись у статті на виокремленні двох діахронно відмінних етапів німецької інтелектуальної історії та аналізові поглядів її чільних представників на проблеми України, ми беремо до уваги декілька обставин. По-перше, саме у німецькій історичній та політичній думці існувала тривала традиція дослідження України як окремого етносу з власною мовою, культурою та історією. Ця традиція у Німеччині тривала мало не все ХVІІІ ст. та була відновлена і продовжена у Пруссії в середині ХІХ ст. [1, s. 39-148]. По-друге, деякі аспекти вивчення образу України німецькими інтелектуалами вже піднімалися як представниками світової [2; 3; 4], так і української історіографії [5, с. 430-437, 467-478, 497-501; 6, с. 181-256; 7, с. 31-151; 8]. Проте головним чином вони концентрувались або на переліку та хронологічній систематизації виданих німецькими дослідниками та мандрівниками праць, або на дослідженні спадщини окремих науковців, як, наприклад, Йоганн-Християн фон Енгель, Фрідріх-Мартін фон Боденштедт чи Йоганн-Георг Коль. Вони не досліджували ані окремі напрями та етапи німецької інтелектуальної історії з висвітленням їхніми представниками проблеми України, не визначали, які основні дискурси

щодо України мали місце у німецькій інтелектуальній історії досліджуваного у статті періоду, і не проводили порівняльного аналізу поглядів чільних репрезентантів двох генерацій німецьких інтелектуалів на Україну.

Вивчення спадщини представників кожного з двох поколінь уможливило, на думку автора, відобразити відмінності в їхніх теоретичних і концептуальних баченнях феномену України та віднайти її розташування у відмінних наративах німецької інтелектуальної історії досліджуваної доби. Прикметною ознакою авторської генераційної конструкції є те, що ми акцентуватимемо увагу на характерних рисах наукових студій кожного покоління. Тут передусім ми розглядатимемо спрямованість, провідну проблематику праць, місцерозташування українського дискурсу між російським та польським тощо.

Враховуючи вищесказане, ми зацікавлені дати відповіді на наступні питання: 1) які основні інтелектуальні дискурси щодо України мали місце у німецькій інтелектуальній історії протягом досліджуваного періоду? 2) чим дискурс середини XIX ст. у баченні феномену України відрізнявся від дискурсу кінця XVIII ст.? Що нового приніс другий дискурс у трактуванні українських проблем порівняно з першим? 3) чи існувало у німецькій інтелектуальній історії бачення України як окремої нації, і чи в цьому контексті проблема України розглядалася німецькими інтелектуалами окремо від вирішення російської та польської проблем?

Необхідно зазначити, що вчені, мандрівники, публіцисти та політичні діячі, спадщина яких нами досліджується, працювали у два відмінні історичні періоди в історії німецьких земель взагалі, та пруської монархії, зокрема. Тому автор відтворює та аналізує погляди декількох представників кожної з обох генерацій німецької інтелектуальної історії, які у своїх працях торкалися тих чи інших проблем української історії, культури, політики, етнографії тощо. Розглянемо ці дві генерації більш детально.

Перша генерація. Інтерес до України в німецьких землях доби Просвітництва був досить значним. Його зумовлювали як політичні, так і наукові чинники. З політичного боку протягом XVIII ст. відбулися кардинальні зміни в житті Східної та Північної Європи: поразка Швеції в Північній війні, поступовий занепад і знищення шляхом розділу Речі Посполитої, поразки османів у війнах з Росією, анексія Криму Москвою. Україна в усіх цих подіях не лише фігурувала, але й відіграла важливу роль, а її трагедія в боротьбі за свободу та незалежність давала багатий джерельний матеріал для дидактичних студій німецьких дослідників.

Велику увагу Україні приділяли такі німецькі інтелектуали як А.-Ф. Бюшінг, А.-В. Гупель, Й.-Г. Гердер, Й.-Х. фон Енгель та інші автори. В цілому серед німецьких дослідників стосовно до козацької України виробилось два бачення –українофільське та русофільське. Якщо представником першого бачення задокументував себе Й.-Х. фон Енгель, то, наприклад, А.-В. Гупель

виступив репрезентантом протилежної, русофільської тенденції. Розглянемо обидва бачення, аналізуючи творчість згаданих дослідників.

Август-Вільгельм Гупель (1737-1819) написав в 1790 р. розлогий нарис про Україну та українське козацтво [9]. Характеризуючи політику польського уряду стосовно козаків, Гупель намагався розглянути це складне питання в декількох оціночних площинах. Він підтримує реформи польської держави щодо обмеження кількості козаків та позбавлення їх привілеїв, вважаючи, що Річ Посполита була змушена здійснити ці кроки через «витівки та зловживання свободою» з боку українського козацтва. Продовжуючи свої міркування, науковець бачить в козаках пряму загрозу цілісності держави, оскільки, «їхні набіги були безвідповідальними та могли розв'язати нові війни» [9, s. 197-198]. Але водночас дослідник засуджує несправедливе захоплення козацьких земель польськими магнатами, обкладання податками українського населення та насильницьке насадження католицького віросповідання. Тому козаки, на думку Гупеля, мали не тільки всі підстави, але й були змушені боронити свою землю.

Зовсім з іншого боку дослідник розглядає політику Російської імперії щодо українських козаків. В першому розділі своєї роботи Гупель пише, що російські монархи були в минулому володарями України і Березневі статті 1654 р. тільки повернули українських козаків під владу давніх володарів. Ця думка знаходить своє продовження в тексті при описі подій Національно-визвольної війни: «...він [Б. Хмельницький – Г.П.] не знайшов кращого засобу для забезпечення своєї та свого народу безпеки, ніж знову з'єднатися з тим народом, від якого походили предки козаків, а саме підкоритися царям Росії, які й так мали обґрунтоване право на Малоросію» [9, s. 200].

Гупель також виправдовує ліквідацію Запорозької Січі. На його думку цей крок Російської імперії був вивіреним, оскільки запорожці часто змінювали володарів, та не виявляли жодному з них належної вірності, до того ж козаки відзначалися недисциплінованістю, що спричиняло проблеми на кордоні імперії [9, s. 209-212].

Квінтесенцією нарису Гупеля можна вважати наступну цитату, якою і була завершена робота: «Наше століття, насамперед його остання третина, неспростовно показує, що козаки після того, як був суттєво змінений їх устрій, заснований на привілеях та на зловживанні ними, стали корисними, хорошими, спокійними (навіть, якщо бажаєте, задоволеними та щасливими) членами держави» [9, s. 293-294]. Ці слова яскраво демонструють не тільки бажання виправдати кроки російського уряду щодо ліквідації українського козацтва, але й показати, що козаків як реальної сили більше не існує.

Зовсім протилежні Гупелю думки щодо України та її народу висловлював Йоганн-Християн фон Енгель (1770-1814). Випускник

Геттінгенського університету Енгель здобув солідні джерельні знання з історії Східної Європи. Його перша наукова робота, яка побачила світ у 1790 р., була спеціально присвячена українському козацтву [10]. У праці він проводить порівняння козаків зі спартанцями та з мальтійськими лицарями, та навіть обґрунтовує військову перевагу козаків над мальтійцями. В 1792 р. в двох частинах вийшла друком більша робота Енгеля щодо історії Галичини та Волині. Проблеми західноукраїнських земель дослідник розглядає крізь призму історії Польщі та Австро-Угорщини, роблячи акцент на династичній історії [11; 12]. Зокрема Енгель полемізує з уявними претендентами на Галицьке та Волинське князівства, такими як Росія, Польща та Литва, відстоюючи династичні права на них угорської корони. Ця робота згодом увійшла в головне монографічне дослідження німецько-австрійського науковця, опубліковане в 1796 р. та повністю присвячене історії України та українських козаків [13].

В даному дослідженні Енгель виразно проводить думку, що українці та росіяни – це відмінні народи, хоча й підкреслює, що релігія в обох народів однакова, а мова й походження мало чим відрізнялися [13, s. 194]. Історія України княжого періоду для науковця не самостійна, а лише загальна руська історія. «Допоки в Києві керували, – пише дослідник, – російській князі...цей період не належить до сфери наших зацікавлень, його необхідно зарахувати до російської історії» [13, s. 19].

Зовсім інакше трактує Енгель історію України від XIV ст., коли західноруські землі почали переходити під владу литовських князів. Саме з періоду литовського панування у XIV-XVI ст. починається власне історія України та українських козаків. Звертаючись до питання про постання козацтва та їхніх відносин з Польщею, Енгель пише: «Козаки України були спокійним народом: спочатку вони відповідали на пихатість польської шляхти й кліру тільки безмовною втечею; але коли вони побачили, що йдеться про їх знищення, то взяли вони в руки – чи варто тому дивуватися? – для захисту від нестерпного ярма шаблі. ...І хто правий: вони чи польська держава, котру вони колись захищали...?» [13, s. 308-309]. Дослідник засуджує польську політику щодо козаків і всього українського народу, яка привела до повстання Б. Хмельницького, якого він високо оцінює як творця та організатора першої козацької держави [13, s. 3, 190, 211]. Щодо Хмельницького Енгель переповідає характеристику, дану гетьману ерусалимським патріархом Паїсієм під час перебування в Києві в 1648 р., якого німецький дослідник називає «одним священиком з Греції»: «Мойсей свого народу, правдивий Богдан, тобто даний Богом» [13, s. 154].

Як українського патріота Енгель характеризує й І. Мазепу, детально описуючи його союз з Карлом XII. Мета цього демаршу гетьмана полягала, за словами науковця, у вигнанні росіян з підвладної йому української

території і «звільненні України з-під московського гніту» [13, s. 311]. На його думку, Мазепа припустився стратегічної помилки, оскільки затягнув з переходом на бік шведів, який він мав би зробити на пару років раніше, а саме у 1707 р. В такому випадку при владі в Україні стояли б не російські царі, а українські гетьмани, «і ми, імовірно, мали б українську величність з роду Мазеп» [13, s. 307].

В цілому німецький дослідник вважає, що Москва зуміла краще, аніж Польща використати українських козаків в своїх інтересах, адже коли переконалась, що може обійтись без козацької допомоги, почала нищити їхню незалежність і, зрештою, домоглася цього [13, s. 288]. В контексті польсько-українських взаємин Енгель дає козацтву двояку характеристику: до повстання проти поляків під проводом Криштофа Косинського, яке спалахнуло на релігійному ґрунті, козаки в нього – це ангели-хранителі Речі Посполитої; після повстання вони виступають в ролі її карателів. З того часу через релігійні справи почалася постійна боротьба козацтва проти Польщі, що «впродовж довгого часу в своїх кривавих наслідках привела польську державу до її загиби прискореною ходою» [14, с. 165].

Друга генерація. Цей дискурс, який проводили щодо феномену України та її місцезнаходження між Росією та Польщею представники другого з досліджуваних нами поколінь німецьких інтелектуалів, розгортався вже в середині XIX ст. Постановня образу України в німецькій інтелектуальній історії в даний період визначалися двома факторами: 1) політичні плани розчленування Росії та визволення України і Польщі, які виношувала прусська придворна опозиція з її українофільськими аспіраціями при дворі Фрідріха-Вільгельма IV; 2) змалювання образу України як частини Речі Посполитої, що була спільною батьківщиною для українців і поляків у творчій та політичній діяльності польської еміграції 1830-х рр., яка визначальним чином вплинула на розвиток українознавчих досліджень не лише у Франції, але великою мірою і в німецьких землях.

Другий дискурс насамперед пов'язаний з іменем прусського барона, економіста та юриста Августа-Людвіга фон Гакстгаузена (1792-1866). У 1843 р. з дозволу царя Миколи I він здійснив подорож Росією, побувавши зокрема і в різних українських губерніях, Києві, Одесі та Криму. За результатами своєї подорожі протягом 1847-1852 рр. німецький дослідник видав тритомну аналітичну працю, де значну увагу приділив Україні, її історії, географії, населенню тощо [15].

За Гакстгаузенем, великороси та малороси є представниками двох відмінних рас, які знайшли себе в єдиному російському народі та розмовляють доволі подібними діалектами: «Між цими двома расами немає навіть незначного сліду недовіри чи прагнення до відокремлення, але вони мають почуття національної та релігійної єдності, яке не знайти у жодній іншій

країні. Малороси представляють лише легкий контраст до Великоросів, але вони водночас мають міцне відчуття своєї єдності з Росією» [16, р. XXI].

Гакстгаузен підкреслює особливу роль міст у формуванні української ідентичності. «Малороси, – пише він, – утворюють найбільш чисельну [після великоросів – *Г.П.*] слов'янську расу в Росії, що охоплює, напевно, понад 6 мільйонів мешканців. Але лише небагатьох з них, тим не менше, можна побачити в Москві...» [16, р. 68]. Для українців Київ, на його переконання, відіграє таку саму сакральну роль, як Москва для росіян. Натомість Харків втратив під владою Росії свій попередній козацький характер і став лише аграрним провінційним регіоном, мешканці якого вже не фігурують як козаки в офіційних документах, а зазначаються як однодворці [16, р. 68, 407-408].

Досліджуючи походження української державності, Гакстгаузен вважає історію українського козацтва «найбільш цікавим феноменом серед усієї слов'янської раси, утворюючи певною мірою сучасне демократичне лицарство» [17, р. 6]. Відзначаючи, що козацтво сформувалось на пограничній території, названій Україною, німецький дослідник підкреслює, що воно прийняло вільну конституцію, лише зовнішньо визнавало своїм зверхником польського короля і стало форпостом оборони християнського світу від татар та турків [17, р. 7].

Особливу роль у формуванні козацтва як державної потуги, Гакстгаузен відводить постатям Б. Хмельницького та І. Мазепи. Називаючи політику Речі Посполитої недалекоглядною, він вважає, що самі поляки призвели до появи Хмельницького з його політичними амбіціями. Об'єднавшись з кримськими татарами, це чимале союзницьке військо під проводом Хмельницького розбило поляків, а Зборівський мир, хоча і зберіг Річ Посполиту, проте посприяв козакам у відновленні їхніх втрачених привілеїв [17, р. 358]. Війни з поляками і татарами, коли останні були перекуплені Річчю Посполитою, змусили Хмельницького шукати союзу з Москвою. Після Переяславської угоди почалась війна Москви і Польщі, де перша намагалась повернути старі руські фронтири. Це, на думку Гакстгаузена, призвело до початку справжніх нещасть України, які «...викликали розрив між малоросійськими козаками, які ніколи знову не об'єдналися протягом тривання цих бід; більшість знайшла себе з росіянами, інші – з поляками, і знову з турками і татарами, і, зрештою, навіть зі шведами» [17, р. 359].

Змальовує німецький науковець і позицію Речі Посполитої щодо української державності, яка, як він вважає, зловтішалася і вважала, що зусилля козацьких лідерів встановити незалежну мілітарну державу між Росією, Туреччиною та Польщею були марними, оскільки це було свого роду покаранням козакам за їхнє відступництво від Польщі. Саме козаки, на думку «деяких друзів Польщі», за Гакстгаузенем, завдали Речі Посполитій першого серйозного удару, від якого вона вже не змогла оговтатись [17, р. 359].

Іншим гетьманом, рівним Хмельницькому, зокрема, за достатньою сміливістю, скерованою на встановлення української держави, незалежної від

Росії, став Іван Мазепа. Переповідаючи біографію останнього, Гакстгаузен характеризує його як «амбітного і схильного до інтриг діяча, який проклав собі шлях до гетьманського становища, відправивши свого попередника гетьмана Самойловича до Сибіру на основі фальшивих звинувачень» [17, р. 360]. Хоча Мазепа «тривалий час і був вірним прихильником Петра I», але вже в «похилому віці був підбурений блиском Карла XII та невгамовним і нетерплячим бажанням малоросійських козаків вступити у знаменитий союз зі шведським героєм, який призвів до поразки обох від Полтавою» [17, р. 360]. З того часу Україна почала перетворюватись у мирну провінцію Росії, її останній гетьман Кирило Розумовський зрікся гетьманського престолу, а Катерина II підпорядкувала усіх козаків під свій скіпетр.

Серед причин, які спонукали імперію інкорпорувати остаточно гетьманат до свого складу та ліквідувати його автономію, Гакстгаузен називає наступні чинники: 1) козацькі землі більше не були фронтиром, оскільки татари підпали під владу Росії, а турків відсунули далі на південь; 2) незалежний дух та військова конституція козацтва в поєднанні з близьким сусідством з поляками, австрійцями та турками, що могло викликати небезпечні для Росії союзи; 3) велика влада та незалежне становище гетьмана, який у будь-яку мить був спроможний розгорнути 100 тисячне козацьке військо [17, р. 8]. Всі ці чинники, взяті до купи, призвели до заборони гетьманату і поставили його в один рівень з іншими територіями імперії. Разом з тим, придушення української автономії німецький дослідник не вважає трагедією, оскільки «визволення Малої Росії з-під іноземного [польського – *Г.П.*] ярма, вперше розпочало її повернення до свого природнього правителя [російського царя – *Г.П.*] і це не було досягнуто надто дорогою ціною» [16, р. 359].

Окрім барона фон Гакстгаузена, у Німеччині в той самий період працювали над проблемою України й інші дослідники. Тенденції, які автор статті виявив у їхніх дослідницьких роботах, були по суті тотожні з французьким тогочасним дискурсом із його поділом на полонофілів та українофілів [18]. Окрім вже вище згаданого Гакстгаузена українофільські погляди були притаманні таким дослідникам, як Йоганн-Георг Коль, Александер-Георг Петцхольдта Йоганн-Генріх Блазіус. Вони визначали роль та місце України в структурі європейської історії та політики і здійснили спробу подати Україну в контексті геополітичних інтересів Німеччини. Так, Й.-Г. Коль (1808-1878), який здійснював подорожі Росією та Україною навіть трохи раніше за Гакстгаузена, а саме у 1837-1838 рр., і залишив по собі декілька томів з описами цих мандрівок [19], наголошує на тягlostі державницької традиції українців від княжої до козацької доби та розрізняє малоросійський та великоросійський народи. Він підкреслює, що саме малороси, на відміну від великоросів є «правдивими, найбільш чистими слов'янами» [20, s. 274]. Дослідник проводить думку, що українці Галичини і Наддніпрянщини є єдиним народом, водночас

зазначивши відмінність галицьких українців, яких він називає рутенами, від поляків [20, s. 325-326, 341-342].

Необхідно зазначити, що Коль, подаючи дані про українців, наголошує на тому факті, що вони мали повноцінну соціальну структуру: незважаючи на те, що більшість складала (приблизно до 90%) селяни, українці також мають власну аристократію – шляхту і духовенство [20, s. 298, 304, 341].

Головним аргументом, який Коль наводить у своїх подорожніх записках, говорячи про окремішність українського етносу від російського, є, на його переконання, наявність в українців власної окремої мови. Він підкреслює, що українська мова є суто слов'янською за походженням, і аж ніяк не «гібридом татарської, польської та російської», хоча іноді і вживає по відношенню до неї термін «діалект» [20, s. 326, 363-366]. Недаремно у баченні Коля українці постають як «цілком окремих, кількісно достатньо чисельний народ із збереженими власною мовою та історичною пам'яттю» [20, s. 323]. До цієї історичної пам'яті, у баченні Коля, належить задокументоване існування «численних малоросійських князів» за часів Київської Русі та наявність своїх гетьманів, привілеїв і власного устрою в період «Козацької республіки» [20, s. 135, 275]. Він також звинувачує росіян в тому, що саме вони поневолили колись вільний український народ шляхом запровадження у них кріпацтва і поширення рабства ледь не на половину населення України [20, s. 316-318]. Варто зазначити, що Коль був добре ознайомлений з існуючими в той час працями з української історії, зокрема він високо оцінив «Історію Малої Росії» Дмитра Бантиш-Каменського та «Історію Русів», які могли також вплинути на його позитивне ставлення до України [4, с. 215].

Натомість полонофільську лінію в німецькому дискурсі 1840-1860-х рр. представляли такі дослідники як Антон Мауріціуста, Фрідріх-Мартін фон Боденштедт. Вони, як і їхні французькі сучасники Сіпрієн Робер, Жуль Мішлета, Віктор де Марс, сформувались як дослідники під впливом репрезентантів Великої польської еміграції, праці яких домінуючим чином позначилися на їхній творчості взагалі і дослідженнях українського питання, зокрема [18, с. 264].

Перший з названих полонофілів, тогочасний німецький публіцист та історик за фахом Антон Мауріціус (1800-1847) народився у місті Бромберг і став автором численних праць про Польщу. Під псевдонімом Мауріціус насправді творив урядовий радник у прусській частині Польщі Антон Моріц Йохумс [4, с. 241]. Досліджуючи польську літературу середини XIX ст., Мауріціус зазначає, що саме польські письменники-романтики, такі як Юзеф-Богдан Залеський, Северин Гоцинський та Міхал Грабовський, найбільш вдало та проникливо характеризують українську ідентичність, на відміну від російських авторів, зокрема того ж О. Пушкіна з його поемою «Полтава» [21, s. 45].

Мауріціус став автором книжки, спеціально присвяченій українському мистецтву, в якій видав 25 українських пісень на різноманітну тематику, але

наскрізним лейтмотивом їх є ідеалізація козацької України, що, до речі, було притаманним творчості вищезазначених представників «української школи» польського романтизму [22]. Проте всі ці пісні, серед яких наявні такі гасла, як «Мазепа як співець», «Українська муза», «Українець на коні», «Вітання запорожцями Карла XII зі Швеції» Мауріціус написав сам, оскільки як назви творів, так і їхній зміст та літературна форма мають мало спільного з українською народною піснею [4, с. 241-242].

Перу прусського чиновника також належить розвідка, присвячена ідеям панславізму, де він проводить диференціацію між українцями, поляками та росіянами [23]. За Мауріціусом, населення Галичини, яких він також називає червоними русинами, разом з білими та чорними русинами, найбільш наближене до польського народу, оскільки має подібну мову та спільну віру. Тоді як «слов'янська сім'я, яка населяє Волинь, Поділля та Україну відрізняється [від поляків – *Г.П.*] мовою та вірою. Їхній головний пастор сидить у Москві, але мова і почуття згаданих провінцій все ж ближчі до поляків, ніж до московитів» [23, с. 11-12]. Водночас росіяни, на відміну від поляків та українців, не належать до слов'янської сім'ї, оскільки головним чином складаються з норманів та татар, з набігами яких Польща мала вести постійну боротьбу [23, с. 12]. На думку Мауріціуса, український народ, в якому поєднувалися доброта і варварство, в усі періоди своєї історії мав власні особливі прикмети, що відрізняло його навіть від найближчих сусідів. Він зазначає притаманний українцям демократизм: «Тут панували свобода і рівність не на словах, а від простого козака до отамана був лише стрибок, і люди пишалися цим звичаєм» [21, с. 48].

Німецький дослідник також зазначає наявність в українців власної державницької традиції, яка починає формуватися у XV ст., коли козаки завдяки енергійній міжнародній політиці здійснюють спроби окреслити власні кордони, проте, змушені протягом 300 років постійно боротися за власну незалежність, вони все ж програли [21, с. 52]. «Його [українця – *Г.П.*] пісні, – підсумовує Мауріціус, – дихають політичною гордістю, вони й досі лунають на обох берегах Дніпра, і там, де згасло козацтво, живе його свіжа пам'ять у свіжій пісні» [21, с. 53].

Інший полонофіл уродженець Нижньої Саксонії та випускник Геттінгенського університету Фрідріх-Мартін фон Боденштедт (1819-1892) в першій половині 1840-х рр. жив у Москві і на Кавказі, а в Україні відвідав тільки Одесу під час повернення до Німеччини [4, с. 237]. У сферу його інтересів поряд з англійською, перською і російською літературою, а також культурою та історією народів Кавказу, потрапила й українська народна пісня, результатом чого стала публікація збірки «Поетична Україна» [24]. У передмові до своєї праці Боденштедт зазначає, що до справи збереження українського фольклору долучилися як польські, так і українські дослідники, перераховуючи в одному ряду Адама Чарноцького, Михайла Максимовича, Христина Лях

Ширму, Олександра Чужбинського, Тадеуша Ладу-Заблоцького, Івана Росковшенка та ін. Проте вже при написанні вступного історичного екскурсу він послуговувався роботами вже згаданого вище при аналізі доробку А. Мауріціуса польського письменника та історика М. Грабовського [24, s. VI-IX].

Якщо головним завданням всієї збірки Боденштедт вважає показ німцям через народні пісні «...як діти України колись любили й воювали», то її вступна частина має на меті виправити ті хибні уявлення, що панують у Німеччині щодо походження та розвитку українського козацтва. На його думку, попередні дослідження української історії мали незадовільний результат, оскільки їх авторів більше цікавило звідки походила назва «козак», але при цьому вони не заглиблювалися в суть самого явища [24, s. IX, 1-2]. Козацький народ, за Боденштедтом, виник «не з одного джерела, а є морем, утвореним з багатьох струмків»: з одного боку, це були залишки кочових народів степу, розбиті монголо-татарами, з іншого – русичі та литовці, які також постраждали від монгольського нашествия. В процесі історії сформувались різні гілки козацтва, як то донське, кубанське, сибірське, але тільки із дніпровського пагону зародився повноцінний окремий народ – українці. Як і Мауріціус, українську державність Боденштедт веде з XV ст. та завершує 300 років потому, коли Україна не змогла встояти у постійній боротьбі з сусідніми країнами [24, s. 2, 9, 11, 14].

Німецький дослідник тільки одного разу торкається питання мови, коли пояснює складність перекладу з української на німецьку. Згідно з Боденштедтом, українська мова, хоч і найбільш милозвучна серед усіх слов'янських мов, але по суті є поєднанням польської та російської. [24, s. X]. Загалом необхідно відмітити, що ні Мауріціус, ні Боденштедт майже не аналізують українську історію XVI-XVIII ст. чи взаємостосунки між поляками, росіянами й українцями, зосереджуючись більше чи то на пошуку спільного і відмінного між цими народами, чи то на походженні козацтва.

Висновки ми будемо у формі відповідей на три засадничі питання, сформульовані у вступі.

1. Які основні інтелектуальні дискурси щодо України мали місце у німецькій інтелектуальній історії протягом періоду з кінця XVIII до середини XIX ст.?

Протягом досліджуваного періоду у різні відрізки історії Німеччини проблемами України займалися представники двох чільних генерацій німецьких інтелектуалів. Це німецькі науковці, які розпочали дискурс про Україну наприкінці XVIII ст. (перше покоління) та дослідники і мандрівники з Німеччини, що відродили дискурс про Україну у 1840-1860-х рр., які склали другу генерацію. В цілому Україна відіграла значну роль у дослідженнях в ділянці німецької інтелектуальної історії, будучи предметом фахової концентрації низки провідних німецьких істориків, етнографів, письменників та мандрівників, які започаткували та розгорнули обидва дискурси.

2. Чим дискурс середини XIX ст. у баченні феномену України відрізнявся від попереднього? Що нового приніс другий дискурс у трактуванні українських проблем порівняно з дискурсом кінця XVIII ст.?

Дискурс кінця XVIII ст. створили як автори, які яскраво відображали у своїй творчості про Україну русофільські погляди, так і історики, які сповідували українофільське бачення на проблему місцезнаходження України та ідентичність її народу. Другий дискурс 1840-1860-х рр. позначився появою дослідників з амбівалентною змішаною позицією, в якій були присутні як українофільські, так і русофільські риси. Проте у німецьких наративах другого покоління також неохідно виокремити як полонофільську, так і українофільську течії у зображенні минулого та сучасного України. Зasadнича відмінність між двома останніми течіями була спричинена використанням їхніми представниками різних джерел. Якщо полонофіли в основному спиралися на дослідження польських літераторів та істориків романтичної школи, то, наприклад, Коль схвально відгукувався і був ознайомлений з працями української історіографії, зокрема з «Історією Малої Росії» Д. Бантиш-Каменського та «Історією Русів».

Між представниками обох дискурсів існувала також і відмінна тематична спрямованість у створенні образу України та українців. Перший дискурс був більш всеохоплюючий у поданні різних періодів історії України, зокрема широко зосереджувався на питанні козацтва, яке було основним об'єктом дослідження як в Енгеля, так і в Гупеля. Тоді як у другому дискурсі історія козацтва і дослідження державницьких традицій українського народу відступає на периферію, а на перший план виходить концентрація авторів на етнографічних студіях і на пошукові спільного та відмінного між українцями, поляками та росіянами. Ця тенденція виразно прослідковується при аналізі праць Мауріціуса, Боденштедта та Коля.

3. Чи існувало у німецькій інтелектуальній історії досліджуваного періоду бачення України як окремої нації, і чи проблема України розглядалася в цьому контексті німецькими інтелектуалами окремо від вирішення російської та польської проблеми?

Представники першого дискурсу розділились у поглядах на ідентифікацію України як окремої нації. Одні з них стверджували, що українці та росіяни – це відмінні народи, і, попри те, що релігія і мова в обох народів мало чим відрізняються, з появою козацтва почалась окрема від Росії історія (Енгель). Натомість інші (Гупель) обстоювали думку, що обидва народи мали спільне коріння і тому російські царі на законних підставах утвердили свою владу на українських землях, ліквідували Запорозьку Січ та інкорпоровали козацтво, якого, як окремої політичної сили, більше не існує.

Так само відмінні думки щодо відповіді на питання про окремішність українського народу мали і репрезентанти другого дискурсу. Гакстгаузен, якому були притаманні певні українофільські погляди, все ж висував

амбівалентне твердження, що українці та росіяни – це представники двох відмінних рас, що сполучені в одному російському народі, і не дуже відрізняються один від одного, а визволення України з-під гніту поляків розпочало процес її повернення до свого законного російського правителя. Інші учасники цього дискурсу розділились на прихильників ідеї окремішності українського народу і від поляків, і від росіян (Коль), так і апологетів наявності спільних рис в українців і поляків (Мауриціус, Боденштедт). Якщо перші вели українську історію від часу Київської Русі, то другі розпочинали її від монгольського завоювання, а зародження державності приписували тільки періоду XV ст. Загалом, підсумовуючи все вищесказане, можна стверджувати, що в німецькій інтелектуальній історії кінця XVIII – середини XIX ст. існувала тривала традиція вивчення України, коли представники різних поколінь раз по раз зверталися до дослідження різних аспектів української історії та культури.

Список використаних джерел та літератури

1. Doroschenko D. Die Ukraine und Deutschland. Neun Jahrhunderte Deutsch-Ukrainischer Beziehungen. München: Ukrainische Freie Universität, 1994. 299 s.
2. Kappeler A. Ukrainian History from a German Perspective. *Slavic Review*. 1995. Vol. 54. No. 3. P. 691-701.
3. Kappeler A. From an Ethnonational to a Multiethnic to a Transnational Ukrainian History. *A Laboratory of Transnational History. Ukraine and Recent Ukrainian Historiography* / Ed. by G. Kasianov & P. Ther. Budapest – New York: Central European University Press, 2009. P. 51-80.
4. Каппелер А. Від країни козаків до країни селян. Україна на видноколі Заходу у XVI-XIX ст. Львів: Літопис, 2022. 360 с.
5. Наливайко Д. Очима Заходу: Рецепція України в Західній Європі XI-XVIII ст. Київ: Основи, 1998. 578 с.
6. Потульницький В. Україна і всесвітня історія. Історіософія світової та української історії XVII-XX століть. Київ: Либідь, 2002. 480 с.
7. Брицький П.П., Бочан П.О. Німці, французи і англійці про Україну та український народ у XVII-XIX століттях. Чернівці: Технодрук, 2011. 306с.
8. Кураєв О. Українська проблематика в німецькій літературі першої половини XIX ст.: структура, контекст, розвиток. *Україна в історії Європи XIX – початку XIX ст.: історичні нариси* / За ред. С.В. Віднянського. Київ: Інститут історії НАН України, 2020. С. 40-83.
9. Hupel A.W. Vonden Kosaken. Nebstandernkürzern Aufsätzen. Riga: J. F. Hartnoch, 1790. 294 s.
10. Engel Ch. Commentatio de republica militari seu comparatio Lacedaemoniorum Cretensium et Cossacorum. Gottinagae: Typis Jo. Christ. Dieterich, 1790. 42 p.
11. Engel Ch. Geschichte von Galitsch und Wladimir bis 1772. Verbunden mit Auseinandersetzung und Verteidigung der Oesterreichisch-Ungrischen Besitzrechte auf diese Königreiche. Wien: Franz Jakob Kaiserer, 1792. T. 1. 240 s.
12. Engel Ch. Geschichte von Galitsch und Wladimir bis 1772. Verbunden mit Auseinandersetzung und Verteidigung der Oesterreichisch-Ungrischen Besitzrechte auf diese Königreiche. Wien: Franz Jakob Kaiserer, 1792. T. 2. 203s.
13. Engel J.Ch., von. Geschichte der Ukraine und ukrainischen Kosaken wie auch der Königreiche Galitsch und Wladimir. Halle: Johann Jakob Gebauer, 1796. 710 s.
14. Крупницький Б. «Історія України й українських козаків» Й. Х. Енгеля та «Історія Русів». *Україна*. 1950. № 3. С. 162-166.

15. Haxthausen A. Studien über die innern Zustände, das Volksleben und insbesondere die ländlichen Einrichtungen Russlands. Hannover: In der Hahn'schen Hofbuchhandlung, 1847-1852. T. 1-3.
16. Haxthausen A., von. The Russian Empire, its People, Institutions and Resources. London: Chapman and Hall, 1856. Vol. I. 432 p.
17. Haxthausen A., von. The Russian Empire, its People, Institutions and Resources. London: Chapman and Hall, 1856. Vol. II. 463 p.
18. Potulnytskyi H. Position of Ukraine between Poland and Russia in the narratives of French and German intellectual history from the end of the 18th century until the end of the First World War: towards theoretical, methodological, conceptual, and source aspects. Омелян Прицак: Життєпис. Спадщина. Наукові інтереси. До 100-річчя від дня народження. Київ: Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2021. С. 244-273.
19. Kohl J.G. Reisen im Inneren von Rußland und Polen. Dresden – Leipzig: In der Arnoldischen Buchhandlung, 1841. T. 1-3.
20. Kohl J.G. Reisen im Inneren von Rußland und Polen. Dresden – Leipzig: In der Arnoldischen Buchhandlung, 1841. T. 2. 399 s.
21. Mauritius A. Polens Literatur- und Cultur-Epoche seit dem Jahre 1831 in Kürze dargestellt. Posen: Verlag der Gebrüder Scherk, 1843. 210 s.
22. Mauritius A. Ukrainische Lieder. Berlin: L. W. Krause, 1841. 72 s.
23. Mauritius A. Der Panslawismus. Eine Improvisation als Sendschreiben an den Grafen Adam Gurowski. Leipzig: Robert Binder, 1843. 47 s.
24. Bodenstedt F. Die poetische Ukraine. Eine Sammlung kleinrussischer Volkslieder. Stuttgart – Tübingen: J. G. Cotta'scher Verlag, 1845. 132 s.

References

1. Doroschenko, D. (1994). *Die Ukraine und Deutschland. Neun Jahrhunderte Deutsch-Ukrainischer Beziehungen*. München: Ukrainische Freie Universität. [In German].
2. Kappeler, A. (1995). Ukrainian History from a German Perspective. *Slavic Review*, 54, 3, pp. 691-701. [In English].
3. Kappeler, A. (2009). From an Ethnonational to a Multiethnic to a Transnational Ukrainian History. *A Laboratory of Transnational History. Ukraine and Recent Ukrainian Historiography* / Ed. by G. Kasianov & P. Ther. Budapest – New York: Central European University Press, pp. 51-80. [In English].
4. Kappeler, A. (2022). *Vid krainy kozakiv do krainy selian. Ukraina na vydnokoli Zakhodu u XVI-XIX st.* Lviv: Litopys. [In Ukrainian].
5. Nalyvaiko, D. (1998). *Ochyma Zakhodu: Retseptsiia Ukrainy v Zakhidnii Evropi XI-XVIII st.* Kyiv: Osnovy. [In Ukrainian].
6. Potulnytskyi, V. (2002). *Ukraina i vsesvitniaistoriia. Istoriosofiia svitovoi ta ukrainskoi istorii XVII-XX st.* Kyiv: Lybid. [In Ukrainian].
7. Brytskyi, P.P., Bochan, P.O. (2011). *Nimtsi, frantsuzy i anhliitsi pro Ukrainu ta ukrainskyi narod u XVII-XIX stolittiakh.* Chernivtsi: Tekhnodruk. [In Ukrainian].
8. Kuraiev, O. (2020). Ukrainiska problematyka v nimetskii literaturi pershoi polovyny XIX st.: struktura, kontekst, rozvytok. *Ukraina v istorii Evropy XIX – pochatku XIX st.: istorychni narysy* / Zared. S.V. Vidnianskoho. Kyiv: Instytutistorii NAN Ukrainy, pp. 40-83. [In Ukrainian].
9. Hupel, A.W. (1790). *Vonden Kosaken. Nebstandernkürzern Aufsätzen.* Riga: J. F. Hartnoch. [In German].
10. Engel, Ch. (1790). *Commentatio de republica militari seu comparatio Lacedaemoniorum Cretensium et Cossaccorum.* Gottinagae: Typis Jo. Christ. Dieterich. [In Latin].
11. Engel, Ch. (1792). *Geschichte von Galitsch und Wladimir bis 1772. Verbunden mit Auseinandersetzung und Verteidigung der Oesterreichisch-Ungrischen Besitzrechte auf diese Königreiche.* Wien: Franz Jakob Kaiserer (T. 1). [In German].

12. Engel, Ch. (1792) *Geschichte von Galitsch und Wladimir bis 1772. Verbunden mit Auseinandersetzung und Verteidigung der Oesterreichisch-Ungrischen Besitzrechte auf diese Königreiche*. Wien: Franz Jakob Kaiserer (T. 2). [In German].
13. Engel J. Ch., von. (1796). *Geschichte der Ukraine und ukrainischen Kosaken wie auch der Königreiche Galitsch und Wladimir*. Halle: Johann Jakob Gebauer. [In German].
14. Krupnytskyi, B. (1950). "Istoriia Ukrainy y ukrainskykh kozakiv" Y. Kh. Enheliat "Istoriia Rusiv". *Ukraina*, 3, pp. 162-166. [In Ukrainian].
15. Haxthausen, A. (1847-1852). *Studien über die innern Zustände, das Volksleben und insbesondere die ländlichen Einrichtungen Russlands*. Hannover: In der Hahn'schen Hofbuchhandlung (Vol. 1-3). [In German].
16. Haxthausen, A., von. (1856). *The Russian Empire, its People, Institutions and Resources*. London: Chapman and Hall (Vol. 1) [In English].
17. Haxthausen, A., von. (1856). *The Russian Empire, its People, Institutions and Resources*. London: Chapman and Hall (Vol. 2). [In English].
18. Potulnytskyi, H. (2021). Position of Ukraine between Poland and Russia in the narratives of French and German intellectual history from the end of the 18th century until the end of the First World War: towards theoretical, methodological, conceptual, and source aspects. *Omelian Pritsak: Zhyttiepys. Spadshchyna. Naukovi interesy. Do 100-richchia vid dnia narodzhennia*. Kyiv: Natsionalnyi universytet "Kyievo-Mohylianska akademiia", pp. 244-273. [In English].
19. Kohl, J.G. (1841). *Reisen im Inneren von Rußland und Polen*. Dresden – Leipzig: In der Arnoldischen Buchhandlung (Vol. 1-3). [In German].
20. Kohl, J.G. (1841). *Reisen im Inneren von Rußland und Polen*. Dresden – Leipzig: In der Arnoldischen Buchhandlung (Vol. 2). [In German].
21. Mauritius, A. (1843). *Polens Literatur- und Cultur-Epoche seit dem Jahre 1831 in Kürze dargestellt*. Posen: Verlag der Gebrüder Scherk. [In German].
22. Mauritius, A. (1841). *Ukrainische Lieder*. Berlin: L. W. Krause. [In German].
23. Mauritius, A. (1843). *Der Panslawismus. Eine Improvisation als Sendschreiben an den Grafen Adam Gurowski*. Leipzig: Robert Binder. [In German].
24. Bodenstedt, F. (1845). *Die poetische Ukraine. Eine Sammlung kleinrussischer Volkslieder*. Stuttgart – Tübingen: J. G. Cotta'scher Verlag. [In German].

Potulnytskyi H. Ukraine in the Narratives of German Intellectual History from the End of the XVIIIth to the Middle of the XIXth Century: a Comparative Analysis of the Views of Two Generations.

The article identifies two generations of German intellectuals who, from the end of the XVIIIth to the middle of the XIXth century created various ideas and visions of Ukraine and Ukrainians. The author identified the positions and verified the statements of the selected authors, in particular of A.-V. Hupel, J.-Ch. von Engel, A.-L. von Haxthausen, J.-G. Kohl, A. Mauritsius, F.-M. von Bodenstedt, through a comparative analysis of their views on the phenomenon of Ukraine at two distinct periods of history and the traced evolution of these views. These are German scholars who started the discourse on Ukraine at the end of the XVIIIth century (first generation), and researchers and travelers from Germany, who revived the discourse about Ukraine in the 1840s-1860s (second generation). The author finds out how the second discourse in the vision of the phenomenon of Ukraine differed from the first, and that it brought something new to the interpretation of Ukrainian problems. Various currents that existed among German intellectuals of both the first and the second discourse in the study of Ukraine are singled out. In the framework of reconstruction of the image of Ukraine shaped by leading German intellectuals during the period in question, the author answers to the questions of whether German researchers considered Ukrainian issues separately from Russian and Polish issues or, on the contrary, jointly, and whether there was a vision of Ukrainians as a separate nation with its right to its own statehood in German intellectual history.

Keywords: *German intellectual history from the end XVIIIth to the middle of the XIXth century, two generations of German intellectuals, vision of Ukraine and Ukrainian in German narratives.*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Алмашій Володимир Васильович – кандидат історичних наук, лаборант лабораторії етнології, фольклористики та краєзнавства ім. М. Тиводара Ужгородського національного університету.

Держалюк Микола Степанович – доктор історичних наук, головний науковий співробітник відділу історії нових незалежних держав Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Зернецька Ольга Василівна – доктор політичних наук, професор, завідувач відділу глобальних та цивілізаційних процесів Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Отрош Михайло Іванович – доктор юридичних наук, провідний науковий співробітник відділу історії нових незалежних держав Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Потульницький Георгій Володимирович – кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу зарубіжних джерел з історії України Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України.

Пошедін Олег Іванович – кандидат історичних наук, доцент, провідний науковий співробітник відділу глобальних і цивілізаційних процесів Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Стельмах Сергій Петрович – доктор історичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу теорії та методології всесвітньої історії Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Фесенко Микола Васильович – доктор політичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу трансатлантичних досліджень Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Ходун Едуард Олегович – аспірант Навчально-наукового інституту історії, права та міжнародних відносин Сумського Державного Педагогічного Університету імені А.С. Макаренка.

Шергін Сергій Олександрович – доктор політичних наук, професор, Заслужений працівник освіти України, професор кафедри міжнародних відносин та туризму Київського міжнародного університету.

CONTRIBUTORS

Almashiy Volodymyr – Ph.D. in History of Uzhhorod National University.

Derzhaliuk Mykola – Doctor of Historical Sciences, Chief Research Fellow of the State Institution “Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine”.

Zernetska Olga – Doctor of Political Sciences, Professor, Head of the Department of Global and Civilization Processes of the State Institution “Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine”.

Otrosh Mykhaylo – Doctor of Juridical Sciences, Leading Research Fellow of the State Institution “Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine”.

Potulnytskyi Heorhii – Ph.D. in History, Research Fellow of M.S. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archeography and Source Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine

Poshedin Oleh – Ph.D. in History, Associate Professor, Leading Research Fellow of the State Institution “Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine”.

Stelmakh Serhiy – Doctor of Historical Sciences, Professor, Chief Research Fellow of the State Institution “Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine”.

Fesenko Mykola – Doctor of Political Sciences, Senior Research Fellow, Leading Research Fellow of the State Institution “Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine”.

Khodun Eduard – Postgraduate Student of the Educational and Scientific Institute of History, Law and International Relations of the Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko

Shergin Sergiy – Doctor of Political Sciences, Professor, Honored Worker of Education of Ukraine, Professor of Kyiv International University.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЖУРНАЛІ

1. Відповідно до постанови Президії ВАК України від 15.01.2003 р. № 7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» та Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015 до друку приймаються лише статті, які мають такі необхідні елементи:
 - постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
 - аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор;
 - виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
 - формулювання цілей статті (постановка завдання);
 - виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
 - висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.
2. Статті приймаються лише в електронному варіанті (e-mail: rwh_journal@ukr.net). Тел. (044) 235 44 99; (097) 946 73 75.

Статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються рецензією кандидата, доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку.

3. Вимоги до оформлення:

Файл у форматі doc. Шрифт Times New Roman, кегль 14, міжрядковий інтервал – 1,5. Береги (поля): ліве – 3 см, праве – 1,5 см, верхнє – 2 см, нижнє – 2 см.

До статті обов'язково додаються:

- УДК;
- переклад назви статті англійською мовою
- анотація українською та англійською мовами (обсяг не менше як 1800 – 2200 знаків з пробілами). В анотації не допускається скорочення і аббревіатури крім загальноновживаних;
- ключові слова українською та англійською мовами. Кількість ключових слів – від 5 до 7 (не менше);
- обов'язковим є транслітерованій латинкою список використаних джерел (References), який додається у зв'язку з необхідністю включення «Проблеми всесвітньої історії» до міжнародних наукометричних баз.

Звертаємо увагу авторів на необхідність кваліфікованого перекладу анотації та назви статті англійською мовою («машинний» переклад неприпустимий).

Позиції у списку літератури оформлюються не за алфавітом, а відповідно до того, як вони зустрічаються в тексті.

4. Послідовність розміщення елементів статті:

- УДК (ліворуч);
- на рядок нижче – прізвище та ім'я автора (праворуч);
- назва статті (великими літерами по центру);
- анотація (обсяг не менше як 1800 – 2200 знаків з пробілами) і ключові слова мовою статті;
- виклад основного матеріалу статті;
- джерела та література (нумерація позицій автоматична);

Список джерел та літератури оформлюється згідно з вимогами ВАК (Бюлетень ВАК України. – 2009. – № 5), відповідно до ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання»; Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015.

- Прізвище та ім'я автора, назва статті, анотація і ключові слова англійською, якщо стаття написана українською. Анотація англійською мовою (обсяг не менше як 1800 – 2200 знаків з пробілами) і ключові слова – від 5 до 7.

- **Обов'язковим** є транслітерований латинкою список використаних джерел (References), який додається у зв'язку з необхідністю включення «Проблеми всесвітньої історії» до міжнародних наукометричних баз. Список оформляється згідно з правилами **Британського Гарвардського Стандарту** (Harvard-British Standard). Транслітерацію можна зробити за допомогою «Google перекладач» або сайту <http://ua.translit.cc/>. **Приклади оформлення списку джерел дивитись на http://ukrbulletin.univ.kiev.ua/harvard_quick_guide_tcm44-47797.pdf**

Обсяг статті – 1 ум. друк. арк. (40 тис. знаків з пробілами).

5. Статті приймаються українською та англійською мовами.

Редколегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних, цитат, фактів та посилань.

Подаючи до друку статтю в журнал «Проблеми всесвітньої історії», автор або колектив авторів гарантують, що стаття є оригінальним твором, що раніше не публікувався та не поданий до друку в інше видання. Вони також гарантують, що думки та ідеї, які не належать самим авторам, супроводжуються відповідними посиланнями та (або) цитатами. Редакційна колегія залишає за собою право відхиляти матеріали, що не відповідають редакційним вимогам, мають низький науковий рівень, не пройшли внутрішнє та зовнішнє рецензування, а також порушують етику науковця.

6. Окремим файлом подаються – відомості про автора: повні прізвище, ім'я, по-батькові, науковий ступінь, вчене звання, місце роботи (навчання), посада, робоча і домашня адреси (з індексом), мобільний телефон, e-mail.

Назва файлу статті – латинськими літерами прізвище автора (наприклад: ivanov.doc). Назва файлу з відомостями про автора – латинськими літерами за зразком: ivanov_avtor.doc

7. Додаткові вимоги до тексту статті:

1. Посилання оформлюються в квадратних дужках.

Наприклад: [1, с. 54], де 1 – порядковий номер позиції (монографії, статті) у списку літератури, 54 – номер сторінки;

[7, арк. 67], де 7 – порядковий номер позиції (архіву) у списку літератури, 67 – номер аркушу архівної справи.

«Там само» – не допускається.

2. Позиції у списку літератури оформлюються не за алфавітом, а відповідно до того, як вони зустрічаються в тексті.

Наукове видання

**Проблеми всесвітньої історії
НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
№ 2(26), 2024**

Видавець:

Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Адреса редакції та видавця:

вул. Леонтовича, 5, м. Київ, 01054,

тел. (044) 235-44-99

Формат 70x100/16

Ум. друк. арк. 18,93.

Тираж 300.

Зам. №С22-124-1

Виготовлювач «КЖД “Софія”».

Віддруковано на власному обладнанні

08000, Київська обл., смт Макарів, вул. Першотравнева, 65.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 3397 від 19.02.2009 р.